

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Szathmári István: A Kölyökrádió nyelvéről, stílusáról

Molnár Ildikó: A televízió műsorvezetésének nyelvi il-
lemtana

Szűts László: Az idegen szók használata és megítélése a
századfordulón

Papp Ferenc: Amíg a vadgépből házigép lesz

Pete István: Főmondatrész vagy főmondatrészek?

Csordás Anita—Varga Mária: A keresztnévadás Boldo-
gon az anyakönyvezés bevezetésétől napjainkig

Pásztor Emil: Csevej

Tóth Péter: Archaikus irodalmi emlékek Szilágyi Domo-
kos lírájában

H. Tóth István: A poétikai funkció érvényesülése a nyel-
vi kommunikációban

Minya Károly: Szabó Dezső újszerű összetételeiről

Kövesi Józsefné: Anyanyelvközpontú nyelvtanítás a
kéttannyelvű gimnázium előkészítő osztályában

Kiss Jenő: Köszönés- és megszólításformák a rábaközi
Mihályiban

Fehértói Katalin: Észrevételek az Árpád-kori „közszói
eredetű” személynevek magyarázatához

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MAGYAR NYELVI BIZOTTSÁGÁNAK
FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BALÁZS GÉZA, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ, A. JÁSZÓ ANNA,
KEMÉNY GÁBOR, HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Színház u. 5—9. 266 Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Szathmári István</i> : A Kölyökrádió nyelvéről, stílusáról	113
<i>Molnár Ildikó</i> : A televízió műsorvezetésének nyelvi illemtana	119
<i>Szűts László</i> : Az idegen szók használata és megítélése a századfordulón	132
<i>Papp Ferenc</i> : Amíg a vadgépből házigép lesz	144
<i>Pete István</i> : Főmondatrész vagy főmondatrészek?	154
<i>Csordás Anita—Varga Mária</i> : A keresztnévadás Boldogon az anyakönyvezés bevezetésétől napjainkig	166
<i>Pásztor Emil</i> : Csevej	178

Íróink nyelve

<i>Tóth Péter</i> : Archaikus irodalmi emlékek Szilágyi Domokos lírájában	180
<i>H. Tóth István</i> : A poétikai funkció érvényesülése a nyelvi kommunikációban	188
<i>Minya Károly</i> : Szabó Dezső újszerű összetételeiről	193

Nyelv és iskola

<i>Kövesi Józsefné</i> : Anyanyelvközpontú nyelvtanítás a kéttannyelvű gimnázium előkészítő osztályában	200
---	-----

Nyelvjárásaink

<i>Kiss Jenő</i> : Köszönés- és megszólításformák a rábaközi Mihályiban	208
---	-----

MAGYAR NYELVŐR

117. ÉVFOLYAM * 1993. ÁPRILIS—JÚNIUS * 2. SZÁM

A Kölyökrádió nyelvéről, stílusáról*

1. Már a műsor elnevezése sok mindenről „árulkodik”. Bizonyára akadnak olyanok, akik a *kölyök* szót nem tartják odaillőnek. Mindjárt hangsúlyozom: én igen. Mit is takar ez a szó? Az Értelmező szótár 'gyermek (főleg fiú)' jelentésben még tájinak és bizalmas használatúnak minősíti (az Új Magyar Tájszótár tanúsága szerint csakugyan nagyon sokfelé élnek vele), és József Attilától ilyen példát idéz: „A kis kölyök, ki voltam, ma is él | s a felnőttet a bánat fojtogatja”. Az egy, másfél évtizeddel későbbi Értelmező Kéziszótár már elhagyja a „táji” megjelölést, amivel jelzi, hogy általánosan elterjedtnek tekinthetjük. Ugyanakkor a „bizalmas használatú” stílusminősítés mellé odateszi: „gyakran pejoratív”. Vagyis, mint a „haszontalan, komisz kölyök” kifejezések mutatják — természetesen elsősorban a felnőttek szemszögéből —, a gyerekekre jellemző éretlenség, meg gondolatlanság, nemegyszer rendetlenség, sőt durvaság is része lehet a szó jelentésének. Ha még idevesszük a *kölyökcsapat* sportnyelvi, jelzős összetett szó körülírását is („10—14 éves fiúkból álló — labdarúgó — csapat”), akkor előttünk áll a *kölyök* szó jelentése és — ami nekünk ezúttal fontosabb — a stílusértéke. Benne van tehát a gyermeki (6—14 éves fiúkra, lányokra jellemző) természetesség, közvetlenség, kedvesség, vidámság, továbbá csinitalanság, sőt meg gondolatlanság, durvaság, illetve bizonyos fokú szembenállás mindazzal, ami a felnőttek sajátsága. Éppen ezért tartom a szót találónak, és már itt megjegyzem: maga a műsor megfelel — mind tartalmában, mind megjelenésében — annak a hangnemnek, magatartásnak, beszédmódnak stb. —, amit ez a szó felidéz bennünk.

Meg kell jegyezmem, nem én választottam éppen ennek a műsornak az elemzését, mégis örültem neki, mert — talán nem hangzik üres beszédnek — szeretem a gyerekeket, és — úgy gondolom — értek is a nyelvükön.

Ebből a hetenként háromszor félórában jelentkező műsorból négyet a megkapott kazettáról hallgattam meg (1992. okt. 12., nov. 9., nov. 25. és dec. 4.; ezeket tehát többször is), az adás alkalmával a rádióban pedig hármat (nov. 20., nov. 30. és dec. 25.).

* A dolgozat a Magyar Rádió Nyelvi bizottságának a megbízásából készült.

Mint hogy a stílus, egyáltalán a nyelvhasználat sok mindennel összefügg (a mindenkori témával, az adás céljával, módszerével, a szereplőkkel stb.), a műsort, illetve annak stílusát szélesebb keretben veszem vizsgálat alá.

2. Ismeretes, hogy — röviden szólva — a rádió (és a televízió) fő feladata a szórakoztatás, de ez csak a műveltség terjesztésével és — nem szégyellem kimondani — bizonyos nevelő ráhatással együtt mehet végbe (egyébként meggyőződésem, hogy az igazi demokráciát — és Európát is — csak a műveltség általános elterjedése hozhatja el!). Továbbá, mivel a mi esetünkben elsősorban gyerekekről van szó, a szórakoztatásnak és a (megfelelően értelmezett) tanításnak-nevelésnek nélkülözhetetlen eszköze a játék és a játékosság.

Nos, ahogy tapasztalom, a Kölyökrádió ennek a valójában hármas feladatnak sokoldalúan tesz eleget. Először is az egyes adásokon szerepel valamilyen aktuális főtéma, rendszerint egy vagy több szakértővel való beszélgetés és gyakran riportok formájában. Aztán elmaradhatatlan a közvetlen játék (általában különféle rejtvények megfejtése a telefon segítségével). Sokszor hírt adnak továbbá az adás keretében a gyerekeket érdeklő rendezvényekről (kiállítások, játéknapok, ifjúsági művésztalálkozók stb.) s új könyvekről. És az egész műsort mindig áthatja a zene. Ezekon kívül természetesen nem kis mértékben hatnak a műsor felnőtt és gyerekszereplői, valamint az alkalmi — jobbára gyerek- — riportalanyok, egész viselkedésükkel: véleményükkel, magatartásukkal, fogalmazásmódjukkal, hanghordozásukkal és így tovább. Lássuk sorban a tapasztaltakat.

3. Hogy ízelítőt adjak a fő témákról (milyen módon időszerűek; mennyire változatosak, érdekesek; milyen mértékben állnak közel a gyerekek világához; stb.), felsorolom őket. Volt szó Kolumbuszról, a sevillai magyar pavilonról és a megrendezendő 1996-os világkiállításról (okt. 12.). Aztán Csukás István, a Süsü és más mesعالakok megálmodója a gyermekköltészetéről, a gyermekirodalomról beszélt, hatásosan, a gyerekek számára és nyelvén (nov. 9.). Egy másik alkalommal (nov. 20.) Radnóti László az amerikai baseballt mutatta be, érthetően, elképzeltetően. Ismét más alkalommal (nov. 25.) a diákság véleményét tudakozván ügyes irányítással „járták körül” az idegengyűlölet (skinheadek stb.) kérdéskörét. November 30-án meg az András-napi népi hagyományokról mesélt (valóban mesét is mondott a kicsiknek) Küllős Imola, kedvesen, közvetlen stílusban és mintát adó kiejtéssel. December 4-én a Mikulással kapcsolatos „problematika” állt a középpontban. 25-én, karácsonykor pedig — különadásban — hat együtt élő gyerekről hallottunk, akik válás stb. miatt két családból kerültek össze, és most szinte egyetlen igazi családot alkotnak.

A szerkesztők találékonyságát jelzi egyébként például az, hogy András-napról szólván nyilatkoztatták az Andrásokat: „Hogy érzed magad a neveddel?” Aztán megszólaltatták a rockoperában Kolumbuszt alakító

Bubik Istvánt, aki hittel jelentette ki többek között: nem szabad lemondani álmainkról. Vagy például az Expo egyik főbiztosa azt fejtegette, mit tettek a spanyolok, hogy a gyerekek jól érezzék magukat, és hogy mit tehetnének a mi gyerekeink a viláagiállítás sikeréért.

Egyébként — úgy észleltem — egyedül az Agykontroll Klub tevékenységét nem sikerült igazán megértetni (nov. 25.).

4. A játékokról, rejtvényekről. Igen fontos — ha nem a legfontosabb — része a műsornak, nemcsak mert a gyerekek lételeme a játék, hanem mivel így tudják bekapcsolni a műsorba a fővárosi és vidéki gyerekeket. Érdeklődést keltő és reális kérdéseket tettek fel például az Amerika felfedezésével és az Expóval foglalkozó műsor elején (ti. a gyerekek korábbi ismereteik és a műsorban hallottak alapján válaszolhattak rá): a) Ki volt az első magyar Amerikában? — b) Ki tervezte a sevillai Expo magyar pavilonját? — c) A budapesti Expo melyik kerületben lesz?

Ugyancsak ötletesnek tartom, hogy Csukás István elkezdett egy mesészerű történetet (nem tudom megállni, hogy ne utaljak rá: szűkebb közös pátriánk, Kisújszállás nyelvjárásának finom elemeit, rezdüléseit is megőrizve beszédében), és ezt kellett folytatni a jelentkező gyerekeknek. Szintén ötletesek voltak a riporterek kérdései a Mikulással kapcsolatban: a) Szerinted van igazi Mikulás? — b) Honnan jön a Mikulás? — c) Mikulás vagy Télapó? — d) Ki a Mikulás? — e) Ki kap virgácsot?

Már vitathatóbb egy-egy szó „kitalálása” jelentésének a körülírása alapján. Ez némely esetben (pl. *tornác*) túl nehéznek, máskor túl könnyűnek bizonyult. És nem jól sikerült a Képes diákszótár bemutatása. Már a bevezetés furesán hangzott: „A Képes diákszótár 14 000 szóról szól.” A továbbiakban pedig egyenesen téves információt kaptak a hallgatók, ez hangzott el ugyanis: „A szótárt irodalomtörténészek szerkesztették.” És utána a kiragadott szómeghatározások sem voltak szerencsések.

5. A zenéről. Mint már jeleztem, a zene — csak helyeselően — végigkíséri a műsorokat, még a beszélgetéseket, riportokat is megszakítva vagy háttérzeneként. Sok kellemes — a tárgyalt témához rendszerint simuló — számot hallottam meghatározott énekesektől, együttesektől, illetve filmekből. Még a — számomra! — túlságosan hangos darabok is elviselhetőek voltak. Egyet furesállok: a zene csaknem teljesen angol, ilyen volt még a magyar népi hagyományokat felsorakoztató András-napi adásban is. Ha cinikus lennék, azt kérdezném: a gyerekek, akiknek szól, ennyire tudnak angolul? Röviden: ne csak angol zenét!

6. A műsor jellemző sajátága és egyben értéke: a természetes közvetlenség, a gyermeki gondtalan hangulat. Ezt sok minden segíti. Mindjárt a műsor elindítása. Kellemes zenei háttérrel kedves gyerekhang mondja: *Szevasz* vagy *Szia*, illetve *Szevasztok* vagy *Sziasztok*. Aztán kórusban több gyerek harsogja — ismételten kedvesen —: „Itt a Kölyökrádió!”

Legalább mintegy kitérésként hadd utaljak rá: kedves hangulatot árasztó, szerencsés képződmény nyelvünkben a — végső soron — a latin 'szolga' jelentésű *servus* szóból származó *szia*. Az 1962-es Értelmező szótár még „argó”-nak, „új”-nak, „gyakran tréfás”-nak és „csak a fiatalok nyelvében használatos”-nak minősíti. Az egy évtizeddel későbbi Értelmező Kéziszótár már csak az „argó” jelzőt hagyja meg, és a továbbiakban így fogalmaz: „különösen fiatalok szóhasználatában”. Az 1985-ös Nyelvművelő Kézikönyv (2: 805—7) viszont ezt jegyzi meg vele kapcsolatban — mintegy jelezvén a szó pályafutását —: „elterjedt a városi bizalmas társalgás nyelvében, mégpedig a felnőttek között is, az idősebbek kivételével.” Ma pedig már azt állapíthatjuk meg, hogy az idősek se igen kivételek e tekintetben, ha gyerekek köszöntését fogadják.

Visszatérve a műsorhoz, az ilyen kijelentéssel folytatódik: „A Kölyök-rádió mai stábja köszönt benneteket”, majd a stáb gyerektagjai megmondják a nevüket. A továbbiakban is hasonló a hangnem, a telefonos játékra jelentkező kislánynak például ezt mondja a játék egyik irányítója: „Szia, Ági, hány éves vagy?” Majd e játék után így köszön el tőle: „Kös (vagy Kösz), hogy hívtál”. Megjegyzem még, hogy nemegyszer nevetgélés is hallatszik a stúdióból (különösen lányok, kislányok tudnak — gyakran semmiségnek látszó kis dolgokon — önfeledten nevetni, nevetgélni!). Továbbá a stáb tagjai bele is szólnak — sohase zavaróan — egymás beszédébe, ha szükségesnek látják: fesztelenül helyesbítik egymást, ha valamit nem jól mondott a társuk. És egyenes folytatása ezeknek az elköszönés: „Szasztok, jó Mikulást!” Vagy: „Legyetek velünk pénteken is, sziasztok!” Még valamit: ezt a hangulatot nem rontja a felnőttek szereplése, illetőleg a gyerekeknek a velük kapcsolatos viselkedésmódja. Nekem rokonszenves például, hogy a gyerekek *néni*-nek, *bácsi*-nak szólítják az előadókat: „István bácsitól is függ, hogy kevés a könyv” (ti. a gyermekirodalom) — mondja az egyik gyerek Csukás Istvánnak. Ő meg valamelyik filmjének a rendezőjét „rendező bácsi”-ként említi a beszélgetésben. Én udvariasnak, odaillőnek tartom a *tetszik* használatát is: például „A figurákkal elégedett tetszik lenni?” — kérdezik a gyerekek ugyancsak Csukástól. Bár közvetlenséget jelez, mégis kedvesnek mondható az, hogy itt a gyerekek — a műsorbéli általános becézéshez is igazodva — a stáb felnőtt tagjait szintén becézik. „De bocsánat, *Juli* — fordul valamelyik gyerek Verő Júlia szerkesztőhöz —, mindekelőtt el kell mondanunk, hogy nagyon sok szeretettel köszöntjük Fenyő Katit (azaz Fenyő Katalin felelős szerkesztőt) és valamennyi Kati hallgatónkat (ti. névnapjukon)”.

A jelzett hangulathoz nem kis mértékben hozzájárult az a körülmény, hogy a műsort — csak helyeselhetően — a beszélt nyelv uralja. (A hallott esetekben ez alól egyetlen kivétellel találkoztam: nov. 20-án a baseball-lal kapcsolatos beszélgetés közben ugyanis egy fiú felolvasott valamit — ez ki is rítt az egészből.) A beszélt nyelvről azonban szóljunk egy kissé részletesebben.

7. A beszélt nyelvet a kommunikáció teljessége — elsősorban az, hogy jelen van a beszédpartner és egy meghatározott szituációban van jelen — teszi életessé, természetessé. A hiányos vagy grammatikailag nem „szabályosan” megszerkesztett mondatokon kívül (pl. „Magyarországon különböző nemzetiség, bőrszínű emberek tanulnak . . .”; szabályosan: nemzetiségű és . . .) a következő — itt is megmutatkozó — jelenségek jellemzik:

a) nagyobb redundancia: felesleges ismétlés, pl. „*kitűnő* énekes . . . egy *kitűnő* produkciót . . .”; töltelékszók: „. . . várjunk csak, *szóval*, lehet, hogy, *szóval* . . .”; „*Hát* ez volt a mai Kölyökrádió”;

b) indokolatlanul túlzó, „nagy” szavak: (viszonylag egyszerű feladat megoldása után mondja a stáb kérdező tagja) *Fantasztikus! Remek!* (ugyan-ez hangzik el akkor is, amikor az egyik játékos — felszólításra — egy kissé távolabb tette a telefonkagylót); „képek, zene . . . *borzasztóan* hasznosak voltak”; „*Rengeteg* szó van benne”; „*Szuper* voltál!”; „*óriási* változások”; „. . . ezt a *pofonegyszerű* gyakorlatot”; „az amerikai rockzenének egy *hatalmas* alakja volt”;

c) a beszélt nyelv gyakran divatszavai, -kifejezései: „egyszerűen nem *jön össze*”; „de nem így *kéne*”; „azokat el *kéne* különíteni”; „*odafigyeltek* a gyerekekre”; stb.

d) ifjúsági nyelvi, argó jellegű elemek: „*Kösz(i)!*”; „*Oké*, figyelj!”; „*Merj blöffölni*”; „*Bál, diákabb* nyelven: *buli*”; „a *suli*-ban”; „*volt egy rakás* barátom”; „*Tudtam egy tök jót* számítógépezni”; „*Tök jó marháskodás*”; „*Nem lehet odakoncentrálni*”; „*nekiestünk* az információs pultnak . . .”; stb.

e) durvább vagy éppen durva szavak: „a futballpályát nem lehet *elbarmolni*”; „*Akkor elveri a seggem* (ti. a Mikulás)” (ezt egy meginterjúvolt kisgyerek mondja); „. . . mi a *francot* foglalkozzak velük (ti. a skinheadekkel)”; „én védem a skinheadeket, *bunkók* . . .”; „*Megtárgyaltuk*, hogy ki milyen okos vagy *hülye* gyerek”; stb.

8. Beszélt nyelvről, sőt rádióban elhangzó műsorról van szó, tehát nagyon fontos a szerepe a hangos beszédnek, pontosabban: a hangos stílusnak. A kötetlen párbeszédre jellemző (kisebb-fajta) nyögés, bizonyos sietés, a beszédtempó (gyakran indokolatlan) megváltoztatása („neki-nekiszaladás”) stb. természetesen ebben a műsorban is jelentkezik, mégis azt mondom: az átlagosnál kisebb mértékben. Persze azért találkozunk nem kívánatos hang- és szótagelnyeléssel (pl. *oan* ’olyan’, *naon* és az *n^oan* ’nagyon’, *téllég* ’tényleg’, *so^rskérdés*, *fēvonulás*, *vél^oményed* stb.). Ennél azonban feltűnőbb az *s*, *sz*, *z* stb. hangnak a selypes, pösze, illetve néha az *r*-nek a hanyag képzése. És azt is meg kell mondanom, hogy ez utóbbiak gyakoribbak némely felnőtt szerkesztő beszédében. Tapasztalható továbbá — jóllehet ritkábban — a mondat-, illetve szólamvégek felkapása, az éneklés (pl. „. . . Magyarországon különböző nemzetiség, bőrszínű emberek tanulnak és tartózkodnak . . .”), továbbá rossz hangsúly is (pl. „Ki tervezte a sevillai Expo magyar pavilonját?”: ebben a mondatban csak a *pavilonját* mondatrész kapott hangsúlyt, holott a *magyar* jelző is

hangsúlyos; aztán az okt. 12-i adásban egy kislány a helyes választ adók nevének felsorolásakor következetesen a keresztnévüket hangsúlyozta; stb.). Az idegen szavak közül a spanyolországi Expo színhelyének nevét inkább „szevijjá”-nak, „szeviljá”-nak ejtették. A Magay Tamás szerkesztette Idegen nevek kiejtési szótára ez utóbbi változatot minősíti a spanyolhoz közelebb állónak. A hagyományos kiejtése: „szevilla”. A *pavilon* szónak a *j*-s ejtése viszont már helytelen.

Még két megjegyzés. Bármennyire hangsúlyoztam, hogy az átlagosnál jobb a műsorban szereplők kiejtése, néhány esetben sokszori meghallgatás után sem tudtam eldönteni, milyen szót, nevet hallottam. Továbbá: mindamellet a legszebb kiejtése mégis a karácsonyi különadásban szereplő hat gyermeknek volt. — Egyébként helytelen vágást, amelyek miatt nem érezhetjük befejezettnek a mondatot, két esetben tapasztaltam.

9. Ami a nyelvi és stilisztikai helyességet illeti, aránylag kevés negatív esetet tudok felsorolni. Még viszonylag leggyakoribb az *egy* idegenszerű használata (pl. „Nem *egy* egyszerű játék”; ti. a baseball; „Ez csak *egy* divat”; stb.). Előfordult még a vonatkozó névmás helytelen használata (pl. „Korabeli krónikák, *amik*...”; „Egy olyan véleményt is kaptam, *aki* azt mondta...”). Találkoztam még a helytelen *miszerint*-tel (pl. „Nem rég olvastam az újságban egy felhívást, *miszerint* tegyünk a gyűlölet ellen”) és az *alapján* névutófélének (még?) furcsa szerkezetével (pl. „Az *alapján* Mikulás vagy Téliapó”).

Némi képzavar érződik továbbá a következő mondatokban: „Majd *megveti a lábát*” (ti. a baseball); „Történelmi *esemény zajlik* ma, ugyanis pontosan 500 évvel ezelőtt fedezte fel Kolumbusz Amerikát”. „*Vélemény-csokor*”. És furcsállható a következő, talán tréfásnak szánt megjelölés: „egy Mengyelejev nevű *úriember*”.

10. Összefoglalásként is azt állapíthatom meg ismételt, hogy a Kölyökrádió adásai természetesekek, változatosak, érdekesek, ilyenformán minden bizonnyal hatásosak. A kedves természetességen kívül legnagyobb értéke a műsornak, hogy szereplői úgy maradnak közvetlenek, hogy nem lesznek közönségesek. Más szóval nem viszik be a rádióba az utca nyelvét és stílusát.

Három javaslatom van:

a) A megszólaló szerkesztők és az állandóan szereplő gyerekek keresék fel valamelyik beszédtanárunkat, beszédjük szintjének felmérése, illetve karbantartása, adott esetben javítása végett.

b) Alaposabban gondolják át a szerkesztők a játékokat, rejtvényeket, mind a megtervezésüket, mind a megoldásukat illetően.

c) Ne csak angol zenét!

Szathmári István

A televízió műsorvezetésének nyelvi illemtana

Hankiss Elemér 1984-ben ezt írta egyik tanulmányában: „Helyzetünk röviden és erősen sarkítva — úgy fogalmazható meg, hogy a magas kultúra tekintetében fejlett, gazdaságilag közepesen fejlett, a mindennapi kultúra vagy viselkedéskultúra terén fejletlen vagy akár elmaradott ország vagyunk.”*

A *nyelvi magatartás* része az emberi magatartásnak; a viselkedéskultúrába beletartozik kommunikációs tevékenységünk kulturáltsága, beszéd-kultúránk is. 1984 óta viselkedéskultúránk és nyelvi magatartásunk nem sokat változott. Bizonytalanság, zűrzavar a nyelvi érintkezésformák megválasztásában, beszéd- és nyelvhasználati eldurvulás jellemzi a mindennapi emberi kapcsolatokat. Óriási a televízió felelőssége a közízlés alakításában. A televízió nem tükrözheti, nem veheti át a mindennapi nyelvhasználat bizonytalanságát, sutaságát, durvaságát. Csak az lehet a televízió szerkesztőinek, műsorvezetőinek, riportereinek a feladata, hogy például mutassanak, mintát adjanak a felnövekvő nemzedéknek. A fegyelmezett, udvarias, kulturált emberi érintkezés mintáját adják, amelyben benne van az egymás iránti tisztelet és megbecsülés. Ez teszi indokolttá a televíziós megszólalás nyelvi „illemtanának”, a nyelvi érintkezésformák problémáinak áttekintését, s a kommunikáció hatékonyságát is segítő szabálykészlet, eszköztár számbavételét.

1991 szeptemberétől — ha csak tehettem — figyelemmel kísértem a televízió műsorait nemcsak nézőként, kedvtelésből, hanem kutatóként; ceruzával és cédulával a kezemben mérlegeltem a műsorvezetők nyelvi és viselkedéskultúráját.

Az anyaggyűjtés során a cédulára feljegyeztem, hogyan vette fel a kapcsolatot a műsorvezető (riporter) a nézőkkel, a vendégekkel, esetleg műsorvezető kollégájával. Rögzítettem a műsor vezetésével kapcsolatos egyéb észrevételeimet is. Cédulára került az is, hogyan köszönt el a műsorvezető a vendégektől, hogyan búcsúzott el a nézőktől.

Arra törekedtem, hogy minden műsortípusból legalább egy-két adást meg tudjak nézni. A vizsgált műsorok a következők:

ABLAK	CIMBORÁLJUNK!
A HÉT	DELTA
ÁLLJUNK MEG EGY SZÓRA!	DÉLUTÁNI EGYENLEG
AMÓBA	DOMINÓ
A REGGEL	ÉLETEM LEGBOLDOGABB
ÁT-ÁLLÁS	NAPJA
AZ EN HETEM	ENNYI!
BABAHÁZ	ESTI EGYENLEG
BŰVÖS HATOS	ÉSZBONTÓ
CIMBÓRIA	ÉVGYŰRŰK

* Idézi Bachát László, in: Szépen magyarul — szépen emberül, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 5.

FALUTÉVÉ	NAP-KELTE
FALUTÉVÉ MAGAZIN	NAPRA-FORGÓ
FRIDERIKUSZ-SHOW	ÖSSZTŰZ
HANGJEGY-ZETEK	ÖTÖD-ÖLŐ
„HÁRMAS CSATORNA”	ÓTRÓL HATRA
HELLÓ, VILÁG	PANORÁMA
HÍRADÓ	PÉNZVILÁG
HOL-MI?	PRIZMA
HOGY VOLT...!	REJTÉLYES RANDEVÚ
KALENDÁRIUM 1992	ROCK-KALAPÁCS
KÁVÉ HABBAL	SORSOK
KÉRDEZZ! FELELEK	STÚDIÓ '92
KERÉK-BÁR	TELESPORT
KÉSŐ ESTI HÍRADÓ	TORPEDÓ
KÖRZETI TÉVÉSTÚDIÓK	TÉVEMAGISZTER
MŰSORA (BUDAPEST)	TRIO
KRIMINÁLIS	ÚJ VILÁG
LYUKASÓRA	VAN BENNE VALAMI...
MENEDZSER MAGAZIN	VAN SZERENCSEM!
MESTERDALLAMOK	VASÁRNAPI TURMIX
METROPOLIS JÁTÉKOK	ZENEBUTIK — ZENEHÍD
MOST	BONGÓ
MOZIMÁMOR	CSEVEGÉS
MOZI TOP 10	SZESZÉLYES ÉVSZAKOK

Ezek a műsorok a beszédhelyzetet illetően többfélék. Kisebb hányaduk ún. beszélő műsor. Közvetlenül a nézőhöz szól. A nézőhöz fűződő információs-kommunikációs kapcsolat tekintetében „direkt” műsor. A műsorvezető, hírolvasó, kommentátor az információt adó — a néző az információt szerző, a vevő. A beszélő műsorokban általában nem okoz gondot a műsorvezetőknek az illő megszólítás, a nyelvi érintkezésforma megtalálása. A televízió műsorainak nagyobb részében a beszélő és beszéltető (beszélgető) részek váltogatják egymást. Ezekben a beszélgető (beszéltető) adásokban a műsorvezető mással beszél, a nézőhöz fűződő információs-kommunikációs kapcsolat szemszögéből az ilyen műsor „indirekt”. A műsorok beszélgető részében a műsorvezető nem információt adó, de nem is vevő. Az információt adó elsősorban a riport- vagy interjúalany, esetleg a vitában részt vevő vendég; a néző a vevő. Ilyenkor a műsorvezető közvetítő az adó és a vevő között, összekapcsolja beszédpartnerét a nézővel. Ennek a szerepnek a megtalálása jelenti a legnagyobb gondot. Ez a műsorvezetőtől jó stílusérzék, ízlés, kellő tapasztalatot és gyakorlatot kíván.

E rövid bevezetés után tekintsük át a nyelvi illetőleg legfontosabb kérdéseit.

Kapcsolatfelvétel

A kapcsolatteremtés legáltalánosabb eszköze a televízióban a köszönés. Természetesen ezt kísérhetik nem nyelvi jelzések: gesztus, mimika, mosoly, fejbólintás is. A köszönés a társas érintkezés szükséges formái

eleme, az udvariasság megnyilvánulása. Alkalmazása — tehát az, hogy mikor, hol, kinek, hogyan kell köszönni — történeti fejlődés eredménye, társadalmi konvención, megszokáson, hagyományon alapul. A szükséges köszönés elmaradása, vagy a nem megfelelő üdvözlésforma használata zavart kelthet mindjárt a kapcsolatteremtés kezdetén.

Mind a „direkt”, mind az „indirekt” (vagy vegyes) műsorokban a nézőket a műsorvezető a napszaknak megfelelő köszönéssel üdvözlí: „Jó reggelt kívánok!” (Telesport, Gulyás László, jan. 3.); „Jó napot kívánok!” (Délutáni egyenleg, Kereszty Gábor, jan. 6.); „Jó estét kívánok!” (Stúdió '92, Mészáros Tamás, jan. 27.). Ha két műsorvezetője van a műsornak, elegendő, ha csak az egyikük köszön. Vágó István a másik házigazdának — Kis Gál Annának — nevében is üdvözlí a nézőket: „Jó estét kívánunk!” (Kalendárium 1992. febr. 5.).

Sokan úgy érzik, hogy udvariasabb a köszönés, ha megszólítással is párosul. A megszólítás általános formája a „Kedves Nézőink!” Valószínűleg idegen hatásra — sok indoeurópai nyelvben hasonlóképpen mondják — terjed a „Kedves Nézők!” forma. Nagy György, Puch Tamás, Soltész Rezső, Fülöp László, Gulyás László és mások így üdvözlí a televíziós közönséget. A „Kedves Nézőink!” forma a magyaros, ezért inkább ez ajánlható. Kicsit szerénytelenül hangzik a „Kedves Nézőim!” megszólítás (Évgyűrűk, Eöri Szabó Zsolt, febr. 5.). Kivételes helyzetekben azonban ez a forma is jogos lehet. Leginkább akkor, ha tudományos előadó szól így, aki nem a televízió, hanem saját maga nevében beszél (Az én hetem, Szelényi Iván, dec. 23.).

A napszaknak megfelelő köszönések és az említett megszólítási formák mellett egyre gyakrabban hallunk más, kevésbé sablonosnak vélt üdvözlési megoldásokat is: „Köszöntöm Önöket. Jó estét!” (Késő esti híradó, Bozai József, jan. 15.); „Üdvözlöm Önöket. Remélem jól aludtak, pihenten ébredtek. Ma 1992. január 7-e, kedd van.” (Falutévé, Vajek Jutka, jan. 7.); „Jó estét kívánok, Hölgyeim és Uraim!” (Kriminális, Juszt László, jan. 21.); „Tiszteletem, Hölgyeim és Uraim!” (Bűvös hatos, Rózsa György, jan. 20.).

Hasznos lehet, ha ismerjük a választékos bővítő köszöntések stílusértékét, használati körét. A *Köszöntöm* forma választékos, kicsit finomkodó, általános használatra nem ajánlható, de elvéve szívesen halljuk. Enyhén távolságtartó köszöntésváltozat az *Üdvözlöm. Tiszteletem* köszöntéssel a hagyomány szerint fiatalabb férfi üdvözlí az idősebbet. Általános használatra semmiképpen sem javasolható. A *Hölgyeim és Uraim!* megszólítási formula használata az udvariasság „túlteljesítése”. Inkább csak akkor használható, ha a műsorvezető személyes kapcsolatban van a közönséggel. (A televízióban inkább elfogadható, mint a rádióban.)

A kapcsolatteremtéssel mindjárt a műsorra is utalhat a beszélő: „Köszöntöm Önöket, Kedves Nézők a Pénzvilág mai adásán!” (Puch Tamás, okt. 16.); „Köszöntöm a *Mozi top 10* munkatársai nevében a nézőket!” (Albert Györgyi, jan. 25.).

Ha a műsor helyszíne alkalmanként más és más, indokolt az ilyenfajta indítás: „Jó napot kívánok!” Ma *Halásztelekről* jelentkezünk a *Vízésés diszkóból!* (Hol-mi?, Nagy György, jan. 26.).

Az egyénieskedő változatok esetében gond lehet a különböző nemű, korú, rangú emberek rövid együttes köszöntése, megszólítása. Szabó Évának ez sikerült: „Köszöntöm *Kedves Mindnyájukat!*” (Évgyűrűk, okt. 2.). Űgyesen oldotta meg a 3 különböző érdekeltségű csoport üdvözlését Vágó István: „Köszöntöm a *Kedves Nézőket, Vendégeket, Játékosokat!*” (Kérékbár, jan. 28.).

Már a megszólítás jelezheti azt, hogy rétegműsor következik: „Kedves *Kismamák, Anyukák!*” (Babaház, Tuba Mariann, jan. 6.); „Köszöntöm a *menedzsereket, a vállalkozókat és a műsor iránt érdeklődőket!*” (Menedzser Magazin, Kósa Somogyi György, febr. 6.).

A hosszú reggeli műsorokat modorossá, mechanikussá tehetik az ismétlődő köszönések, megszólítások, bejelentkezések: „*Önök A Reggelt látják. Rövid hírosszefoglaló következik.*” (Nika György, szept. 29. 7 óra); „1/2 8 van. *Önök a TV 1-en A Reggelt láthatják. Jó reggelt kívánok! 10 perces hírosszefoglalóval jelentkezünk.*” (Nika György, szept. 29. 1/2 8); „Jó reggelt kívánok!. 8 óra van. *Önök A Reggelt nézik. Elmondom a híreket.*” (Nika György, szept. 29. 8 óra). Hardy Mihály beköszönése távirati stílusban pattog: „Jó reggelt! Itt a Reggel! Pontosan 8 óra! Hírek röviden!” (A Reggel, jan. 14.). Kedvesebb és alkalmanként hangulatos lehet az ilyenfajta üdvözlés: „Jó reggelt kívánok azoknak, akik most kapcsolódtak be műsorunkba, és természetesen azoknak is, akik már régebben néznek minket” (A Reggel, Nika György, jan. 8.).

Ünnepélyes alkalmakkor, szórakoztató műsorban hangzatosabb üdvözlési formák, választékosabb megoldások is előfordulnak: „Szeretettel köszöntök Mindenkit a Három kívánság mai adásán!” (Dévényi Tibor, jan. 26.); „*Kezüket csókolom Hölgyeim, jó estét kívánok, Uraim, Önöknek otthon a képernyő előtt és itt a TV 4-es stúdiójában!*” (Bongó, Antal Imre, jan. 26.).

Külön figyelmet érdemel a gyermek- és ifjúsági műsorok hangvétele. Megfigyelhető, hogy a gyermekeknek szóló műsorok előtt korábban általánosan használt *Szervusztok, Gyerekek!* üdvözlési forma kezd visszaszorulni. Helyette különböző hangulatos, stílusos figyelemfelkeltő, kapcsolatteremtő formákkal jelentkeznek a műsorvezetők: „*Sziasztok!* Ahogy két hete ígértük, ma leszállunk az álmok birodalmába” (Amóba, Szily Nóra, jan. 18.); „Kedves Gyerekek! Ma az utolsó tanítási napon 7 óra után 3 perccel jelentkezik a mese” (A Reggel, Szayly József, dec. 20.); „A következő néhány perc a tietek, gyerekek! *Sziasztok!* Ha a nózitokat nincs kedvetek kidugni ilyen borongós időben, nézzétek meg velünk a mesét!” (A Reggel, Szily Nóra, okt. 14.); „*Ifjú Urak és Hölgyek!* Eljött a ti időtök! Következik a mese.” (A Reggel, Bárdos András, okt. 18.). A szórakoztató műsört a stúdióban berendezett nézőtérrel figyelő gyermekeket megpillantva Antal Imre így szól: „Látok itt néhány gyereket is. *Szervusztok, Gézen-gúzok!* Nektek már ágyban a helyetek!” (Bongó, jan. 26.). A műsorközlő

intonációja kedvessé, játékosá tette – a szigorúnak, haragosnak tűnő megszólítás ellenére – az üdvözlést.

Nem árt, ha tudják a fiataloknak szánt műsorok készítői (szerkesztők, műsorvezetők), hogy a *Szervusztok!* udvariasabb, tisztelettudóbb, a *Szevasztok!*, *Sziasztok!* közvetlenebb, bizalmasabb üdvözlési forma. A közvetlenkedő *Helló!* köszönést (Most, febr. 8.) semmiképpen sem támogathatjuk.

A Reggelben naponta jelentkező Start című, fiataloknak szóló kulturális ajánlat igen dinamikus műsorvezetője talán a felnőtt nézőkre is gondol, amikor beköszön: „*Jó reggelt! Sziasztok! Ez itt a Start!*” (Nagy Gergely).

Az „indirekt” műsorokban a házigazdának kapcsolatot kell teremtenie beszélgetőtársával, és össze kell kapcsolnia a vendéget a nézőkkel. A bemutatás leggyakrabban köszönéssel is párosul: „*Köszöntöm stúdiómban Szentesi György mérnök alezredest*” (A Reggel, Gulyás Erika, szept. 29.); „*A stúdióban Téri Sándor színművész. Üdvözlöm!*” (NAP-kelte, Juszti László, jan. 30.).

Találkozunk köszönéspótló formulákkal is: „*A stúdióban Torgyán József, a Kisgazdapárt elnöke. Régen láttam. Merre járt? Mit csinált?*” (NAP-kelte, Forró Tamás, jan. 29.); „*A Reggel vendége Klapka György. Hogy van, Klapka Úr?*” (A Reggel, Fiala János, jan. 9.). Máskor az üdvözlés el is marad: „*Meghívtunk a stúdióba két vendéget: Mezei György urat és Bognár Szabolcs urat*” (Évgyűrűk, Eöri Szabó Zsolt, febr. 5.).

Jól kapcsolja össze a vendég üdvözlését és a nézők egyik csoportjának köszöntését Havas Henrik: „*Szeretettel köszöntünk minden Attilát és különösen Nagy Attila színművészt. Hogy van képviselőként, és hogy van színészként?*” (NAP-kelte, jan. 7.).

A megszólítást elkerülő „áthidaló” kérdésforma felveti a tegeződés, magázódás gondját, de ennek a kérdéskörnek a tárgyalása már a következő témakörbe tartozik.

Kapcsolattartás

Tudjuk, hogy a magyarban a nyelvi érintkezésformának két alapvető válfaja van: a tegezés és a magázás vagy „nemtegezés”.

Közvetlenül a nézőkhöz szólva a szövegbeli szólító forma általánosan az *Önök*. „*Kérjük az Önök segítségét...*”; „*Bizonyára Önöket is meglepette...*”; stb. Ez gyakran el is maradhat: „*Kérjük nézőinket...*”; „*Nézőinkhez fordulunk...*”. Az a nyelvi érintkezésforma, amely akár az *Önök* névmással, akár ennek helyettesítőivel, esetleg elhagyásával jár, a harmadik személyű igealak, a magázó forma. A közvetlen kapcsolat hiánya teljesen természetessé teszi ezt a formát.

A kapcsolattartás során a nyelvi érintkezés gondoljai leginkább a beszélgető-beszéltető „indirekt” műsorokban jelentkeznek. Ilyenkor a műsorvezető (riporter) átlép a számára kevésbé természetes információs helyzetből, az ismeretlen címzettnek szánt beszédformából a számára természetesebbnek tűnő „kommunikatív” helyzetbe. Beszélgethet egy vagy több látható és

visszajelzéseket is adó partnerrel. Ez azonban csak látszólag könnyebb helyzet, mert minél közvetlenebb, oldottabb a beszélgetése partnerével, annál inkább fennáll annak a veszélye, hogy a néző nem érzi: a beszélgetés érte van, neki szól. Mielőtt a műsorvezető (riporter) eldönti, hogy tegeződik vagy magázódik a nézők előtt vendégével, riportalannyával, gondoljon arra, hogy a nézők képviselőjében kérdezősködik, s nem valószínű, hogy a nézők többsége is vállalná az esetleges bizalmas stílust.

A tegeződés az igényes nyelvi norma szerint csak bizalmas viszonyban vagy zárt körű közösségekben általános érvényű. A fiatalok — iskolások, egyetemisták — tegeződnek. Napjainkban az ifjúkor egyre hosszabbra nyúlik. A 25-30 éves ismeretlen fiatalok is azonnal letegeznek egymást. Az egyneműek szinte mindig, de a különeműek is gyakran. Az idősebb azonos nemű és azonos foglalkozású kollégák tegeződése is megszokott.

Egyre inkább szélesedik a tegeződés hatóköre a televízió nyilvánossága előtt is. A fiatal riporter tegeződik a szintén fiatal zenésszel, színésszel, sportolóval. Letegezi a diákot, s gyakran — előzetes ismeretség nélkül — az utca emberét is.

Hogy nem mindig egyszerű a megfelelő nyelvi érintkezésforma megtalálása, kiválasztása, azt Fiala János bizonytalankodásai is mutatják. Ő általában a nézők elé is tárja a gondjait. Január 9-én két fiatal — egy színésznő és egy filmrendező — Fiala János vendége A Reggelen. Miután Salamon András letegezi a műsorvezetőt, Fiala megnyugszik: „Köszönöm szépen, hogy letegeztél. Így már tegeződhetünk.” Majd így folytatja: „Börzsök Enikőtől viszont »önözödve« kérdezem . . .”. A bizonytalanság az elköszönésben is hallható: „Köszönöm szépen, hogy befáradtak, -tatok.”

Megfigyelhető, hogy a reggeli műsorok közül a NAP-kele inkább magázódó, A Reggel inkább tegeződő műsor. Nemcsak azzal magyarázható a különbség, hogy az előbbi műsor házigazdái rutinosak, tapasztaltabbak, A Reggel műsorvezetői fiatalabbak, hanem azzal is, hogy a NAP-kele vendégei között több a politikus, közéleti személyiség, tudós. Az olyan politikai, közéleti, tudományos, kulturális tárgyú beszélgetésekhez, amelyekben a megszólaltatott fél a hivatását, a megszólaltató pedig a tévét, a tévévezetőt képviseli, nem is illik a tegeződés. Kivételek természetesen akadnak, ilyenkor az a szerencsésebb megoldás, ha a műsorvezető a nézőt is beavatja. Havas Henrik a NAP-kele műsorvezetőjeként mindig ezt teszi. Január 14-én az FKgP 33-ak két vezetője, Prepeliczai István és Ómolnár Miklós a műsor vendége. Ómolnár Miklóst tegezi a műsorvezető, de elhangzik a nézőknek szóló magyarázat is: „Kollégák voltunk a rádióban.” Azért ő is igyekszik kerülni a tegezést: „. . . és most Ómolnár Miklóshoz fordulok.” Ha pedig kettőjükhez szól, mindig így fogalmaz: „Önök a felkészültebbek”, „. . . az igazság az Önök oldalán áll”.

Mécs Imrét, aki az SZDSZ elnökelőjeként október 21-én volt a NAP-kele vendége, Havas Henrik szintén tegezi. Igaz, mentegetőzik is: „Az én hibámból beleestünk ebbe a tegezésbe. Lehet, hogy ezért majd

kritika ér, de azért folytassuk!” Magyarozatként elhangzik az is, hogy ők ketten régi ismerősök.

A Reggelben is jó hallani, hogy a műsorvezető a vendégnek „a néző nevében is” köszön: „Műsorunk vendége Kánya Kata. Jó reggelt kívánok! *Szervusz!*” (Sándor István, jan. 13.)

Bár a tegezésen belül nincs olyan sok lehetséges változat az udvariassági különbségértékek kifejezésére, de azért néhány lehetőség itt is akad: *Mondd meg*; „Kérlek, *mondd meg*”; „Meggkérdzem *tőled*”; „*Légy szíves* megmondani”; „Hadd kérdezzem meg *tőled*”; „*Engedd meg*, hogy megkérdzem”. A finom különbségek érzékeltetését természetesen az intonációs eszközök is segítik.

Általában a nem kifejezetten ifjúsági műsorokhoz, beszélgetésekhez inkább a távolságtartó-tiszteletadó „nemtegeződés” illik. Érdemes a fiatalabb riportereknek, műsorvezetőknek megismerniük és megtanulniuk az áthidaló-elhárító beszédformát. Így beszélgetett Szayly József Bányai Gáborral, a TV 1 intendánsával A Reggelben január 6-án. A fiatal műsorvezető ügyesen alkalmazta ezt a megoldást, az interjú végére sem derült ki, hogy tegeződnek-e vagy magázódnak.

Semmiképpen sem illő a nézőt képviselő műsorvezető „beletegeződése” tegeződő szakemberek beszélgetésébe.

A tegeződéshez kapcsolódó megszólításformák különbözőek lehetnek. A köztük való válogatásban nem a beszédpartnerek egymás közötti viszonya az irányadó, sokkal fontosabb a műsортípus, az alaphelyzet és a nézők várakozása. A közismert futballista lehet *Bognár Gyuri* (NAP-kele, Gyárfás Tamás, jan. 3.), az ökölvívó Török Gyula „*Béka*” (NAP-kele, Vitray Tamás, nov. 23.), hiszen a sportrajongók is így ismerik, így emlegetik, így becézik kedvenceiket.

Kevésbé szerencsés, ha a műsorvezetők „jancsizzák”, „lacizzák” egymást. Tisztelettudóbb a teljes keresztnév használata még a lazább szerkesztésű, oldottabb hangvételű műsorokban is. „*János*, voltál te már valahol külföldön karácsonykor?” — kérdezi Jakubcsek Gabriella Fodor Jánostól (Ünnep előtt, dec. 23.). Főlöleslegesen kedveskedő az állandó közreműködők becéző megszólítása: *Erzsike!* (Vasárnapi turmix, Incze Ildikó, febr. 9.), *Pannika!* (Npra-forgó, Katona Klári, jan. 12.). Főlölesleges bizalmaskodásra bőségesen akad példa a Npra-forgó adásaiból. Február 9-én Pécsi Ildikó így kínálja műsorvezető kollégáját, Szerednyei Bélát: „Edd meg, *Béluska!*”

Tisztelettudó, de kedves, családias az Ablakban, illetve a Npra-forgóban Bálint György, illetve Györffy Sándor *Gyuri bácsizása*, *Sanyi bácsizása*.

A magázó „nemtegező” érintkezésformán belül sem a *maga*, sem az *ön*, sem az elkerülésüket lehetővé tevő *tetszikelés* nem használható általánosan, de nem is nélkülözhető a televízió nyilvánossága előtt egyikük sem. Mind-egyik formának megvan a saját használati-használhatósági köre.

A *maga* korban, rangban és szituációban oldalt és lefelé használható. „Úgy tudom, hogy furcsán néztek *magára*, amikor magában kezdett beszélni” — mondja Juszt László a fiatal Térei Sándor színművésznek (NAP-kele,

jan. 30.). Fölfelé udvariatlan. „Hát, ha *maga* így tartja a titkokat?!” — kedélyeskedik Havas Henrik Boross Péter belügyminiszterrel (Össztűz, jan. 30.). Nem kifogásolható viszont a *maga* névmás „*önmaga, saját maga*” jelentésben. „Engem érdekelné, hogy hol helyezi el *magát* az MDF-en belül” — mondja Havas Henrik Kónya Imrének (Össztűz, febr. 6.)

Az *ön* korban, rangban, szituációban oldalt és fölfelé használható. A megfigyelések azt mutatják, hogy a televízió riporterei, műsorvezetői a magázó formák közül az *ön* névmást használják legszívesebben. Jól érzik, hogy az *önözés* lefelé kisebb baj, mint a magázás fölfelé. Érdekes, hogy a mindennapi nyelvhasználatban nem terjedt el az *önözés*. Az emberek többsége választékosnak, távolságtartónak, hivatalosnak érzi, és a fokozott tisztelet kifejezésére lefoglalt nyelvi formának véli. Műsorvezetőink alig-alig használják a *maga* névmást, de a névmás elhagyását lehetővé tevő „tetszikelést” sem kedvelik. Pedig korban, rangban fölfelé használható, tiszteletadó forma. A választékot bővíti, a beszédet színesíti. Természetesen módjával alkalmazva, mert a minduntalan tetszikelés modoros: „Rám *tetszik* figyelni”; „6800 Ft-ot *tetszett* nyerni”; „Nagyon szépen köszönöm, hogy velem *tetszett* játszani” (Vasárnapi turmix, Rókusfalvy Pál, jan. 5.).

A „nemtegező” forma egysíkúvá válása nem teszi lehetővé a finom különbségek érzékeltetését. A televízió feladata, hogy az erre szolgáló udvariassági formulákat bemutassa és terjessze. Vitray Tamás például jó érzékkel váltogatja a különböző magázó formákat és a megszólításpótló kifejezéseket: *Kérem; Kérem szépen; Kérem tisztelettel; Tessék; Tessék kérem; Tetszik* stb. Kívánatos, hogy ne tűnjenek el azok a nyelvi eszközök, megoldások, amelyek a stílusbeli finomságok kifejezését lehetővé teszik.

Tapasztaltabb műsorvezetők, riporterek az árnyalatnyi különbségeket hangszínnel, hangsúllyal, hanglejtéssel is érzékeltethetik. A „Mi erről a véleménye?” kérdéshez az egyik műsorvezető hangjából ezt érezzük hozzá: „*Ön*”, a másikkéből: „*Képviselő Úr!*”, „*Művész Úr!*”, a harmadikkéből: „*Képviselőké!*”, „*Művészké!*”, a negyedikéből: „*Jóska bácsi*”, „*Jóska bátyám*”, az ötödikkéből: *maga*.

Magázódó beszélgetés közben is érdemes arra gondolni, hogy minden megszólítási formának van hangulata, stílusértéke. Ezért nem mindegy, hogy mikor melyiket használjuk.

A tulajdonnév közvetlen megszólításként önmagában nem használható: sem úgy, hogy *Szabó, Szabóné*, sem úgy, hogy *Szabó János, Szabó Jánosné* vagy *Szabó Mária*. Ha a teljes név elé tesszük a *kedves* jelzőt, akkor a megszólítás oldalt és lefelé udvarias. Oldalt és lefelé használható a *Szabó úr* és a *Szabóné asszony*, bár ez utóbbi formát a mindennapi életben sem igen halljuk. E megszólításformát is udvariasabbá tehetjük az eléje illesztett *kedves* jelzővel.

A foglalkozásra, képesítésre, hivatalra utaló *miniszter úr, képviselő úr, főorvos úr* megszólítás fölfelé is ajánlható. Ez a forma igazán tisztelettudó. „*Miniszter Úr!*” — mondja Juszt László Boross Péter belügyminiszternek (Össztűz, jan. 30.). Havas Henrik így szólítja meg Zsigmond Attila MDF

párti képviselőt: „Képviselő Úr!” (NAP-kele, jan. 3.). „Miniszterelnök Úr!” — szólítja meg a főszerkesztő A HÉT vendégét, Antall Józsefet (Pálfy G. István, jan. 5.).

A nők megszólítására tisztelettudó a *tanárnő, doktornő* forma, de magasabb beosztás esetén a hölgyeknek — családi állapottól függetlenül — az *asszony* utótag jár: *képviselő asszony, főorvos asszony*.

December 23-án az Ünnepe előtt című műsorban jó volt hallgatni a mértéktartóan, udvariasan, tisztelettudóan beszélgető műsorvezetőket: „Nagykövet Úr! Ön volt olyan kedves, hogy megkínált bennünket olyan ételekkel, amelyeket karácsonyra szoktak készíteni” (Vágó István); „Ön, Polgármester Asszony, mit tud tenni Vanyarcon az emberekért?” (Fodor János).

Használhatjuk a teljes nevet megszólítás helyettesítésére így: „Surján Lászlót sem tudom megkímélni a kérdésektől” (A HÉT, Pálfy G. István, jan. 5.). Ilyenkor a foglalkozásnév után is elmaradhat az úr vagy az asszony: „Minek örülne a sportért felelős tárca nélküli miniszter?” (Telesport, Vitray Tamás, jan. 27.).

Említő használatban, hírekben, tudósításokban az *úr* egyenesen zavaró. Bőven elegendő így: elutazott Párizsba Jeszenszky Géza. A külügyminiszter ma francia kollégájával tárgyal. Beszélgető, „indirekt” műsorokban azonban inkább így használjuk: „Kupa Mihály pénzügyminiszter úrtól kérdezik, . . .” (A HÉT, Pálfy G. István, jan. 5.).

Gyakran halljuk a megszólítás kikerülésére használt áthidaló-elhárító beszédformát: „A galériaigazgatónak milyen érzés, hogy szobrokat távolítanak el?” (Havas Henrik, NAP-kele, jan. 3.); „Sallai András is golfozik?” (Szayly József, A Reggel, jan. 31.); „Kocsis Zoltánt ki kereste meg?” (Juszt László, NAP-kele, jan. 14.).

Úgy tűnik, hogy a megszólítás szabályaival tisztában vannak a tévé riporterei, műsorvezetői. „Leurazást” inkább csak a fiatalabb műsorvezetőktől hallunk: „Kabos Úr!” (A Reggel, Fiala János, febr. 8.).

Külön figyelmet érdemel a vetélkedők játékmestereinek nyelvi illemtana. A megszólítás terén a társadalomban meglévő bizonytalanság, zűrzavar a televízióban a vetélkedőkön figyelhető meg leginkább. A személytelen „Á versenyzőtől” (Trió, Altorjai Anita) a „Bertalan Imre úr” távolságtartó-tiszteletadó megszólításig (Menedzser Magazin, Tózsdejáték, Fejér Zoltán) a skála minden fokát megtaláljuk.

Valamikor a televíziózás hőskorában az első vetélkedőkön a játékmesterek így szólították meg a játékosokat: „hármass versenyző”, „négyes asztal”. Másfajta versengések esetén a produkcióra történt utalás: „A füttyös cseréljen helyet a jógival”. Még kevésbé volt szerencsés a külső, a ruházat alapján adott megnevezés: „a szemüveges fiatalember”, „a piros pulóveres hölgy” vagy „a bajuszos úr” stb.

Napjainkban a tévés vetélkedők egyik része a játékosok személyes részvételével folyik, hosszabb ideig tart, a versenyzőket a nézők is megismerik. Más a helyzet a néhány percig tartó telefonos, számítógépes játékokkal.

A nézők csak a beszélő hangját hallják, nem tudnak azonosulni a versenyzővel, nem tudnak izgulni érte. A vetélkedőket figyelve megállapítható, hogy nem elsősorban a játéokra, hanem a játékvezetőre jellemző, miként szólítja meg a résztvevőket.

Legáltalánosabb a keresztnéven szólítás. (Vágó Istvánnál, Egri Jánosnál, Szayly Józsefnél és másoknál.) A versenyző asztalán a kiírás is csak ennyi: Gyula, Viktória, Mátyás. (Úgy hallottam, nyugati vetélkedőkön is ez a divat.) A tanár, a diák, az orvos, a háziasszony, a nyugdíjas és a kiskorú egyforma megítélés alá esik: *játékos*. A falu köztisztviselőben álló orvosa vagy a jónevű gimnázium tanárnője, akit szűkebb környezete doktor úrnak, illetve tanárnőnek szólít, az egész országnak Tamás lesz, illetve Valéria. Lehet, hogy ez a megszólításfajta oldja a versengés feszültségét, bár az is lehet, hogy még jobban oldaná, ha a játékosok „visszaistvánoznák”, „visszajánosoznák” a játékvezetőt. Erre természetesen nem kerülhet sor. Így viszont a helyzet egy kicsit a főnök – titkárnő viszonyra emlékeztet, a főnök ugyanis „leerzszikézheti” a beosztottját. Lehet, hogy a fejlődés a „visszajánosozás” irányába indult meg? Szayly Józsefet, aki tegezi a játékosait, a vetélkedő fiatalok vissza is tegezik. (Rejtélyes randevú, febr. 8.)

Felemás megoldás is akad bőven. Szilágyi Jánosnál az egyik versenyző „Kerkainé”, a másik „tanár úr”, Rózsa Györgynél „Illyés úr” és „Andrea” méri össze megfigyelőképességét. Akkor már inkább az egységesen keresztnéven szólítás! Nem ajánlható a *tanár úr*, *doktornő* megszólítás azért sem, mert játékosként teljesen közömbös a közreműködő foglalkozása.

A menedzserek munkájában nagyon fontos a kulturált nyelvi érintkezés. A játékvezető Fejér Zoltán is példát mutat a szakma megkövetelte udvariasságból, amikor a versenyzőket megszólítja: „Bertalan Imre úr”, „kedves Ádám Attila”. Az ilyenfajta választékos, tiszteletadó megszólításnak megvan a létjogosultsága, megvan a helye, de nem lehet minden vetélkedő során alkalmazni.

Felvetődik a kérdés, hogy a kifogásolt megszólító alakok helyett milyen szólító formák ajánlhatók. Mondhatja a játékmester azt, hogy *Kovács Péter úr*, *kedves Kovács Péter*, esetleg *kedves Kovács úr*, *kedves Kovács Jánosné*, *Kovácsné Éva asszony*, *kedves Szabó Éva*, *Szabó Éva kisasszony*. Az *Éva asszony* megszólítástól még egy kicsit idegenkedünk, pedig az írott sajtó használja. Először Spéter Erzsébetet emlegették úgy, hogy *Erzsébet asszony*, de mostanában a köztársasági elnök felesége nem Göncz Árpádné, hanem *Zsuzsa asszony*. Most a használata korhoz, ranghoz kötött, van a jelentésében valami „nagyasszonyos”, de idővel a használati körét lehetne tágítani. Megszólíthatjuk a versenyzőt egyszerűen így is: *uram*, *asszonyom*, *kisasszony*. Az asszonyom csak egyes számban létezik, többes számban a *hölgyeim* használatos. A *hölgyem* egyes számú alak viszont egy kicsit finomkodó. Kár, mert családi állapottól függetlenül használható.

A telefonos játékokban nincs szükség arra, hogy a játékmesterek névvel szólítsák a versenyzőt. A kapcsolat csak néhány percig tart. Ha mégis megteszi a játékvezető, szerencsésebb a teljes keresztnév használata még a

gyermeknek szóló játékokban is. Úgyesen csinálja ezt Fodor Gábor a Cimbóriában. Dévényi Tibor megszólításai bizalmaskodóak, negédesek: „Kedves Böbe”, „Iréneke, drága”, „Margit néni, drága”, „Jocókám”, „Atikám” (Torpedó, jan. 27.).

Nem szerencsés a telefonos játékban a *néni*, *bácsi* megszólítás használata. Ez a forma csak családias, bizalmas viszony esetén ajánlható. Ilyen viszony nem is jöhet létre telefonos vetélkedő során. A *néni* használata azért sem szerencsés, mert a nők nagyobb része nem szereti, ha a megszólítással is céloznak a korára.

A telefonos játék illemtanába tartozik az is, hogy a játékvezető megismertesse a nézőkkel a versenyzőt. Erre többféle lehetőség is kínálkozik: „Kérem, mutatkozzon be!” (Altorjai Anita), „Hogy szólíthatom?” (Dévényi Tibor); „Kivel fogunk játszani?” (Antal Imre); „Önt úgy hívják, hogy?” (Rókusfalvy Pál). Jó stílusérzéssel minden játékvezető megtalálhatja a számára legmegfelelőbb változatot.

Éppen csak érinti az illem kérdését, hogy milyen mértékben rokonszenvezhet a jól szereplő versenyzővel a vetélkedő vezetője, és kimutathatja-e az esetleges ellenszenvet. Jó tudni: a nézőnek a semleges, tárgyilagos játékvezetői módszer, stílus a rokonszenves.

Az előbbieken bemutatott megszólítási, megnevezési szokásoktól eltérő a sportközvetítésekben érvényes hagyomány. A közvetítésekben a megnevezés általában családi névvel történik: „*Fekete* a balszélén. Jobbal beadja a labdát középre *Fehérnek*. *Szabó* előtt a labda. Lőjj, *Szabó!* (esetleg *Szabó Pisti*, *Pisti*, *Pistikém!*) Ritkábban használják a riporterek a keresztnevet: „Most *Csilla* adogat. . .” A teljes nevet inkább csak ilyenkor: „Első: *Egerszegi Krisztina!*” Nem bántó, ha a riporter a sportolók együttes megszólítására a *Fiúk!* (*Lányok!*) megszólításformát használja. Az utóbbi időben azonban a sportolók megszólításakor is inkább az *Uraim!* (*Hölgyeim!*) járja.

Kényes kérdés, de a nyelvi illemtan körébe tartozik, hogy meddig tekinthető a rámenős műsorvezető határozottnak, de azért udvariasnak. Mikor udvariasan magabiztos a riporter, mikor „pökhendi”? Megengedhető-e, hogy a türelmetlen műsorvezető a beszélgetőtárs, a nyilatkozó, a vendég szavába vágjon?

Ezek a kérdések leginkább az Össztűz adásait figyelve vetődtek fel bennem. Ebben a műsorban a NAP TV műsorvezetői veszik „össztűz” alá a meghívott vendéget. Már az sem udvarias, ha a riporterek egymás szavába vágnak, de az meg éppen nem az, ha a műsorvezető valósággal a meginterjúvoltba fojtja a szót. A február 6-i adásban még Juszt Lászlónak is sok volt műsorvezetőtársa erőszakossága. Rá is szólt: „Henrik, hagyd már beszélni *Kónya urat* is!”

Vegyék figyelembe a televízióban megszólalók, hogy a riportereknek, műsorvezetőknek magatartásmintát is kell adniuk a nézőknek. A kellően magabiztos, jó fellépésű, de tisztelettudóan udvarias magatartás példáját.

Sem a rámenős, erőszakos, „pökhendi”, sem a nyájaskodó, negédeskedő, egymással vagy a nézőkkel bizalmaskodó, sem a csetlő-botló, bizonytalanzkodó, ügyetlenkedő riporter magatartás nem szolgálhat mintául a televízióban.

Elköszönés

Az illem megkívánja, hogy a beszélgetőtárustól elbúcsúzzék a műsorvezető. Megköszönje a vendégnek, hogy megosztotta vele és a nézőkkel gondolatait, véleményét; közreműködött a műsorban.

A köszönet kifejezésére leggyakrabban használt mondatok a következők: „Köszönöm”, „Köszönöm szépen”, „Köszönöm a beszélgetést (interjút)”, „Köszönöm, hogy eljött”, „Köszönöm, hogy befáradt a stúdióba”, „Köszönöm, hogy a vendégünk volt”, „Köszönöm, hogy elfogadta a meghívásunkat”, „Köszönöm, hogy velünk töltötte ezt a reggelt”.

Gyakori, hogy elköszönéskor a műsorvezető még egyszer bemutatja a beszélgetőtársát a nézőknek: „Köszönöm dr. Balogh Györgynek a Vám- és Pénzügyőrség országos parancsnokának, hogy befáradt A Reggel stúdiójába” (Hardy Mihály, jan. 7.); „Köszönöm szépen. Zelnik József, a Kulturális Kamara elnöke volt a vendégünk” (NAP-kele, Havas Henrik, jan. 3.).

Közvetlen megszólításként a teljes név magában nem használható. Ezért nem támogatható a mostanában terjedőben levő megoldás: „*Peisch Sándor*, köszönöm szépen, hogy befáradt A Reggel stúdiójába.” (Hardy Mihály, febr. 4.); „Csörögi István, köszönöm szépen.” (A Reggel, Siklós András, jan. 13.).

Az utóbbi mondat hangsúlya, hangszíne, hanglejtése a modorosság érzetét is keltette.

Néha a műsorvezető azt is érzékelteti, hogy ő csak összekapcsolja a vendéget, a közreműködőt a nézővel: „Köszönöm dr. Lavicska Kálmánnak, hogy válaszolt a kérdésekre, a nézőknek pedig hogy meghallgatták. A jövő héten találkozunk újra a doktor úrral” (A Reggel, Szayly József, jan. 3.).

A köszönetet követheti a „Viszontlátásra” elköszönés, de ez a műsor gyorsabb pergése érdekében gyakran el is marad. Esetleg helyettesítheti gratuláció vagy jókívánság: „Sok sikert kívánok, *Hölgyeim!* Köszönöm, hogy bejöttetek” (A Reggel, Bárdos András, okt. 18.).

A műsor végén a nézőktől is elbúcsúzik a műsorvezető. Legtöbbször a *Viszontlátásra* vagy az *A viszontlátásra* köszönésformát halljuk. Esetleg így: „Adásunk végére értünk. Viszontlátásra.” (NAP-kele, Forró Tamás, jan. 22.).

Gyakran találkozunk az elköszönés során a műsorra történő utalással is: „Ez volt A Reggel 1991. szeptember 25-én.” (Albert Györgyi); „Önök a Menedzser Magazin 75. adását látták. Köszönöm figyelmüket. *Viszontlátásra.*” (Kósa Somogyi György, febr. 6.).

Jelezheti a műsorvezető azt is, hogy mikor jelentkezik legközelebb a műsor: „A jövő héten szerdán újra találkozunk. *Viszontlátásra.* (Évgyűrűk,

Szabó Éva, okt. 2.). Vagy „A Délutáni egyenleget látták. Viziontlátásra 22 órakor a 2-es programon” (Bayer Ilona, jan. 9.); esetleg így: „Önök az Esti egyenleget látták, a TV 2 esti hírósszefoglalóját. Találkozunk holnap ugyanitt, ugyanekkor” (Frei Tamás, jan. 17.).

Nem volna szerencsés, ha elterjedne a „Kezét csókolom”, „Kezüket csókolom” elköszönés. Az előbbi (egy) személyhez szóló, az utóbbi túlságosan választékos, finomkodó. Jusst László a NAP-kele házigazdájaként rendszeresen így búcsúzik: „Hölgyeim, *kezicsókolom*, Uraim a *visziontlátásra!*” Ez a megoldás meg éppen nem ajánlható. A formula azért is kifogásolható, mert modoros a hangvétele, hangszíne, dallama.

Az ifjúságnak szóló műsorokban a „*Szervusztok*”, „*Sziasztok*” köszönés az általános. Jobban hangzik, ha — az idősebb nézőkre is tekintettel — a műsorvezető így köszön el: *Viziontlátásra, szervusztok vagy Szervusztok, (a) viziontlátásra.*

Műsorvezetőink gyakran szükségét érzik, hogy jókívánsággal is megtoldják az elbúcsúzást: „További kellemes estét kívánok. A *visziontlátásra!*” (Híradó, Kovács Anita, jan. 12.); vagy „Én mára megköszönöm figyelmüket. Jó éjszakát kívánok!” (Híradó, Csák Elemér, febr. 6.).

Stílusosak, alkalomhoz illőek, aktuálisak az ilyen jókívánságok: „A hét végén pihenjenek jól, szórakozzanak jól. Hétfőn pedig tartsanak velünk, ha tehetik! A *visziontlátásra!*” (A Reggel, Szayly József, szept. 29.); „Kellemes karácsonyi készülődést kívánok. *Viziontlátásra.*” (A Reggel, Bárdos András, dec. 18.).

Megfigyelhető, hogy egyes fiatal műsorvezetők ragaszkodnak egy csak rájuk jellemző búcsúzó formulához: „Legyen nagyon szép napjuk! *Viziontlátásra!*” (A Reggel, Albert Györgyi); „Legyen olyan a napjuk, amilyennek szeretnék!” (A Reggel, Szily Nóra); „Ez volt mára a Start. *Sziasztok!*” (A Reggel, Nagy Gergely).

Elvétve színesíti a kínálatot egy-egy egyéni, szellemes elköszönő forma. Mutatóba néhány ezek közül: „Eddig tartott január 30-án a mi »Reggelünk«, és most kezdődik az *önök* délelőtti. Sok szerencsét hozzá! *Viziontlátásra!*” (A Reggel, Sándor István); „Ez volt a Reggel az elmúlt két és fél órában. És ne felejtsek el, holnap is lesz! És addig már csak 21 és fél órát kell kibírniuk. *Jó reggelt, jó napot, Magyarország!*” (Nagy György, jan. 21.); „Egy hét múlva nem engem láthatnak, de az »Ablak« ismét kinyílik. *Viziontlátásra!*” (Feledy Péter, febr. 7.); „Várom *Önöket*. Holnap reggel ugyanis — pechjükre — ismét én leszek. *Hölgyeim, kezicsókolom, Uraim, a viziontlátásra!*” (NAP-kele, Jusst László, jan. 14.); „*Uraim és Hölgyeim!* Köszönöm, hogy megtiszteltek figyelmükkel. A Reggel stábja nevében elköszönök. Nem tördelem tovább a kezeimet. *Viziontlátásra.*” (Fiala János, okt. 10.).

Ajánlatos, hogy a személyeskedés maradjon meg a jóízű határain belül. A műsorvezető ne törekedjen saját személyének „előretolására”.

A Kobayashi Ken-Ichiro karmesterrel folytatott beszélgetés után igen stílusosan így búcsúzik a műsorvezető: „Engedjék meg, hogy japános főhaj-tással üdvözöljem A Reggel nézőit” (Hardy Mihály, febr. 7.).

A tanulmány természetesen csak vitaanyag, nem befejezett alkotás. Néhány részkérdése további vizsgálódást, alaposabb kidolgozást igényel.

Nem kívánja merev szabályokba rögzíteni a nyelvi érintkezést. Nem vállalhatja, hogy tévedhetetlenül eligazít a vitás kérdésekben, hiszen az egyes jelenségek értéke, társadalmi megítélése is állandóan változik. Óvakodik attól is, hogy kinyilatkoztatásszerűen elítéljen nyelvi érintkezésformákat és megbélyegezze használóikat. Csak a jelenlegi állapotot kívánja áttekinteni és elótárni azzal a céllal, hogy a tanácsok és az általános elvek ismeretében a televízió nyilvánossága előtt megszólalók mérlegelni, választani, dönteni tudjanak. A televíziós szakemberek felelősségét szeretné hangsúlyozni a magyarul beszélők nyelvi kultúrájának alakulásában.

Molnár Ildikó

Az idegen szók használata és megítélése a századfordulón*

1. A magyar nyelvtudománynak, ezen belül különösen a nyelv művelésnek szinte a nyelvújítás korától változó intenzitással — mondhatnánk napjainkig — jelentős kutatási területe volt az idegen szavak használatának a kérdésköre. E témakörben számos kiadvány, tanulmány, cikk látott napvilágot, a szerzők sok esetben hevesen vitatkoztak egy-egy idegen kifejezés használatának jogosságán. Abban valamennyien egyetértettek, hogy a jó magyarság, az érthető fogalmazás, beszéd érdekében kerülni, mellőzni kell a fölösleges idegen szókat. A vita pedig általában arról folyt, ki, mikor, mit tart fölöslegesnek.

Jelen tanulmány tárgya a nyelv művelés történetének egy szelete, mégpedig az, hogyan vélekedtek a XIX. század és a XX. század fordulóján elődeink, a nyelv művelés akkori tekintélyes szakemberei az idegen szók használatáról, illetve hogyan küzdöttek az idegen kifejezések túltengése ellen. Választásom azért esett erre a témára, mert napjainkban is egyre aktuálisabbá válik ez a kérdés, hisz az ezredfordulóhoz közeledve is azt tapasztaljuk, hogy a mai nyelvhasználatban, az újságnyelvben, a tudományos nyelvben, a tömegkommunikációban is sűrűn előfordulnak az idegen szók és kifejezések, mégpedig gyakran fölöslegesen. E témakörnek a napi-rendre kerülését még azért is érzem időszerűnek, mert valahogy az elmúlt évtizedekben egy kissé háttérbe szorult ez a kérdéskör a nyelv művelésen belül is. A második világháborúval lezárultak a nagy nyelvtisztító, szómagyarító mozgalmak, s a háború utáni évtizedekben a korábbi nyelvtisztítás, az idegen szók elleni küzdelem egy kissé negatív, de talán — ne féljünk kimondani a szót — nacionalista színezetet kapott. Az idegen szók használatának kérdésköre csupán az ismeretterjesztésben, a mindennapok gyakorla-

* A dolgozat az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült A nyelv művelés története című OTKA-téma keretében.

ti nyelvművelésében maradt napirenden, amikor záros határidőn belül magyar szóval kellett elnevezni valamilyen hamarosan megnyíló kereskedelmi vagy vendéglátóipari egységet. De a nyelvművelő szakirodalomban, a tudományos folyóiratokban jelentősen megcsappant az ezzel a témával foglalkozó tanulmányok száma. Az elmúlt negyven évben is inkább a nagyközönségnek szánt nyelvművelő kiadványokban, tanulmánykötetekben, illetve a különféle napilapok, folyóiratok nyelvhelyességi rovataiban, s főként a praktikus nyelvhasználat szintjén esetleg egy-egy idegen szó használata kapcsán találkozunk ezzel a kérdéskörrel.

Ezek után még arra a kérdésre kell válaszolnom, hogy miért éppen a századforduló tájkára szűkül tudománytörténeti vizsgálódásom. A XIX. század vége felé Kazinczyék nyelvújítása után jó fél évszázaddal, a nemzeti irodalmi nyelv egységesülése után, s a tudományos nyelvművelés megerősödésének időszakában minden valószínűség szerint hasznos lehet a mai kor szakemberei számára elődeink módszereinek, elméleteinek, felfogásainak kutatása. A tudomány mai művelőinek figyelmét a történeti múlt vizsgálata új témákra irányíthatja s új módszereket és fogásokat is megismerhet elődeitől, tanulhat a sikerekből és okulhat a kudarcokból. A századforduló nyelvművelő időszakának vizsgálatát indokolja még az is, hogy a Magyar Nyelvőr megindulása után vagyunk jó negyedszázaddal, s erre a korszakra esik a magyar nyelvművelés két olyan nagy klasszikusának működése, mint Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Pontosan a századfordulón jelent meg (1900-ban) Tolnai Vilmos Magyarító szótára. Már most szeretném e témát tisztázni: csak az idegen szók elleni küzdelem a témám, az idegenszerűségekkel nem foglalkozom.

Dolgozatom felépítése a következő: a bevezető után tárgyalom az idegen szók átvételét mint a szókincsgyarapítás eszközét. Utána rövid áttekintés következik az idegen szók elleni küzdelemről a XIX. század első felétől a század végéig. Mindezekről az akkori nyelvművelő szakirodalom vélekedése, a Magyar Nyelvőr 1895 utáni cikkei, Tolnai Vilmos Magyarító szótárának bevezetője és Simonyi Zsigmond Helyes magyarság című, 1903-ban megjelent nyelvművelő kötete alapján.

Ezt követik Tolnai Vilmos és Simonyi Zsigmond szómagyarító kísérleteinek ismertetése és értékelése, valamint a XX. század első éveinek egyéb szómagyarító törekvései, végül összefoglaló zárja a dolgot.

2. Mind a régebbi korok, mind a mai kor nyelvművelői, nyelvészei egyetértenek abban, hogy a társadalmi és a műszaki fejlődés következtében létrejött új tárgyakat, fogalmakat valamiképpen el kell nevezni. Ennek pedig két módja van: 1. a meglévő magyar szavak segítségével — szóösszetétel, szóképzés útján — új szót alkotunk, 2. átvesszük az idegen szót abból a nyelvből, ahonnan a tárgy, a fogalom hozzánk került. Az idegen szavak használatának a megítélésében az ellentmondás, a szélsőséges nézetek eredete valójában ide vezethető vissza. Ugyanis az egyik szélsőséges vélemény: igyekezzünk a meglévő szókészlet segítségével alkotni új szót, kifejezést,

mindenképpen meg kell akadályozni az idegen szó bekerülését a magyar szókincsbe. A másik szélsőséges vélemény pedig szélesre nyitja a kapukat az idegen szavak használata előtt, mondván, óáltaluk a magyar szókincs gazdagodik, s különben sem árt, ha netán ugyanazt a tárgyat, fogalmat nemcsak magyar, hanem idegen szóval is meg tudjuk nevezni. Az előbbi a purista, nyelvtisztító álláspont; ez utóbbi pedig a liberális felfogás. A nyelvtudomány józan művelői szerint a helyes álláspont a két szélsőséges vélemény között van. Hisz a purista, a nyelvtisztító vélemény hívei is nagyon sok esetben kénytelenek idegen szót napjainkban is használni, mert nincs helyette megfelelő magyar szó, pl.: *film, rádió, televízió* stb. A liberális felfogás hívei viszont minden idegen szót szűrés nélkül befogadnának. Megjegyezzük, hogy ez kényelmes álláspont, ugyanis akkor nem kell új magyar szót alkotni. Viszont ők arra nem gondolnak, hogy az idegen kifejezés elterjedése, használata — társadalmi méretekben — nagyon sok egyéb (kiejtési, helyesírási) problémát vet föl.

Idegen szavak nemcsak a társadalmi, műszaki fejlődés következtében kerülnek szókincsünkbe, hanem népek, nemzetek állandó érintkezése, a földrajzi és a történelmi adottságok egymásra hatása, a társadalmi és az etnikai keveredés következményeként is. Ugyanezek a hatások a régi korokban is közreműködtek, így kerültek szókincsünkbe szláv, latin, török, francia, német elemek az évszázadok során, de az idők folyamán ezek idegen szóból jövevényszóvá váltak, alakjukban nyelvünk hangrendszeréhez igazodtak (pl.: *asztal, disznó, sógor, kilincs, trágya* stb.). Legtöbbjükről már nem is tudjuk, hogy idegen nyelvből kerültek szókincsünkbe.

A viszonylagos nyelvtisztaság tekintetében a magyar nyelvet nyugodtan összehasonlíthatjuk más nyelvekkel. Az idegen szavak együttes hatása sem tudja elhomályosítani nyelvünk ősi jellegét, finnugor eredetét, s alap-szókincsünk határozottan, jól felismerhető.

A magyar nyelv éppen finnugor eredete miatt nehezebben tűri szókincsében az idegen, elsősorban, az indoeurópai nyelvek szavait, kifejezéseit. Földrajzi elhelyezkedésünk következtében is — nem beszélve egyéb politikai, történelmi okokról — nyelvünket a Kárpát-medencében elsősorban indoeurópai (szláv, német, latin stb.) hatások érték. Az indoeurópai nyelvek könnyebben illesztik be, veszik át szókincsükbe egymás szavait. Ilyen szempontból az egyik „legudvariasabb” nyelv az orosz; az orosz szókincs szép számmal tartalmaz francia szavakat, kifejezéseket.

A magyar nyelv különösen a nemzeti-irodalmi nyelv kialakulása után egyre határozottabban ellenállt az idegen szavak „betolakodásának”, jövevényszóvá alakulásának. Ezért később hozzánk került idegen elemek gyakran máig is megőrizték idegenségüket, elsősorban alakjukban, írásukban.

A nyelvtisztító mozgalom különösen a felvilágosodás hatására a 18. században kezdett egyre jobban felerősödni. Ebben úttörők voltak: Decsy Sámuel, Rát Mátyás, Révai Miklós, s őket követték a második hullám nyelvújítói: Barczafalvi Szabó Dávid, Bugát Pál, Szemere Pál. A nyelvújítás vezető egyéniségei, Versegly Ferenc, Kazinczy Ferenc viszont már

magasabb nézőpontra helyezkedve azt hirdették, hogy az új és szükséges ismereteket közvetítő idegen szavak befogadására szükség van.

A szükségtelen, a magyarral is pótolható idegen szavak ellen viszont szinte hol kisebb, hol nagyobb erővel állandó harc folyt. A nyelvvédelem — sajátos történelmi helyzetünk folytán — sokszor része volt a függetlenségi harcnak. A nyelvgazdagító mozgalomnak erős rugója volt az éledő nemzeti önérzet és a becsvágy. Dugonics András fogalmazta meg a következőket: „Nincs a világon semmi, amit magyarul ki ne lehessen mondani, csak ésszel és tudománnyal forgolódjon az ember”. A latin és a német nyelv nyomása alól felszabadult magyar nyelvben a 15–17. században egyre gyakrabban tűnnek fel új magyar szavak: *mennyiség*, *minőség*, *intézet*, *küldemény*, *hagyomány* (Sylvester János, Geleji Katona alkotásai), *középpont*, *számláló*, *nevező* (Apáczai Csere János); majd a nyelvújítás korában: *egyesület*, *keringő*, *szerény*, *légyott*, *irodalom*, *jellem*, *ábránd*, *botrány*, *eszme* stb.

3. A jövevényszó – idegen szó megítélése valójában hasonló volt a századfordulón is. Tolnai Vilmos véleményét olvashatjuk a Magyarító szótár bevezetőjében, ebből idézünk:

„Idegen szó minden nyelvben van. A nemzetek sokféleképpen érintkeznek egymással, ez érintkezésben a művelődés tényezői kieserélődnek, egyik nemzet átveszi a másiktól azt, a mi új előtte, tárgyat és fogalmat s ezzel együtt rendszerint az elnevezést is; szóval, az általános művelődési anyagcserével a nyelvbe is új elemek jutnak; ezek az idegen szavak.

Csakhogy ezek az új elemek különféleképpen viselkednek új környezetekkel szemben, a szerint, mely időben, mely körülmények közt kerültek belé s mely fogalom- vagy tárgykörből valók. A magyar nyelv például az idegen szavak egy részét századokkal ezelőtt fogadta be, előbb, nemzetünk oroszországi tartózkodása és vándorlása idején, majd a honfoglalás korában és nem sokkal azután: a fogalmak s a tárgyak, melyeket jelöltek, őseink előtt újak voltak, megfelelő nevük a mi nyelvünkön többnyire nem volt, ezért hát velük együtt elnevezésüket is befogadta a magyar műveltség s a nyelv. A befogadás azonban változással járt az új szóra nézve. A magyarság ajkán átalakult, a magyar nyelv hangjainak törvényeihez alkalmazkodott s gyakran olyannyira elváltozott, hogy ma már csak a nyelvtudomány bírja kimutatni idegen származását. Az ilyen szót nevezzük meghonosult szónak. A meghonosult szó pedig már a nyelv törzséhez tartozik, elvitathatatlan tulajdona, egytestvér a nyelv tősgyökeres szavaival. A *brat* szó még szláv, de *barát* már magyar. Kinek jutna eszébe ezeket kerülni, vagy a nyelv testéből kivetni? Hiszen föl sem ösmerjük, hogy eredetileg idegenek voltak, s megfelelő, eredeti magyar szót keresve sem találunk helyökbé.

De vannak más természetű idegen szavaink is. Ezek újabb időben kerültek nyelvünkbe, rendszerint nem is új, általános műveltségi fogalmak jelölői, mint az első csoportbéliak, hanem legtöbbször meglévő, eredeti és jó magyar szavak helyett betolakodott bitörlok. Nyelvünk hangtörvényeihez vagy éppen nem, vagy csak igen csekély mértékben alkalmazkodnak,

általában megtartják idegen hangzásukat, akárhányszor pedig félig-meddig, vagy csak színleg meghonosodva burjánzanak föl, elnyomva, elfojtva eredeti, vagy rég gyökeret vert meghonosult szavainkat. Valódi élősdiék a nyelv testén, annál is inkább, mert nemcsak régi szavakat pusztítanak ki, hanem családot, idegen szólásokat hurezolván be magukkal, magát a nyelv szervezetét is rontják. Ezek a szükségtelen idegen szavak. Ezeknek elkerülése valósággal hazafias kötelesség; ne tűrjük ezeket a szeplőket, melyek nyelvünket elrútítják és kivetköztetik eredetiségéből. De nemcsak hazafias kötelesség parancsolja a felesleges idegen szavak elkerülését, hanem a czélszerűség és a gyakorlat érdeke is, mert az idegen szó legtöbbször a világosság és az érthetőség rovására van; tulajdonképi jelentését nem tudjuk mindig, bizonytalanságunkban mindenféle értelemárnyalatot ruházunk rá, a mi nincs is benne, a mit pedig nyelvünk igen érthetően és világosan ki tud fejezni saját szavaival is.”

A szükségtelen idegen szók használatának okait Tolnai Vilmos a következőkben látja: kényelemszeretet, meggondolatlanság, hanyagság. Könnyebb átvenni a francia, német, latin stb. szót, semmint annak magyar megfelelőjén törni fejünket. Hasonlóképpen vélekedik Szarvas Gábor is, aki a Nyelvőrben ezt így fogalmazza meg: „Az idegen szók pazar alkalmazásának és szertelen elterjedésének egyik fő forrása a kényelmeskedéssel párosult szellemi renyheség, amelynek a fejtöréssel járó gondolkodás egyáltalában nincs ínyére, s a dolog könnyebb végét fogva jutalmazóbbnak tartja, sőt életrevalóságának számítja be, ha az istenadta kész után nyúl, minthogy a kevés hasznót ígérő keresgéléssel fárassza és törje-marja magát” (Nyr. 22: 482).

4. A Nyelvőr 1872. évi megindulásától kezdve a harcosszellemű Szarvas Gábor vezetésével hadat üzent a nyelvi helytelenségeknek. Bárcei Géza szögezi le A magyar nyelv életrajza című művében (353.) a következőket: „A Nyelvőr nem az idegen szavak ellen harcolt, bár ezek helyett is kívánatosnak vélte helyes képzésű új magyar szavak alkotását, ha tudunk ilyeneket teremteni, sőt teljesen helytelenítette a régen meggyökeresedett jövevényszavak ellen való rugdalózkodást. Hadjárata elsősorban a nyelvújítás szabálytalan alkotásai ellen irányult, mégpedig szinte válogatás nélkül, nem sokat törődve azzal, hogy milyen mértékben váltak az ilyen hibás szavak már közhasználatúvá.”

A Nyelvőr-mozgalom céljául tűzte ki a népi nyelvkincs összegyűjtését, ezekkel a nyelv egészét akarták gazdagítani, közkinccsé tenni. Erről írta a Nyelvőr 1898-ban: „Amit Vörösmarty, Petőfi, Arany megkezdték a költészetben, azt a Nyelvőr-mozgalom kivívta: egész irodalmunkat visszavezette a néplélek és a népnyelv ifjító hatásához.”

Az idegen szók szépirodalmi használatát sem nagyon helyeselték nyelvművelőink. Bár ezzel a kérdéskörrel nem kívánok foglalkozni, mivel ez elsősorban a szépirodalmi stílus vizsgálatához tartozik, de hadd idézzem Szathmári Istvánt, aki A magyar stilisztika vázlatában ezt írja

(Tankönyvkiadó, Bp., 1958. 54): „A régebbi stilisztikák egyrészt a nyelv tisztaságára való hivatkozással, másrészt pedig mivel használatukat hivalkodásnak, a dagályosság forrásának tartották, általában helytelenítették az idegen szók szépirodalmi felhasználását. Ez a nemegyszer túlzó — ezért nem mindig helyes — felfogás az idegen szók használatának kérdésében abban tévedett, hogy a régi stilisztikák az idegen szót a nyelvi környezetéből kiszakítva, önmagában tekintették, annak mintegy abszolút értékét vizsgálták, és ugyanakkor nem vették figyelembe azokat a tartalmi, érzelmi és hangulati tényezőket, amelyek alkalomadtán nem csupán megengedték, de bizonyos esetekben javasolják a megfelelő idegen szó használatát.”

Visszakanyarodva Tolnai Vilmos érveléséhez az idegen szók használatához sokan a szabatoság védelmében ragaszkodnak. Ezt a mentséget ő nem fogadja el, hisz nem tudományos és nem szakmai műben lehetünk szabatosak idegen szó nélkül is. Viszont elfogadja azt az érvet, hogy sokan azért vesznek idegen szót tollukra, mert így akarják elkerülni a nyelvújítás korcs szavait, erőltetett szómagyarításait. Ehhez viszont hozzáfűzi, hogy a korcs szószülemények, szóficamok száma nem olyan nagy, mint amilyen sűrűn fordulnak elő az idegen szók.

Mikor jogos az idegen szó használata? Ez a következő tisztázandó kérdés.

Tolnai Vilmos csak a tudományos és a szakirodalomban tartja jogosnak; a szaknyelvek idegen szakszavai főként latin-görög eredetűek, a nemzetközi használatban is általánosan elfogadottak. Bár javasolja ezek helyett is — ha mód van rá — magyar műszó használatát. Viszont a származékokat az idegen alapszóból is magyar képzőkkel alkossák; például: *magnes* — *magneticus*, helyesen: *mágneses*; *beton* — *betonároz*, helyesen: *betonoz*; *aszfalt* — *aszfaltíroz*, helyesen: *aszfaltoz*.

Viszont népszerű előadásban, cikkben, amelyet a nagyközönségnek szánnak, inkább nyúljanak a hosszabb, de érthetőbb körülíráshoz, mintsem a nagyközönség számára homályos idegen szóhoz. Ezt a törvényt különösképpen ajánlja a sajtó, a hírközlés munkatársainak. Úgy vélem, Tolnai Vilmos eme tanácsait a mai kor emberei is megszívlelhetik.

5. Az idegen szók, kifejezések elkerülése céljából szerkesztette meg Tolnai Vilmos Magyarító szótárát, amelyről azt írja, hogy az nem akar pusztán szófordító lenni, hanem sokkal inkább azoknak a szóknak és szótároknak gyűjteménye, melyeket az idegen szavak kiszorítottak vagy kiszorítani akarnak. Egy-egy idegen szó helyett sokszor több, néha 6-8 magyar megfelelőt is ajánl, s az olvasó döntse el, hogy a javasolt magyar rokon értelmű szavak közül melyik illik leginkább a mondatba, a szövegkörnyezetbe. De mielőtt a Magyarító szótár szóanyagának elemzésébe belekezdénénk, nézzük, hogy a századforduló másik nagy nyelvművelő tudós egyénisége, Simonyi Zsigmond hogyan vélekedett az idegen szók használatáról.

Véleményét legteljesebben a Helyes magyarság című kötetében fogalmazta meg, amely 210 oldalnyi terjedelmével, lexikális felépítésével a mai

Nyelvművelő kézikönyv egyik elődjének vagy ősénekin tekinthető. Megjelent 1903-ban, az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadásában. Simonyi kötete a nyelvhasználat, a nyelvhelyesség, a mondatszerkezet, a helyes szóhasználat valamennyi kérdéskörét tárgyalja, az idegen szók használatával csak egy kisebb fejezet foglalkozik, s a szótári részben is kevesebb idegen szó szerepel, mint Tolnai Magyarító Szótárában. Tehette ezt már azért is, mert a Helyes magyarság 3 évvel később jelent meg, s több ízben hivatkozik is Tolnai Vilmosra, ajánlja is a Magyarító szótárt olvasóinak. Bár ehhez hozzá kell tennünk, hogy Simonyi osztályozta az idegen szavakat, vannak okvetlenül kerülendők és vannak megtűrték. Az idegen szóknál sokkal nagyobb erővel üldözte az idegenszerűségeket, ez különösen az Antibarbarus c. kötetben testesült meg (1879.), s a Helyes magyarság c. kötetben már jócskán megszélidült, szigorán itt sokat enyhített a szerző. Az ortológus-neológus háború az 1880-as években a végéhez közeledik, és Szarvas Gábor 1895-ben bekövetkezett halálával a harcok lényegében megszűnnek. A Nyelvőr szerkesztője Simonyi Zsigmond lesz. A Nyelvőr hadjárata — amint erre Németh G. Béla: A századvégi Nyelvőr-vitához című tanulmánya rámutat — elsősorban a nyelvújítás szabálytalanságai ellen irányult. Bár e dolgotatnak nem célja a neológus-ortológus háború leírása, ezért az akkori nyelvújítók és hagyományvédők küzdelmeinek ismertetése helyett hadd idézzem Fábrián Pál értékelését a „Nyelvművelésünk évszázadai” c. kötetből (Gondolat, 1984. 65—66): „A múlt század végi új ortológia hatására még ma is széles körökben él az a vélekedés, hogy a nyelvújítás túlnyomórészt szabálytalanul alkotott szavakkal árasztotta el szókincsünket. — Az igazság ezzel a tévhittel szemben az, hogy a nyelvújítók legtöbb szókincsbővítő eljárása helyes, szabályos, nyelvtörténetileg is igazolható, s az új szavak többsége ezeknek révén keletkezett. A nyelvújítás kétes hírét a tulajdonképpen nem nagy számú, de szokatlansága miatt szembeötlő (és a társadalom által rendszerint visszautasított) szó keltette. Ezeket az ortológusok kezdettől fogva előtérbe állították, kipellengézték, s ezt helyesen is tették; ám a szabálytalanságok szüntelen emlegetésével, a hibák jelentőségének felnagyításával elterelték a figyelmet a helyes eljárások révén alkotott, sokszorosán több új szóról, amelyek (mert szabályosak voltak) észrevétlenül és természetesen mentek át a köztudatba.”

6. A századforduló idegen szók elleni küzdelmét, annak módszereit, jegyeit valójában a legalaposabban Tolnai Vilmos és Simonyi Zsigmond említett nyelvművelő kötetei mutatják. A Magyarító szótár mintegy 6000 idegen szó magyar megfelelőjét közli, mondhatnánk, hogy az akkor köznyelvi szókincs általánosan ismert idegen szókészletének szinte teljes anyaga megtalálható Tolnai Vilmos munkájában. Simonyi Zsigmond Helyes magyarság című kötete a sok egyéb nyelvhelyességi, helyesírási címszó mellett érthető módon lényegesen kevesebb idegen szót tüntet föl címszóként, s természetesen általában 2-3 magyar megfelelő közlésével megelégszik. Az okvetlenül kerülendő hibás használatot kereszttel jelöli, s az így megjelölt

hibákról azt írja: „ilyeneket valamirevaló író nem követ el.” Simonyi szövegében mintegy 4500—5000 idegen szó és magyarítása szerepel. Ha összevetjük ezeket a mai szótárirodalom hasonló jellegű alkotásaival, modern magyarító szótárunk ugyan nincs, bár ezt a szerepet némileg betölti a Bakos Ferenc által szerkesztett Idegen szavak és kifejezések szótára. (Ez több kiadást is megért, legutóbb 1989-ben jelent meg a bővített kiadás, mintegy 35-40 000 címszóval.)

A következőkben nézzük azt, mi jellemzi Tolnai Vilmos és Simonyi Zsigmond szómagyarító javaslatait; miben egyeznek és miben különböznek. Valójában mindketten a magyar nyelv megtisztítását, a magyarosság elvének érvényesítését vallották céljuknak.

Tolnai Vilmos Magyarító szótára megjelenése után lassan 100 évvel még ma is haszonnal forgatható. Bár a purizmus néhány túlkapása rá is jellemző, de nyugodt szívvel elmondhatjuk róla, valójában a mértékletesség jellemzi. A mintegy 6000 címszó közül jónéhány már egyáltalán nem él a mai nyelvhasználatban, többjüknek pedig már csak az ajánlott magyar megfelelője használatos. A Magyarító szótár utóéletéről még el kell mondanunk azt is, hogy szójegyzékét csaknem három évtizeddel később, 1928-ban újból közzétette, majd a Pesti Hírlap Nyelvőrében is kiadta 1932-ben némi módosítással.

A Magyarító szótár *i* betűvel kezdődő címszavait vizsgálva először lássuk a számszerű adatokat: összesen 170 címszót találunk ebben a részben. Ebből a mai köznyelvben már nem használatos: 38; például ilyenek mint: *immatriculál* (anyakönyvbe ír, jegyez), *immediate* (közvetlenül, egyenest), *immeus* (roppant, tömérdek), *imminens* (fenyegető, közeli), *immobiliák* (ingatlanok, ingatlan birtok), *impurum* (fogalmazvány, tisztázatlan példány), *indolens* (nemtörődöm, nembánom), *inserál* (újságban közlétesz), *intrada* (első fellépés, belépő jelenet).

Ezek eltűntek, illetve kiszorították őket a használatból a magyar kifejezések.

Tolnai Vilmos Magyarító szótárára jellemző, hogy egy-egy idegen szó helyett néha 8-10 magyar megfelelőt is ajánl, s a szinonimákra jellemző sokszor a színesség, s gyakran merít a népnyelvből. Hiányossága viszont a szótárnak, hogy nem ad stílusminősítést, mint általában a mai szótárak, egyszerűen csak a szót adja meg akár címszóként, akár ajánlott magyar megfelelőként. A következőkben egy kissé részletesebben vizsgálom Tolnai Vilmos szómagyarításának típusait. Egy kissé önkényesen a következő négy típust szeretném bemutatni: Az elsőbe soroltam azokat a szómagyarításokat, amelyekben az ajánlott magyar megfelelő csupán az idegen szó jelentését, magyar fordítását adja meg. A második típusba azokat soroltam, ahol számos, néha 15-20 magyar megfelelőt is ajánl, hogy az olvasó döntse el, melyik illik legjobban a szövegkörnyezetbe, a mondatba. A harmadik típusba azokat soroltam, amelyek színes, hangulatos, gyakran népnyelvi, irodalmi hangulatú rokon értelmű szavakat is tartalmaznak a pusztá jelentésmegadáson kívül. A negyedik csoportba pedig azokat a szómagyarításokat

tettem, amelyek számunkra most is érdekesek, amelyekkel napjainkban is foglalkoztunk, illetve foglalkozunk. Itt elsősorban az érdekelhet bennünket, hogy a számunkra ma is problematikus idegen szó magyarításával hogyan foglalkoztak idestova 100 évvel ezelőtt, milyen magyar megfelelőket ajánlottak annak idején.

Először nézzünk az első csoportból néhány példát, amikor tehát Tolnai Vilmos elsősorban az idegen szó magyar értelmezését adta meg: *a jour vagyok*: halad az idővel, lépést tart; *akreditál*: hitelesít, elismer, igazol; meg- v. felhatalmaz (követet); *akceptál* elfogad (föltételt, ajánlatot) fölfogad, szerződtet; *abnormis, abnormális*: rendellenes, rendhagyó, szabályellenes; *akrobata*: erőművész, kötéltes, műtornász; *ambíció*: becsvágy, nagyravágyás, dicsőségszomjas törekvés, nemes igyekezet; *ambuláns*: bejáró, járó beteg; *ambulancia*: bejáró betegek, nyilvános rendelés; betegszállító kocsis, mozgó kórház; *apparátus*: készülék, szervezet, személyzet; *autogram*: kézírás, kézvonás.

A második csoportba tartozó magyarítások az idegen szó értelmezésén kívül számos rokon értelmű magyar szót is kínálnak, néha 15-20-at is. A következőkben lássunk ebből a típusból is néhány példát: *aktív*: tevékeny, működő, dolgos, munkás, serény, buzgó, cselekvő (részt vesz), tényleges (szolgálat); önként való, önkéntes (mozgás), valóságos, meglévő (vagyon); *abszolút*: önálló, független, általános, teljes, tökéletes, korlátlan, önkényes, zsarnok (úr, uralom); *amnesztia*: kegyelem, kegyelmezés, közbocsánat, bűnfeledés; *bakfis*: suttyólány, fruska, csitri, libuska; *blazírt*: érzéketlen, tompa, eltompult, egykedvű, unott, csömörlött, eltelt, elfanyalodott, nekisavanyodott, fagyos, hidegszívű, kelletlen, életunt, fáradt lelkű, sivár lelkű, fanyar, nyűtt lelkű, elpuhult, petyhüdt (23 szó); *bonviván*: világfi, mulató; világát élő, szeles gavallér, szeleburdi (színész), csélcsap (szerep); *sarlatán*: kuruzsló, nyegle, szélhámos, szédelő, szélkallantyú, világcsaló, ámító, szemfényvesztő, széltoló.

A Magyarító szótár harmadik csoportjába az olyan típusú szóajánlásokat soroltam, amelyek az idegen szó helyébe a tárgyszerű értelmezésén kívül sajátos, hangulatos, irodalmi vagy népnyelvi szót is tartalmaznak. Ízelítőül ebből a típusból is lássunk néhányat: *antológia*: versbokréta, gyűjtemény; *agent provocateur*: beugró bujtogató; *abcúg*: le vele!, ki vele! vesszen!; *alibi*: máshollét, másuttlét.

A negyedik csoportba azokat a magyarításokat soroltam, amelyek szinte ma is aktuálisak, illetve az elmúlt évtizedekben a nyelvművelő szakirodalom foglalkozott az idegen szó magyarításával, vagy az idegen szó a mai nyelvhasználatban is gondot okoz. Mondhatnánk röviden, ebbe a csoportba a mai napig is aktuális szómagyarítási kísérletek tartoznak: *akreditál*: hitelesít, elismer, igazol, meg- vagy felhatalmaz (követet); *alternatív*: kettős (kérdés, indítvány, terv); kétféle; *alternatíva*: választás (kettő közül), kényszerű választás; *bár*: ivó (szoba) söröző, borozó; *bisszig*: éles, csípős, harapós, maró (nyelvű).

7. Tolnai Vilmos Magyarító szótára után 3 évvel jelent meg Simonyi Zsigmondnak már említett nyelvhelyességi kézikönyve, a Helyes magyarság. Az idegen szók megítélésében Simonyi lényegesen óvatosabb, mint Tolnai Vilmos. Védelmébe veszi a nyelvünkben régóta élő, meghonosodott szavakat: „... a *patika*, *kaszárnya* stb. rég nem idegen, semmivel sem idegenebb, mint akár a *huszár*, *angyal* vagy *rózsa*, amiket szintén nem a honfoglalók hoztak Ázsiából. S éppoly fölösleges magyarkodás, ha pl. olyan általánosan ismert és használt szókat kerülgetünk, mint *forma*, *telefon*, *börze*, *kocsz*, s a *forma* helyett mindig csak az *alakot*, *telefon* és *börze* helyett a hivatalos távbeszélőt, tőzsdét, *pírshenet* akarjuk használni, vagy a *sport* helyett *birok* szót és más efféléket erőltetünk.”

Simonyi elítéli a kor sajtónyelvének divatos idegen szavait, annak idején ezek közé tartozott a *momentum*, a *szanál*, a *kontemplál*, s ezek helyett ajánlotta a következő magyar megfelelőket: *mozzanat*, *orvosol*; *gondol*, *tervez*. Viszont Simonyi idejében még valószínűleg nem alakult ki a stilisztikai különbség pl. a *patika* és a *gyógyszertár* között, ma már az előbbi a beszélt nyelvi, az utóbbi a hivatalos nyelvi változat. Hasonló különbség van a *porció* és az *adag* között a mai nyelvben, a *gumi* helyett javasolt *ruggyanta* szót csak a *ruggyantagyár* neve őrizte sokáig. A *szanál* helyett javasolt *orvosol* ige ma már két külön ige, más-más jelentéssel. A *szanál* ma is él: 'épületet lebont városrendezési célból'.

Simonyi idegen szavas címszavait valójában 3 csoportba sorolhatjuk: az 1. csoportba tartoznak azok, amelyeket mindenképpen kerülni kell. A 2. csoportba a lehetőleg magyarul; a 3. csoportba pedig az elfogadott idegen szókat sorolhatjuk, amelyeket már magyarosan is ír.

Először tehát lássuk az 1. csoportból néhány példát. Feltétlenül kerülendőnek tartja a következőket:

(A magyar megfelelők ajánlásában Simonyi szűkszavúbb, mint Tolnai.) *abnormális*, *abnormis*: rendellenes, természetellenes, kivételes; *alternatíva*: választás, kényszerű választás; *amnesztia*: bűnbocsánat, kegyelem; *apparátus*: készülék, küszület; *barbarizmus*: idegenszerűség; *bonviván*: világfi.

A második csoportba azok a szómagyarítások tartoznak, amelyeket csak javasol Simonyi Zsigmond, de nem tartja az idegen szót feltétlenül kerülendőnek. Most ezekből is lássunk néhány példát: *affektáció*: affektálás, tetszelgés; *aforizma*: gondolat, velős mondás; *agilis*: eleven, életrevaló; *agitál*: izgat; *agitátor*: izgató.

A harmadik csoportba azokat soroltam, melyeket Simonyi már nem üldöz, sőt magyaros írásmódjukat javasolja. Ilyenek például: *akadémia*, *akta*, *aktív*, *hisztéria*, *kabin*.

Tolnai és Simonyi szótára közti különbség tehát eléggé szembeűnő: Simonyi lényegesen kevesebb magyar megfelelőt ajánl, mint Tolnai. Mai szemmel nézve pedig megállapíthatjuk, hogy sokkal több magyarítása maradt fenn Simonyinak, mint Tolnainak. Simonyi magyarításai sikeresebbek, kifejezőbbek voltak, s többet fogadott el belőlük az akkori társadalom. A

két szerző szótára közti különbségeket vizsgáljuk meg ugyanazon a szóanyagban. A *p* betűvel kezdődő címszokat vetettem egybe, ez a leggazdagabb betű mindkét szótárban. Tolnai szótárában 440 címszó kezdődik *p*-vel (a szócsaládokat is beleszámolva, Simonyinál pedig 480. Simonyi a 480 szóból 400-at ítél feltétlenül kerülendőnek, 80-at csak javasol, ezeket tehát megtűri. Nézzük ezt meg egy *p* betűs szeleten a *páciens*-től a *paktál* ígéig.

páciens Tolnai szótárában nincs benne, Simonyi fölöslegesnek tartja, helyette ezt ajánlja: *beteg*.

pacifikál Mindkét szerző szótárában a kerülendő idegen szavak között szerepel. Tolnai helyette ezeket ajánlja: lecsendesít, békét vagy nyugalmat szerez, megnyugtat, ki- v. megbékít, ki- v. megengesztel, helyreállítja a békét, rendet csinál. Simonyi szűkszavúbb, csak két magyar megfelelőt ajánl: lecsendesít, megbékít.

Az ígéből képzett főnév mindkét szótárban szerepel: *pacifikáció*, s helyette az ajánlott magyar szók főnévi származékát, a *pacifikátor*-t Tolnai is, Simonyi is kerülendőnek tartja; magyarul: békeszerző, megnyugtató, rendesináló.

Mindkét szerzőnél megtaláljuk a francia eredetű *pair* szót, kerülendőnek tartják, helyette a *főrend*, *főúr*, *országnagy* szavakat ajánlják. Ez előfordul összetételben is: helyette Simonyi a *főrendek* kifejezést, illetve a *főrend-országnagy* szavakat ajánlja, Tolnai az utóbbi szellemes megfelelővel is beéri. A szó azóta eltűnt.

A *pagina* csak Tolnai szótárában fordul elő, magyarul *lap*, *oldal*, igei származéka a *paginál*, magyarul *lapszámoz*, további latinus továbbképzett alakja az alapszónak a *pagináció* már Simonyinál is megtalálható, a magyar megfelelő *lapszámozás* mindkettőjükénél.

A *pakk* és a *pakkol* Tolnai és Simonyi szótárában is benne van, Tolnai szóajánlása gazdagabb, a *pakk* helyett javasolja a következőket: *csomó*, *csomag*, *nyaláb*, *málha*, *poggyász*, *batyu*, *motyó*, *cókmók*. Simonyi a nyolc szóajánlás közül csak négyet javasol: *csomó*, *nyaláb*, *málha*, *cókmók*. A *pakol* helyett a Magyarító szótárban ezeket találjuk: *be-* v. *elcsomagol*, *berak*, *berakodik*. Simonyi szószerzőjében pedig ezeket: *elcsomagol*, *málház*, *berak*. A *pakol* ma a bizalmas családias nyelvhasználat szava.

A *paktál* helyett Tolnai Vilmos szótárában bőséges választékot találunk: *egyezkedik*, *alkuszik*, *alkudozik*, *tárgyal valakivel*, *szerződik*, *szövetkezik*, *cimborál*, *összejátszik*, *összeszűri a levelet*. Stílusminősítés nincs a Magyarító szótárban, a mai szótárakban a *bizalmas* jelzéssel látják el ezt a szót. Simonyi ugyanezt a 9 szót ajánlja, tehát itt nem szűkítette a választékot.

8. Összefoglalva: A további szóról szóra haladás és ismertetés helyett és után úgy vélem, tanulságosabb lesz számunkra az, hogy megvizsgáljuk: a két szerző szómagyarításai közül hány lett sikeres, hány nem; és ezek milyen típusúak. A *p* betűvel kezdődő címszavakat vizsgáltam meg ilyen szempontból is, hiszen ez a leggazdagabb. Tolnai Vilmos 440 ajánlott szava

közül 140 alkalommal volt teljesen sikeres a magyarítás, ami azt jelenti, hogy eltűnt az idegen szó a használatból. 250 alkalommal sikerült félig kiszorítani, mert a magyar szót ugyan elfogadta a társadalom, de az idegen is él, főként nyelvi rétegekben, szaknyelvben, illetve más stílusértékekkel. Lássunk ezekre is néhány példát: eltűnt az idegen szó, kiszorította a magyar megfelelő a *percent* (százalék), *plauzibilis* (tetszelős, elfogadható); *promulgál* (kihirdet, közzétesz); *postulatum* (követelés, követelmény); *pulverizál* (porlaszt), *prügelknabe* (bűnbak) stb. szavakat.

Sikeresnek mondható a magyarítás, de csak félig, mert a magyar szó mellett él az idegen is szaknyelvekben, stílusrétegekben: *palette* — *festéktálca*; *pamflet* — *ügyirat, gúnyirat*; *plafon* — *mennyezet*; *pánik* — *vakrémület, fejtelenség*; *pantalló* — *hosszú nadrág*; *pakk* — *csomó, csomag*; *porció*, *adag*; *perspektíva* — *távlat, kilátás, jövő*; stb.

30 esetben nem sikerült a magyar megfelelőt elterjeszteni, maradt az idegen; pl.: *próza* (kötetlen beszéd); *peron* (kocsitornác); *pikoló* (kis esésze); *primadonna* (első művésznő); *protekcio* (pártfogás, támogatás); *pupilla* (a szem bogara, feketéje, csillaga); s még lehetne folytatni a sort.

Ha ugyanilyen szempontok szerint megvizsgáljuk Simonyi Zsigmond szószedetének *p* kezdőbetűs anyagát, akkor a következő arányokat kapjuk. Simonyi 480 szavából 160 esetben sikerült teljes egészében elfogadtatni az ajánlott magyar szót, tehát mintegy 15%-kal többet, mint Tolnainak. Félig sikeres a magyarítás 300 esetben, tehát él a magyar megfelelő mellett az idegen is, ez 20%-kal több, mint Tolnai Vilmos szótárában. Összesen csak 20 esetben volt sikertelen a magyarítási kísérlet, ez pedig 2/3-a Tolnai sikertelen szóajánlásainak. A szószedetek tükrében is látható, hogy Simonyi, bár kevesebb magyar megfelelőt ajánlott Tolnainál, ezek találóbbrak voltak, s elfogadta őket az akkori társadalom. Most pedig lássunk valamennyire példát. Eltűnt az idegen szó, csak a magyar megfelelő él: *par excellence* — *kiválóan, tulajdonképpen*; *parentáció* — *búcsúztató*; *parterre földszint*; *politechnikum* — *műegyetem*; stb. Félig sikeresek a következők, tehát a magyar megfelelők mellett él az idegen szó is a szaknyelvekben, stílusrétegekben: *passzió* — *szenvedély*; *penzum* — *feladat*; *pemzli* — *ecset*; *penetráns* — *átható*; *perfekt* — *tökéletes*; *pingál* — *fest*; stb.

Kis számban találunk Simonyinál sikertelen magyarításokat, tehát maradt az idegen szó: *papírmasé* (gyúrt papiros), *portó* (levéldíj), *patina* (nemes rozsdá); *pavilon* (kerti ház, melléképület); stb.

9. A századforduló nyelvművelőiről összegzésképpen elmondhatjuk, hogy működésük sikeres volt. Hisz az idegen szók helyett igyekeztek jó magyar megfelelőket találni, így is törekedve a világos, érthető, magyar fogalmazásra. Az idegen szó használatának megítélésében egy kissé szigorúbbak voltak (különösen Tolnai Vilmos), mint a mai kor nyelvművelő szakirodalma. Általában nehezebben ajánlották a magyaros, a kiejtés szerinti írásmódot. A szótári részben az idegen szók nagy részében az idegenes írásmódot alkalmazták, csupán néhány régebb óta használatos idegen szót

írtak magyarosan: *akta*, *aktív* stb. Minden biztonnal ők is így érezték, hogy a magyaros írásmód elindítja az idegen szót a befogadás útján. Ebben mi is példát vehetnénk tőlük.

Hiányosságuk, fogyatékoságuk, hogy nem alkalmaznak stílusminősítést szótáraikban, egy-egy idegen szót egységesen vetettek ki a magyar szókincsből, holott némelyik használata elengedhetetlenül szükséges a szaknyelvekben.

A századforduló nyelvművelőinek érdeme kétségkívül abban van, hogy tevékenységükkel a 20. század küszöbén kijelölték az ösvényt, a helyesnek vélt utat a későbbi köznyelvi és sportnyelvi szómagyarító törekvéseknek.

Szűts László

Amíg a vadgéből házigép lesz

Egy elmaradt előadás helyett.

„Vadgépén” úgy értem a számítógépet s a hozzá tartozó tekintélyes irodalmat, ahogy azt a boltban megvásároljuk. Ezt még nyilván háziasítani-nyelvészesíteni kell ahhoz, hogy számunkra szépen békésen dolgozzon; valóban azt végezze, amit kell; ne úgy viselkedjék a lakásban, mint egy vad elefánt, hanem mint egy szelidített, házi. Mert eleinte bizony tör-zúz, ha nem vigyázunk (ha vigyázunk, akkor is): persze nem bútort, hanem információt, hiszen erre a különös vad-, majd egyre inkább háziállatra éppen ez van bízva. Korábban (Nyr. 116 [1992.]: 129—37; ugyanitt az alább bőven előforduló monogrammok feloldása) már írtunk e háziasítás első lépéseiről, most beszámolunk egyes továbbiakról — nyilván távolról sem a végsőkről! Amikor egy még nálam is idősebb, általam igen tisztelt és szeretett kollégám megtudta, most ezzel foglalkozom, őszintén elesodálkozott: ő azt hitte, én mindezt tudom — ha nem *von Haus aus*, hát *von Zeit aus*, hiszen évtizedeket fordítottam erre. Hogy mennyi mindent kellene még tudnom, mennyi mindent megtudtam az eltelt hónapok alatt — arról lesz szó az alábbiakban. (Βραχὺς μὲν ὁ βίος ἢ δὲ τέχνη μακρὰ — ez utóbbi, mint látható, a maihoz közeli értelemben: nagy-hosszú a *technika*.) Remélem, az utánunk következő nyelvészeknek ez már természetes lesz; egyeseknek talán megkönnyítettem a dolgát ebben az átmeneti időszakban — s aztán marad mindez fura kordokumentumként.

I. De szüksége lesz *erre* — ti. a gépek ismeretére — az „utánunk következő nyelvészeknek”, vajon nem csupán e sorok írójának fixa ideája ez? Úgy hisszük, múlhatatlan szüksége lesz, ezt első közelítésben egy megtörtént Király István-anekdotával illusztráljuk. Az ő számára folyamatosan készítettünk Ady-konkordanciákat — talán ma már nem kell mondanom, miért: így ő az általa éppen feldolgozott évekre (akkor még nem fért több a mi debreceni gépeink memóriájába) vonatkozóan minden Ady-szóra

pontosan tudta, hol, milyen környezetben fordult az elő. Nos, az én — azóta sem realizált — grammatikus-igényeimnek megfelelően minden ilyen konkordancia esetén automatikusan készült egy *a tergo* konkordancia is, ahol tehát az egyes végződéses szavak együtt. Egyszer tévedésből egy ilyen, fordított konkordancia postázódott Király Istvánnak — s ő megszokott kedvességével, de csodálkozva kérdezte: vajon megbolondultak-e a gépeink, mit küldtünk neki?! De hiszen bennünket nem az egyes szavak érdekelnek — mint őt s mint minden normális embert —, hanem az ezek mögött meghúzódó, grammatikus vagy egyéb szabályszerűségek, melyek pedig leginkább a szóalak végén helyezkednek el a magyarban, a latinban, az oroszban, a görögben stb. Szó (lexéma) pedig száz- és százezer van, (szöveg) szó, melynek a végét kell vizsgálnunk, még ennél is nagyságrendekkel több, ha egyáltalán megszámlálható. Ekkora mennyiségből kivonni a szabályszerűséget pedig emberi intuíción kívül csak gépekkel lehet; a tudomány egyik feladata nyilván: a szent intuíciót ott használni, ahol ma elkerülhetetlen. Megjegyzendő még, hogy Király István s a hozzá hasonló, itt normálisként aposztrofált emberek sem buták, nekik azért kell a szó eleje, mert ők a szavak nagy tömegének éppen a jelentésében, irodalmi felhasználásában keresik a szabályszerűséget — a mi nyelveinkben meg a jelentés a szó elején szokott rejtőzni. („Nem a mi nyelveink” pl. a bantu nyelvek, ahol a nyelvteni nem megfelelőjének az osztályjele a szó elején helyezkedik el; ilyen „bantu típusú” státusa van a „mi” nyelveinkben az igeikötőnek, magyarban a *leg* előképzőnek, görögben a reduplikációnak stb. Tipológiaiilag tiszta [egy típusú] nyelvek mintha nem nagyon lennének.)

Itt azonban baj van, melyet megint egy igaz anekdotával kell illusztrálnom. Gondos szüleim jóvoltából kis tizenéves koromban kaptam egy tanulómikroszkópot: azon néztem csalánlevelet, légylábat, egyéb csodát. Nos, ahhoz, hogy a légylábat nézegethessem, nem kellett különös optikai-fénytorési stb. ismeretek. Engem továbbra is, most is makacsul és csakis a légy lábán (sőt: a magyar légy lábán) a szőrök érdekelnek — a magyar főnév egyes harmadik birtokos személyjeles alakja, a melléknév határozóragos alakja stb. Ehhez bizony komoly fénytörési (ti. számítógépes) ismeretek kellenek — pedig engem továbbra is a légy lába érdekel, arról van némi ismeretem. A számítógép jóval bonyolultabb, mint a mikroszkóp: amikor azt „csavargatom”, hogy hol közelebből, hol távolabbról (hol fonémaösszetételét, hol alaktani felépítését, hol meg az egyes alaktani csoportokat *en masse*) szemléljem, az eredményt megfelelő nyomdai formában kiírássam, és így tovább — ahhoz bizony (nyelvkönyvi szempontból igen rosszul megszerkesztett) köteteket kell állandóan tanulmányoznom, élő szakemberekkel konzultálnom — ismétlem, egy területen, mely a valóságban nem érdekel. Erről lesz szó az alábbiakban — légy láb-szakembertől a mikroszkópról.

2. Két példa arra, amikor a számítógép meglévő információt zúz(ott):

a) Még a mostani kor előtt, évtizedekkel ezelőtt, készült el a gépi másolat a dt1-ről: a dt2 (ezzel helyesbíttem egy korábbi bizonytalan ismere-

temet a dt2 származását illetően: Nyr. 116 [1992]: 132). Ez utóbbiban elhagytuk a (Szófsz. szerinti) etimológiát. Nagy kár volt: most majd súlyos manuális munkával, súlyos forintokért stb. fogjuk azt pótolni. Ez az információgyilkosság tudatosan, előre megfontolt szándékkal történt.

b) A mai információgyilkosságok — igaz, rendszerint kisebbek — „véletlenül” szoktak létrejönni. Így eleinte magam sem tudtam, hogy az én szövegszerkesztőmben ezt kell lenyomni a munka végeztével: ALT W, és aztán persze ENTER — különben látszólag elvész az anyag (valójában kis számítógépes ismerettel újból elővarázsolható). Egy kedves ismerősöm 120 lapnyi fordítását vesztette el, mert távollétében, édesanyjuk munkáját előkészítendő, kedves gyermekei „leformattálták” a lemezt, amin dolgozott — állítólag valamivel nagyobb számítógépes ismerettel ez az anyag is visszanyerhető lett volna. (Én, bevallom, e sorok írásakor még nem is merek formattálni — új lemezt „beavatni” és e célból azt tisztára törölni —, nehogy véletlenül a vincseszteremet [erről is vö. korábbi Nyr-cikkemet] töröljem le. Mert ilyen is előfordult már velem, vö. itt alább.)

És most íme, egy eset viszonylag tüzetes leírása — ez még nem tényleges gyilkosság, épp ezért nem merek hozzáfogni, hogy ki ne irtsam egy fájlmot:

A „mnfn” nevű adatállományról van szó, vagyis az ÉrtSz. szerkesztői által kétszófajiságú melléknév-főnévnek (ilyen sorrendben) minősített 3701 címszavát magában foglaló fájlról: *anglikán, asztrakán, aszú* stb. Annak idején az ilyen és efféle többszófajiságúakat főnévként kódol(tat)tuk le, most egy másolati példányon ezeket az elemeket mn-ként vesszük elő. A kérdéses anyag értékét éppen ez adja meg: jelenleg mintegy kétezer címszó már át van kódolva melléknévként, ez magam s unokám többhetes munkája. Nos, kiderült, hogy a 2251-es sorszámú *mordvin* címszó tévesen került ebbe a fájlba: nem „mnfn”, hanem „fnmn”. Innen tehát törölni kell, a fnmn fájlba meg betenni (a többbit: a sorszámok megváltoztatását, az összeg egygel kisebbre vételét stb. a dBASE ezek után maga elintézné. Megjegyzem, akinek ez a szőrözés nem tetszik, az ne légylábszakértőnek menjen.) Éppen erről van szó: a különben igen egyszerű PACK utasítással a mondott okból e sorok írásakor nem mertem még törölni ezt az idegen — helytelenül odakerült — elemet a mnfn-ek sorából. (Az egész dt2-ben lényegesen egyszerűbb a helyzet: a b-oszlopban, a szófajében, 032 helyett 023-at írok e szónál — és ALT END-del távozom, mert különben ez a változtatás nem rögzül az anyagban.)

Egy további akaratlan információgyilkosság ezzel rokon forrásból fakad: a félreteendő új dokumentum úgymond nem fér be már a memóriába. („Úgymond”, mert legtöbbször tapasztalatlanságból ered ez a memóriahiány — de mindegy, eleinte ezek a dokumentumok elvesznek.) Ilyen alkalmal, hogy helyem legyen, minden feleslegeset kitöröltem a vincseszterről — kiderült, egyes létszükségletűeket is, ezért a gép nem volt hajlandó beindulni, kénytelen voltam a szervízhez fordulni. Ott van tartalékpéldány e létfontosságú dokumentumokból, azokat egyszerűen átmásolták az én

vinceszteremre. (Megjegyzem, valószínűleg én is készíthettem volna másolatot a legeslegelején a létfontosságú rendszerprogramokról, és akkor itthon is tudtam volna segíteni a bajon.)

3. Nekem — nekünk — a DOS-t (vagy egy jó segédprogramot) és a dBASE-t kell ismernem-ismernünk ahhoz, hogy otthoni elefántunk egyáltalán elkezdjen dolgozni, megértsen bennünket az ÉrtSz. irdatlan fatörzshalmaz elött állván. (Mindkét alapfogalomról l. Nyr. i. h.) Egyrészt nem csodálkozhatunk azon, hogy ha nem tudjuk a megfelelő szavakat, kifejezéseket ezeken a számunkra idegen nyelveken, akkor vagy egyáltalán nem, vagy csak sokkal bonyolultabban, hosszadalmasabban tudjuk megértetni magunkat — így van ez minden új nyelven, amit kezdünk elsajátítani. Csak egy igen egyszerű példapárt erre még a gép és ismereteink DOS-előtti, egészen primitív állapotából. A kurzorral, ezzel a fényes kis téglalappal a képernyőn, amely mutatja, hol járunk a szöveg írásában, persze a sor elejére vagy végére mehetünk úgy is, hogy a gép klaviatúráján elhelyezett kis nyilak segítségével balra ('sor eleje') vagy jobbra ('sor vége') tolatunk nagy lassan. De ugyanezt elérhetjük egy csapásra, egyetlen ugrással is, ha ismerjük a HOME (tképpen tehát 'haza') és az END feliratú billentyűket.

A dBASE-ben nekünk létfontosságú és mindenekelőtt ismerendő parancs a USE 'használd': USE DT2, USE MNFN, USE FXMN stb. Ezek valamelyikének enterolása után a megfelelő adatbázis pillanatok alatt „clóáll”, rendelkezésünkre áll. Minden haszon nélkül számunkra, a képernyőn balra alul csak ennyi jelent meg: — . Alkalmasint több hétbe is beletellett, amíg megtanultam megjeleníteni a USE után láthatatlanul ott rejtőző listákat a DISPLAY, BROWSE, LIST utasítások valamelyikével. Az előző kettőről múltkor írtam, az utóbbiban nincs sok örömem-hasznom (szédületes gyorsasággal felülről lefelé elpergeti — *to scroll* — előttünk a képernyőn az egész ÉrtSz.-et, az összes mnfn-et stb., ha csak meg nem állítjuk a PAUSE 'szünet' billentyűvel, vagy egyéb módon határt nem szabunk e futásnak). Teljes szinonim kifejezés a GOTO 2251 s egyszerűen a 2251: az előző példánál maradván, ha a MNFN-file-t használjuk, az e sorszámú címsónál áll meg, ezt jelzi is, ezt írja ki a képernyőre:

MNFN: Record No 2251

— de persze magát a 2251. címszót csak akkor látom meg, ha itt maradván beütöm a billentyűzetten:

display cimszo

(ekkor csak magát a címszót írja ki) vagy

display cimszo, a, b, c, d, e, f, g

(akkor az egész sort, de csak egy sort);

browse cimszo

— akkor az egész, a *mordvin*-nal kezdődő képernyőnyi címszót stb. Tehát a DISPLAY és/vagy a BROWSE is létfontosságúak! Ezzel szemben alig merem ideírni, amit a tankönyveinkben olvashatunk róluk, egy példa:

„BROWSE [FIELDS mezőlista] [LOCK n] [FREEZE mező] [NO-FOLLOW] [NOMENU] [WIDTH n] [NOAPPEND] — Hatása [:] az adatbázis rekordjainak módosítása teljes képernyős szerkesztéssel” (Szolek 1988, 19).

Azt már mondanom sem kell, hogy mindez a bölcsesség a „b” betű alatt található (ti. *browse*). (Persze több b kezdőbetű van ebben a könyvben, a BROWSE az „Adatmódosító parancsok” alatt, ugyanúgy megtalálható még az „Adatbeviteli parancsok” között is, ugyanezen lapszám alatt; a DISPLAY-t „A felhasználót támogató parancsok” d kezdőbetűs címszavai között kell keresnünk, stb. E megfelelő fejezetcímeken túl, mint látható, ismernünk kellett az angol szót annak itteni jelentésében. Ez viszont kitalálhatatlan, vö., mondjuk, épp a *browse* példával.)

És mindez persze csak a képernyőn marad, azonnal eltűnik, ha hosszabb az anyag. A nyomtató akkor printeli ki, ha a TO PRINT (ezt éppen így külön kell írunk) utasítást is utána tettük az egésznek. (Ezzel majdnem teljesen szinonim cselekvés az, ha a szó — esetünkben tehát a *mordvin* — megjelenése után lenyomjuk a klaviatúra PRINT SCREEN feliratú gombját: akkor ti. kigépelem a képernyő tartalmát, a *mordvin* szót — és ami még éppen a képernyőn volt, ezért írtunk fentebb „majdnem teljesen szinonim”-ot.)

Eddig csak elővettük a megfelelő adatbázist, és megjelenítettük (kvázi fellapoztuk) ezen vagy azon a helyen. Már valódi munkát végeztetünk el a géppel (ti. olyat, amit a nyelvész is hajlandó önálló munkaként elkönyvelni), ha kiadjuk neki a következő bonyolultabb parancsot:

count for címszo for a = '4'

— amire ti. megszámlolja és kiírja: hány 4 tőből álló címszó volt az anyagban, az *a* oszlop ui. éppen azt tartalmazta: 'hány tőből áll a címszó': '1' = 'egy tő', '2' = 'két tő' stb. (l. VégSz. 11). Hasonló módon a *b* = '001'-et betéve a megfelelő helyre megkapjuk a teljes paradigmájú igék, a *b* = '002' esetén az egyszófajiságú főnevek, a *b* = '003'-ra a melléknevek stb. számát; a *c*-n a tőtípust stb. (Az egyes oszlopok s rajtuk lévő kódok értelmét l. úgyszintén a VégSz. bevezetőjében a megfelelő lapokon; továbbá egy helyen sűrítve a kemény fedőlapra kasírozva.)

Mármost a munka rendes menete az szokott lenni, hogy egyes bennünket érdeklő esetekben, például a kevés egyedet felmutató csoportokban listát is kérünk róluk:

display címszo for a = '4'.

Ha — és a rendes menet megint ez szokott lenni — nem csupán a puszta címszólistát kívánjuk, mint láttuk, ezt ütjük be:

display cimszo a, b, c, d, e, f, g for a = '4'.

Mint korábban írtuk, egy-egy ilyen számlálás vagy listázás néhány percnél többet nem vesz igénybe: ennyi idő alatt a dBASE átnézi a majd' 60 000 címszót és az adott szempont(ok)ból kiírja a számukat vagy a teljes listájukat.

Az eddigiek igencsak kelthettek a dBASE szokványos felhasználóinak: számlálja össze/írja ki a raktárkészletet (legyen ez a „címszó”) a megmaradt mennyiség (a megrendelés helye), az áru ára stb. szerint; egy megye lakosságát aszerint, hogy... És így tovább. A nyelvésznek azonban speciális igényei-kívánságai lehetnek: eddig úgy látjuk, hogy azok közül a legfontosabbakat a dBASE könnyűszerrel kielégíti. Az megint más kérdés, hogy ezen extra kívánságok, illetőleg az azt megvalósító parancsok vagy csak igen magas szintű dBASE segédkönyvekben található meg, vagy a forgalomban lévő dBASE-„nyelvkönyvek” egészen más irányú utasításai közül kell őket kihámozni. (Egy öreg nyelvtanulónak persze semmi sem új. E sorok írója néhány évtizeddel — majd' fél századdal — ezelőtt egy katonai célú orosz — német szótár segítségével elolvasta az Anyegint, majd a Háború és béké-t.) A legfontosabb-legsajátosabb nyelvész-igények egyike, hogy nem magát a dolgot, hanem annak nevét, az azt jelölő szót tekintjük ilyen-olyan szempontból. Például krumpli esetében nem azt vizsgáljuk, honnan jött, mennyi volt a vételára, mennyi maradt (ti. magából a krumpliból), hanem — mondjuk —, hogy hány *mpl* betűkapcsolatot tartalmazó szó volt a dt2-ben, hány a tőszókincsben [7: *gimpli*, *komplett*, *krumpli*, *stempli*, *szimpla*, *templom*, *trampli*], stb.¹

count for cimszo for 'mpl' \$ (cimszo)

és

display cimszo for 'mpl' \$ (cimszo) to print,

ha csak a tőszóállományban keressük:

display cimszo for 'mpl' \$ (cimszo).and.a = '1'.and.g = '0'

(vagyis hogy egy tőből áll és nincs rajta képző — ez éppen a „tőszó” operatív definíciója; valószínűleg hasznos lenne egy külön „tőszó” — ti. tőszó — -állomány létrehozása). A legfontosabb itt, azt hiszem, a „\$” jel, amely mutatja, hogy — az informatikában talán kivételesen — nem a dolgot kell szem előtt tartanunk, hanem az azt jelölő szót. (Azelőtt, ha jól emlékszem, „napocska” volt ennek a váltónak a jele.) — Mármost, hogy ha „nem magára a dologra, hanem az azt jelölő szóra” kell gondolkodnunk, akkor a fenti utasításokat kell kiadnunk, arra KG jött rá Bognár é. n., számos kiadást megért művének „Adatok megjelenítése az adatbázisból” fejezetében a következőket olvasva: „... hogyan írhatjuk ki a buda-

¹ Egy akadémiai sofőrnek egyszer ezt mondtam: „Menjünk a [rúzvelt]-térre... Maguk persze úgy mondják: a [rúzvelt]-térre, úgye?” A sofőr: „Az a fő, hogy odatalálunk.” Nem, egy nyelvész számára nem az a fő.

pesti ügyfeleket? Nézzünk a megoldásra néhány példát: — A legkézenfekvőbb, ha a „\$” relációs operátort használjuk (vigyázzunk az operandusok sorrendjére, azt kell bal oldalra írni, amikről el szeretnénk dönteni, hogy megtalálható-e a jobb oldali operandusban): - - list cegnev, cim for 'PEST' \$ upper (cim) — Record# cegnev cim — 1 SZAMALK BUDAPEST, Szakasits A. ut 68. — 2 Margaréta tsz Budapest, Mester u. 100. — 3 Adonisz Ktsz Kerepestarcsa, Gyarfás u. 6. [itt még két 'cegnev' és cím következik, majd:] — A példa ékesen bizonyítja, hogy a rendszer végignézi az egész karakterláncot, és nemcsak önálló szóként vizsgálja az egyenlőséget, hiszen a kerepestarcsai ügyfelet is kiírta” (77). Hajtsunk fejet KG előtt, aki ebből a magyarázathból megértette a fenti alapvető filosz igény kielégíthetőségét a leírt módon.

A „\$ égisze alatt”, tehát valamely *krumpli*-n annak nem a valóságos tartalmát (objektumát, l. Ruzsa 1984, 45), hanem ezt a magyar nevét (jelölését, l. Ruzsa i. h.) tekintve (ezért szedettük itt dőlten: nyomdában ez szokott a váltó lenni) több, szerintünk fontos dolgot végeztünk eddig. Így Hajdú Péter számára kéziratban elkészítettük a kimutatást a nazálisokról konzonáns-környezetben. Egyik múlt számunkban közöltük a szonánskapcsolatokat a *file* szó „családjának” a kimutatása céljából (Nyr. 116 [1992.]: 392—4). Nehezebben hozzáférhető lévén, itt közöljük a szegedi alkalmazott nyelvészeti konferencián elhangzott előadásunk summáját. A *ccs*, a *ggy*, a *lly* stb. karakterláncokról (stringekről) szólva kimutattuk, hogy ezek valamelyike az ÉrtSz. 60 000 címszavából 1820-ban fordul elő; majd' háromnegyedük az *ssz*-re esik; többségük általában egy-egy hosszú mássalhangzó-fonéma jele (kivétel a *ggy* kapcsolat, melynek 58%-a *g/gy* belső felépítésű: *anyaggyűjtés*, *foggyökér*, *joggyakorlat* stb.). (L. Papp: Szegedi alk. nyelvészeti konf. 1993.). Természetesen minden adatunk, listánk az ÉrtSz.-on, pontosabban a dt2-n belül értendő. Ezekben a keretekben belül minden adatunk egy ezreléket meg nem haladó eltérést mutathat a valóságtól, vagyis az ÉrtSz.-tól. Ennek illusztrálására a következő példát hozzuk fel. A *tartósszerkezet* címszó a dt2-ben így szerepel: *tartósszerkezet*. (A VégSz.-ban helyesen.) Ezért végső soron nem 1820, hanem 1819 *ccs*-t, *ggy*-t stb. tartalmazó címszavunk lesz; ebből *ssz*-t tartalmazó továbbra is ezek majd' háromnegyede (csak nem 74,51, hanem 74,49%-a). Amint látható, ezt a hibát még nem javítottuk a dt2-ben. Látnunk kell, hogy itt sem a gép, hanem a lyukasztást-kontrolljukasztást végző ember tévedett.

Nem untatom tovább az olvasót ilyen éteri eltérések felsorolásával. Érvényes az, amit évtizedekkel ezelőtt tán éppen folyóiratunk hasábjain mondtam: a dt2 (korábban: a VégSz.) egyre jobb lesz, vagyis egyre közelebb kerül az ÉrtSz.-hoz, de soha el nem éri azt. S itt tegyük még hozzá: a PC-k annyit változtattak a helyzeten: most már a korábbinál nagyobb biztonsággal állíthatjuk, hogy az eltérés oka a folyamatba beavatkozó ember. (Ezt el fogom küldeni Zaliznyaknak. Ő olvas magyarul, mint minden jobb európai nyelvész, de a Nyr.-t nem járhatja. Neki, mint régi vágású akadémikusnak talán változtat ez épp a gép pontatlanságától való félelmén.)

4. Korábbi Nyr.-cikkünkben meg ebben azt láttuk, hogy a dBASE-t, a DOS-t tanulva el kell sajátítanunk új szavakat, ezekhez illő új jelentéseket (BROWSE, DISPLAY, MARGINS stb.). Ebben semmi rendkívüli sem volt — minden új nyelv tanulásakor efféle feladatok állnak előttünk. Itt azonban szólni kívánok egy, úgy látom, viszonylag vagy teljesen új dologról. Nevezetesen: mind a gépen (tehát durván szólva a DOSban), mind kívált a nyelvi szempontból legjámborabbnak mutakozó szövegszerkesztőben fontos tudni az utat, amelyen ide eljutottunk. Például (ez az, amitől PPF gondossága megkímélt bennünket) valahogy el kellett jutnunk a dt2-höz a dBASEn belül, egy nem külön erre beállított gépen ezt az utat be kellett gépelnünk. Épp mivel PPF ettől megkímélt, a gépen az útkeresés kérdését nem ismerjük. Feltehetően azonban ennek mintájára például a cw-ben az egyes szavaknak (utasításoknak) szemantikája is van, meg „út-ja” is. Így, mondjuk, tudnunk kell, hogy a WRITE jelenti a diszkre való bevésést (az oda való felÍRÁSt) — a PRINT meg a nyomtatón való kiÍRÁSt — ez tán a dolog szemantikája, amihez némi angol nyelvismeret is szükségeltetik . . . Ugyanakkor tudnunk kell azt, hogy az előbbin (WRITE) keresztül jutunk el a CHANGE NAME utasításhoz, vagyis a dokumentum nevének a megváltoztatásához. Vagy, egy bonyolultabb példa. Ahhoz, hogy az alkalmazott papír hosszát (PAPER LENGTH) megadjuk, a PAGINATION-en keresztül jutunk el, ehhez pedig a LAYOUT 'terv(ezet), (terv)rajz; elrendezés stb.' utasításon át. Agyunkban először nyilván a kívánság születik meg magyarul (kb. „meg akarom adni a papír hosszát”), azután ennek pontos angol megfelelője nem is feltétlenül szükséges — de nagyon is kell tudnom azt az utat, ahogy e kívánságom teljesítéséhez eljuthatok. És még egy utolsó, más szempontból is érdekes példa. Az alkalmazott szövegszerkesztő egy igen hasznos funkciója az, hogy megkeresi az első (majd egyetlen billentyű lenyomására a többi) előfordulását valamely szövegszónak. Így korábbi cikkemben ki kellett keresnem az „ÉrtSz” összes előfordulásait, hogy egyrészt egységesen mindenütt ponttal a végén szerepeljen, így: ÉrtSz., másrészt mindenütt magas illeszkedésű ragokat kapjon: ÉrtSz.-ben, ÉrtSz.-nek stb. (Ezzel helyesírási reformok egyes pontjai pillanatok alatt javíthatók, így a Kossuth, Széchenyi stb. díj Kossuth-díjra, Széchenyi-díjra stb., kötőjellel.) Mármost mindez igen szép, de tudnunk kell hozzá, hogy SEARCH 'keresd!' és REPLACE 'helyettesítsd!' angol nevű funkciókkal lesz dolgunk; másrészt és főleg, hogy ezeket a SCREEN 'képernyő' kezdetű úton találjuk meg. (De miért pont ott? Ez valószínűleg épp oly önkényes, mint a jelentés.)

Másutt az (angol) szemantika és az annak itt tulajdonított terminologikus jelentés legalább ilyen fontos (vö. a WRITE — PRINT, a dBASE-ben a DISPLAY — BROWSE oppozícióval). Mármost a gondolat (igény) megszületésétől a parancs kiadásáig a következők szoktak történni — nem is beszélve arról, hogy a gondolat (igény) megszületése maga némi gépi szövegszerkesztő vagy egyéb nyelvi alapismereteket igényel. Maga az én gondolatom rendszerint igen alul, az út harmadik vagy negyedik szintjén (lépésben)

helyezkedik el, és nekem ismernem kell az út bemenetét (legfelső szintjét, legelső lépését) és a többi lépést. Így el kell jutnom az ÉrtSz.—dt2-höz, hogy végre leüthessem az adott címszó sorszámát (magát az adott címszót), s amikor az ilyen sorszámú címszó kopogtat a képernyő túlsó oldalán, a megfelelő paranccsal előhívhassam azt — fentebb erre láttunk kellő számú s részletezettségű példát.

Ugyanígy a cw legalsó sorában megjelenik a LAYOUT, azt enterolom, az így megjelenő sorban elmegyek a PAGINATION-hez, ENTER. Erre végre megjelenik egy sor, benne a PAPER LENGTH-el, odamegyek, ENTER, begépelem a papír hosszát, ENTER. Ez így elég bonyolultnak látszik, a valóságban még bonyolultabb.

És még valamit a mi mentségünkre. Mi minden időt az ÉrtSz.-ra kívánjuk fordítani, rendelkezésünkre is áll az ÉrtSz.-dt2 hatalmas adatbázisa, a VégSz. kódjainak minden csínja-bínja az ujjainkban, azt kívánjuk használni — a fiatal, hozzáértő — ti. a géphez értő — használóknak mindez titok, esetleg nem is túl érdeklí őköt, ők tehát minden idejüket-energiájukat, emberi fantáziájukat a „gépre”, a dBASE-re, a DOS-ra stb. koncentrálják, nem is eredmény nélkül.

5. „Egy nap a számítógép mellett”: ezt az alcímet adhatom ennek az utolsó, befejező pontnak. Mert a számítógép hűséges élettárs: kitöltheti az ember egész napját (még hozzá *сутки* és nem *день*, mint látni fogjuk). Ennek során térek ki a fenténél valamivel tüzetesebben egy bekezdés után arra a kérdésre, hogyan lehet helyesbíteni-módosítani egy állományt.

Még friss fejjel, mondjuk, reggel dolgozom egy cikken-előadáson. Természetesen számítógépen, a CHI-WRITER szövegszerkesztő segítségével a legegyszerűbb (erről ugyan l. még itt alább is). Épp ezért az én otthoni gépemen — az alább említendő ÉrtSz.-en — dt2-n kívül — kvázi közvetlenül, bárholnan azonnal elérhető, a cw betűk leütésével és enterolásával. Azon írom természetesen e sorokat is: írok, javítgatok, betoldok-kihúzok kedvemre. Eredetileg azért, hogy ki ne fogyjak a helyből a vincseszteren, a készülő kéziratot-előadásszöveget mindjárt kitettem egy kis diszkre az a-meghajtón; ennek a diszknak éppen ezért CIKKEK a felirata. (A vincseszter kb. tizedrésze ez a néhány lapos szöveg — de már hagytam.) Ugyanezért a cw említett begépelése után a „c” betűt ütöm: 'change directory' — 'válts tartalomjegyzéket'. A cw ezek után megkérdezi, hova akarok menni (mire akarom váltani a tartalomjegyzéket). Beütöm: „a:”, erre megjelennek az ott már meglévő cikkek nevei, mondjuk ez a készülő is („Amig. chi” felirattal, ebből a „chi” kiegészítés címez: ez a dokumentum ide, a chi-iratok közé fog kerülni.) És folytatom, ahol a legutóbb abbahagytam, átolvasva esetleg az eddig készületeket vagy azok egy részét. Ha lezártam a kéziratot: ALT P[RINT] — és megindul a gépelés rendes papírra. (Ha a Nyr. teljesen modern lesz, akkor persze diszket fog kérni a szerzőitől a szerkesztőség, ezzel vagy tízszer olcsóbbá, gyorsabbá, hibátlanabbá téve az egész folyóirat-előállítási folyamatot — nos, a k k o r fogok én majd át-

térni egy más szövegszerkesztőre. Persze már most ezt a „mást” javasolhatom esetleg pl. annak, aki külföldi orgánumok-konferenciák számára dolgozik, nem ilyen font-igényes — pl. nem magyarul ír — stb. Akkor majd nem kell kiprinteltetnem a diszket — tyű, ez szép volt.)

Ezek után folytassuk a mnfn-ek korábban említett módosítását. Leütjük: ALT Q[uit], ezzel elhagytuk a cw-t. Leütjük: dbase . . . , majd: use mnfn, mire megjelenik a „,-” Beütjük: 2319, a képernyőn megjelenik:

MNFN: Record No 2319

s ezzel egyidejűleg valahol hátul láthatatlanul a 2319. rekord. (Megjegyzem, magát a soron következő címszót is kérhettem volna betűvel leütve, de ahhoz némi további előkészület lenne szükséges.) Csak, ha begépelem: BROWSE FIELDS CIMSZO,a,e,f — ENTER — jelenik meg a *nápolyi* mn-fn-el kezdődő képernyőnyi anyag: ez volt a 2319. címszó a mn-fn-ek között és én itt álltam meg a múltkor a módosításokkal. S azért pont az a,e,f oszlopok jelennek meg a címszó mellett, mert korábban már kisütöttem, hogy nekem pont erre a három oszlopra lesz szükségem — a többit minék kerülgessem, esetleg még beléjük is rontok, amilyen kapkodó vagyok. Módosítok-javítgatok, mintha csak egy kéziratról vagy levélről lenne szó. Az aznapra szánt módosítások megtétele után CTRL END, l. fent.

Vajon nem kellene egy (tan)könyvet írni 'kívánság, gondolat' → 'utasítás' alapiránnyal? Egy (nyelvtan)könyvet, ahol nem kellene Kerepestarcásra menni bizonyos alapvető filosz igények kielégítése céljából? Szinte minden kedves segítóm lebeszél erről — egészségi állapotomra, koromra, inkompetenciámra célozva kellő tisztelettel. Mégis gyűlik az anyag, egyelőre ábécérendben, GEPKEZEL címmel a vincseszteren. Ezt természetesen minden nap ki lehet egészíteni az éppen aktuális gépi tapasztalatokkal.

Most írok egy levelet — cw és a LEVELEK feliratú kis diszk (esetleg maradhatok itt is, a vincseszteren). Talán még módosítom-javítgatok, a mai naphoz közelebb hozom a CIMEK-et, a HATIDOEK-et, kiegészítem az OPERÁT (megjelent munkáim jegyzéke) stb.

És a fentebb célzott „éjjel”? Ha nem tudok aludni, akkor természetesen a másnapi gépi munkatervet állítom össze az előzőeknek megfelelően. Még időigényesebb, ha a készülő tanulmány stb. mikrostruktúráját teszem megmunkálás tárgyává (így született többek között ez az utolsó mondat, a DISPLAY és a BROWSE markánsabb szembeállítás, a magyar karakterkészlet egy PPF ösztönözte időtakarékosabb elhelyezése, és i. t.). Itt egy nagyon veszélyes bifurkáció kezdődik. Ők — ti. a számítógép-szakértők — éjjel-nappal a gép mellett ülnek, s egyre újabb gépi dolgokat találnak ki a mi s mások hasznára — mást nem is tehetnek, nem rendelkezvén az ÉrtSz —dt2-vel, nem is túlságosan érdeklődve a légy lábán a szőr iránt. Én is ott ülök egész nap a gép mellett, kisütöm, hogy a többes alanyesetben ingadozva az *ek-ök* allomorf kódolóink majd' egy emberöltővel ezelőtti nyelvérzéke szerint a *borjúpörkölt*, a *kispörkölt*, és a *nyakörv* címszavakban. . . De kinek jó ez?

Mindez egy helyben. Másutt, mint erre utaltunk, más kérdések, más adatbázis alapján kerülnek terítékre; munka folyik valamely cég raktári nyilvántartásában, személyzeti osztályán; rajzoltatás valamely tervezőirodán stb. És teljesen más helyen, más életkorban? Ott esetleg játék megy ugyane gépen. Vagy tanulás, közte középiskolai magyar- és idegen nyelv tanulás. Ez azonban már megér egy külön misét — egy külön tanulmányt, másnak a tolla alól.²

Papp Ferenc

IRODALOM

Bognár Júlia: dBASE III PLUS. [Ötödik kiadás] Számítástechnika-alkalmazási Vállalat. Budapest, é. n.

Papp Ferenc: Számítógép és nyelvészet. – II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. JuGyTKF. Szeged, 1993.

Ruzsa Imre: Klasszikus, modális és intenzionális logika. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984.

Szolek András: dBASE III PLUS. Műszaki Könyvkiadó. Novotrade Rt. Budapest, 1988.

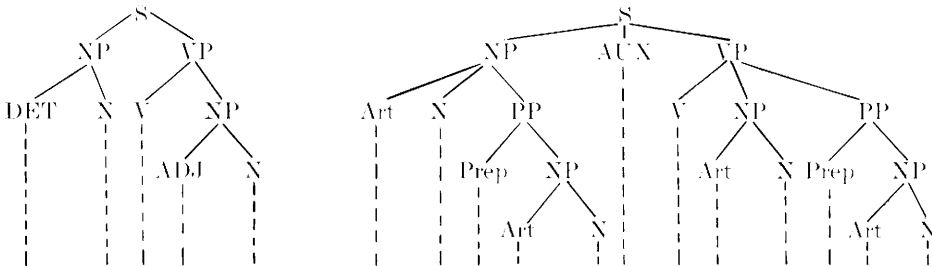
Főmondatrész vagy főmondatrészek?

Az egyik kollégám, aki leíró nyelvtant oktató, Németország nyugati felében tett háromhónapos tanulmányútjáról visszatérve, tapasztalatait így összegezte: „A magyar és a német nyelvészet között olyan nagy a különbség, mint amikor Trabanttal vagy Mercedessel közlekedik az ember.” Ezt az elmarasztalást több vonatkozásban nehezményeztem. Felhívtam a kolléga figyelmét arra, hogy a magyar nyelvészetben is a kutatók egymástól nagyon is eltérő felfogással, módszerrel törekednek az egyes nyelvi szintek leírására, a mi szakirodalmunk sem képvisel egységes álláspontot számos kérdésben. Végül abban egyetértettem vele, hogy az utóbbi években megjelent német összefoglaló nyelvtanokban szinte kivétel nélkül egy főmondatrész van, míg a magyar iskolai és nem iskolai nyelvtanokban két főmondatrész alapján elemezzük a mondatokat, annak ellenére, hogy a vita során és ennek hatására e cikk címében megfogalmazott kérdés több mint száz éve foglalkoztatja a magyar nyelvészeket is. A nézetek harcát nem kívánom végigkövetni nyelvtudományunkban. A kérdés igen gazdag irodalmából háromra hívom fel az olvasók szíves figyelmét. (1. Kicska Emil: A subjectum és preadicatum a grammatikában. Bp., 1908; 2. Elekfi László: A mondat elemzésének fő szempontjai. MNY. 49 [1953.]: 69–76, 370–80; 3. G. Varga Györgyi: A szószerkezetbokr vizsgálatairól. In: „Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből”. Szerk.: Rácz Endre és Szathmári István. Tankönyv-

² Ifjú segítőim közül ezt a kéziratot PPF olvasta el úgy, hogy észrevételei nyomán több sarkalatos ponton változtatnom kellett rajta. Köszönöm.

kiadó. Bp., 1977. 95—109.) Ezek a cikkek bővelkednek bibliográfiai utalásokban és értékelik a különböző korszakokban felmerült nézeteket is. Cikkekben az angol és német nyelvtudományban leginkább elterjedt két mondatelemzési módszerrel: a lineáris pozíciós nyelvtannal és a függőségi nyelvtannal szeretnék foglalkozni.

1. A lineáris pozíciós nyelvtan alapja az amerikai nyelvészetben elterjedt közvetlen összetevők szerinti elemzés, amely a következő három dolgot veszi figyelembe: 1. a szavak lineáris sorrendjét a mondatban („linear order of words in a sentence”), 2. a szavaknak szófajok szerinti kategorizálását („morphological categorization of words into parts of speech”), 3. a szavaknak szerkezeti struktúrák szerinti csoportosítását („grouping of words into structural constituents of the sentence”). Vö: A. Akmajian—R. A. Demers—R. M. Harnish: *Linguistics: An introduction to Language and Communication*. The MIT Press, Cambridge etc. 1980. 148. Az elemzés kiindulópontja az, hogy a mondatot (S) a már nálunk jól ismert predikatív viszony alapján egy alanyi és egy állítmányi részre osztják. (Vö.: Simonyi Zsigmond (A magyar nyelv. Bp., 1889. II. 300): „Akárhány szóból áll a mondat, majd mindig feloszthatjuk két főrészt, alanyra és állítmányra”). Ezt a két részt azonban nem szintaktikai, hanem morfológiai kategóriák (szófajok) szerint egy névszói és egy igei részre (NP 'Noun/Nominal Phrase' + VP 'Verb/Verbal Phrase) osztják. Azután pedig az alárendeltségi viszony szerint továbbbontják a névszói és igei csoportokat. Az eltérés a nálunk megszokott elemzéstől abban jelentkezik, hogy a segédszavak nálunk egy önálló jelentésű szóval alkotnak mondatrészt, itt pedig a segédszavak alaptagként szerepelnek. A lineáris pozíciós elemzés későbbi fejlődése során a két főrészt helyébe három főrészt (NP — AUX — VP) lép, mivel a segédigéket is az NP-vel és a VP-vel egyenrangú összetevőnek tekintik. (Vö. 1. Harro Gross: *Einführung in die germanistische Linguistik*. München, 1988. 72; 2. A. Akmajian etc. i. m. 148):

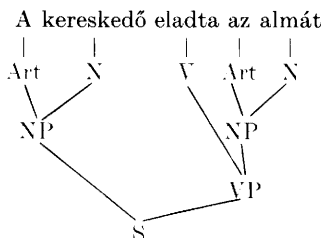
Der Linguist mag einfache Sätze. The people in the room will move the desk into the hall

SYMBOLE (SYMBOLS, JELMAGYARÁZATOK):

S	— Satz	sentence	mondat
NP	— Nominalphrase	noun phrase	főnévi csoport
VP	— Verbalphrase	verb phrase	igei csoport
AUX	— Hilfsverben	auxiliary	segédige
N	— Nomen/Substantiv	noun	főnév
V	— Verb	verb	ige
ADJ	— Adjektiv	adjective	melléknév
PP	— Präpositionalphrase	prepositional phrase	előjárás csoport
DET	— Determinator/Artikel	article	névelő
Art	— Artikel	article	névelő
Prep	— Präposition	preposition	előjárószó

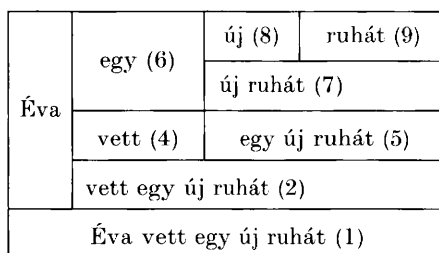
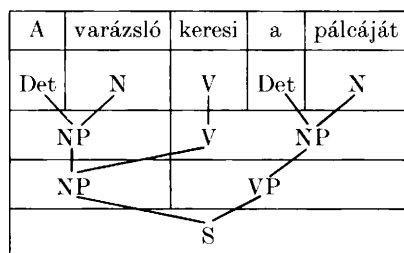
A mondatelemzés ezzel a módszerrel valóban „Mercedes-gyorsaságú”, mivel igen egyszerű. A szintaktikai kategóriákat kiküszöböli, pontosabban azt morfologizálja. A különböző szintaktikai viszonyok elkülönítésével és összefüggésével sem bajlódik. Nem érdekes, hogy a segédzavaknak nincs önálló mondattani szerepük. A lényeg az, hogy az elemzés során minden megmaradt csoportot további két csoportra osszunk, amíg ez lehetséges. A kötött szórendű nyelvekben a pozíció meghatározza a szintaktikai funkciót is. Egy szó mondatbeli helyének a megváltoztatása általában a mondattani funkció megváltoztatását is jelenti, s ezért lényegében teljesen mindegy, hogy milyen (morfológiai vagy szintaktikai) jelekkel jelöljük az egyes alkotórészeket. Vö.: *The horse bit the dog.* — *The dog bit the horse.* A magyarban és az oroszban a szórend azonban nem determinálja a szavak szintaktikai funkcióját (néhány esettől eltekintve). Vö.: *A ló megharapta a kutyát.* — *A kutyát megharapta a ló; A kutya megharapta a lovat.* — *A lovat megharapta a kutya.* Azonkívül az angolban is vannak olyan mondatok, amikor a mondat első felében nincs NP (pl. *To err | is human. To dance | is very pleasant*). Az ilyen eltéréseket azonban perifériális jelenségként kezelik, amelyeket figyelmen kívül lehet hagyni, és nem kérdőjelezhetik meg egy nyelvelmélet helyességét, a főnévi igenévnek különben is vannak bizonyos főnévi sajátosságai is. A segédigének harmadik főmondatrészként való értékelése (alany — copula — főige) egyébként a Párizs melletti Port-Royal-i apátságban készült, és az 1660-ban megjelent nyelvtanra nyúlik vissza (A. Arnauld — E. Lancelot: *Grammaire générale et raisonnée*. Paris).

A mondat szerkezetét egy fordított, „feje tetejére állított” ágrajzzal is lehet ábrázolni. (Vö.: G. Grewendorf—F. Hamm—W. Sternfeld: *Sprachliches Wissen*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1989. 171):

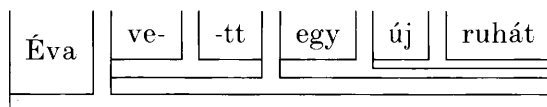

Az ágrajzok helypazarlóak. A dobozolásos, a rétegződéses (szintek szerinti) és a zárójelezéses megoldások helykímélőek, de kevésbé áttekinthetőek. Vö.:

Dobozolásos sémák (Kästchenschema, Kastendiagramm, Charles F. Hockett: *A Course in Modern Linguistics*. New York, 1967.):

A rétegződéses módszer Charles Carpenter Fries (*The Structure of English. An Introduction to the Construction of English Sentences*. London, 1957.) munkájában jelentkezik először. A mondatok szerkezetét a szemantikai, szintaktikai, lexikai és morfológiai rétegeinek v. szintjeinek (*layers, Schichten/Ebenen*) hierarchikus függősége szerint ábrázolja (vö.: Heidrun Pelz: *Linguistik für Anfänger*. Hoffman und Campe. Hamburg, 1987. 145):

A 60–70-es években e módszer továbbfejlesztett változataként jelentkezett a nyelvi szintek szerinti leírási módszer, az ún. *Stratifikationsgrammatik* (lat. *strata* (stratum) = szintek), vagy *Ebenengrammatik, Schichtengrammatik* 'szinteket leíró nyelvtan'. (Vö.: S. M. Lamb: *Outline of stratificational grammar*. Washington, 1966; D. G. Lockwood: *Introduction to stratificational linguistics*. New York, 1972; R. Schreyer: *Stratifikationsgrammatik*. Tübingen, 1977.) A leírás kiindulópontjául ezekben a nyelvtanokban a jelentés szolgál, mivel az a legmagasabb nyelvi szint. A jelentést színtről szintre lefelé haladva formalizáltan írják le, mivel a gépi fordításban is alkalmazzák.

A zárójeles ábrázolás (bracketing, Klammerdarstellung, Klammerung, скобочная запись) ihletője a logika és a matematika (vö.: $5 \times (7 + 3) = 50$, ellenben $5 \times 7 + 3 = 38$). A zárójelek az együvé tartozó részeket kapcsolják össze. Vö.: *öreg (férfiak és nők) — (öreg férfiak) és nők*. Találkozhatunk kerek, szögletes, kapcsos, hegyes és ferde zárójelekkel. Egy zárójelnek a funkciója különböző művekben nem mindig esik egybe. A szögletes zárójeleket általában a domináns, a kerek zárójeleket pedig a nem domináns elemek jelölésére használják. A zárójeles ábrázolás történhet

grammatikai mutatók nélkül, grammatikai mutatók feltüntetésével, logikai és halmazelméleti szimbólumokkal élénkítve. Vö.:

a) [Éva] [((ve-) (-tt)) ((egy) ((új) (ruhát)))]

b) [Éva]_{NP} [(vett)_V ((egy)_{Art} ((új)_{Adj} (ruhát)_N)_{NP})] VP

c) Mindenki szeret valakit.

1) $\forall x \exists y$ [szeret (x, y)] \forall = minden x-re érvényes, Alloperator

2) $\exists y \forall x$ [szeret (x, y)] \exists = van legalább egy x, akire érvényes
Existenzoperator

A lineáris pozíciós, vagy összetevős nyelvtan, amelyben a mondat két főrésze történő tagolása (Peter von Polenz, *Deutsche Satzsemantik*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1985. 55) utolsó diadalát ülte (die Zweiteilung in der Generativen Transformationsgrammatik mit dem Schema „NP + VP” erlebte ihren letzten Triumph), a kötött szórendű nyelvek leírására jó. A magyar nem ilyen, ezért jobb, ha nem részesítjük előnyben más elemzési módszerekkel szemben.

2. A német nyelv szórendi sajátosságai több vonatkozásban különböznek az angoltól. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy a német nyelvterületen napjainkban a függőségi nyelvtan (Abhängigkeitsgrammatik, Dependenzgrammatik, dependency grammar) örvend nagy népszerűségnek. Ez a nyelvtan Lucien Tesnière (1893—1954) „*Éléments de syntaxe structurale*” című műve alapján indult fejlődésnek. (A szerző halála után 1959-ben Jean Fourguet jelentette meg Párizsban.) Nálunk Károly Sándor ismertette 1963-ban (ÁNYT. I. 161—86), legújabban pedig Simigné Fenyő Sarolta (A mondatelemek hierarchiája. In: „Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyíregyháza, 1991. 265—9) propagálta angol nyelvi példák felhasználásával. Ezt az előadását a debreceni Filológiai Napokon 1992-ben magyar nyelvi példák szemléltetésével „A nyelvtudomány és a nyelvoktatás kapcsolata” címen megismételte. A függőségi nyelvtan térhódításának további bizonyítéka Koutny Ilona—Wacha Balázs: *Magyar nyelvtan függőségi alapon* (MNy. 87. [1951.]: 393—404) c. cikke, amelyben a számítógép számára érthető formális leírással találkozik az olvasó. A szerzők hangsúlyozzák, hogy „az összetevős nyelvtan az olyan nyelvek leírására jó, ahol a szavak egymásmellettsége a fontos, míg a függőségi nyelvtan nincs kötve semmilyen nyelvtípushoz... A függőségi elmélet, mely a nyelvspecifikus szintaktikai forma által meghatározott szintaktikai funkció fogalmán nyugszik, általánosan alkalmazható” (396). Ezzel a véleménnyel egyetértek, csak az a baj, hogy nem a függőségi nyelvtan specifikumát fejezi ki. A hagyományos mondatrészek szerinti elemzés is a szintaktikai funkció fogalmán nyugszik, s ezért alkalmazták az ókortól kezdve a világ szinte valamennyi nyelvénél a leírásában. A függőségi nyelvtan abban tér el a nálunk megszokott mondatelemzéstől, hogy a mondatnak nem két, hanem csak egy főrésze van,

s ez az ige, amelynek a valenciája (a vegyészetből átvett fogalom, jelentése 'vegyérték') meghatározza a mondat kötelező bővítményeit (az alany is bővítményszintre „süllyed”), továbbá a segédzavak önálló mondatrészi funkcióval — még hozzá alaptagként — rendelkeznek.

A függőségi nyelvtan több mint 100 évvel ezelőtti vágányokra viszi vissza a nyelvtudományt. Az ige központi szerepét a mondatban már 1781-ben megfogalmazta Johann Werner Meiner „Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre” c. művében, minden hatás nélkül. (Vö.: Peter von Polenz i. m. 54.) Nálunk Brassai Sámuel 1881-ben kijelenti, hogy „a mondat fő és uralkodó eleme az ige, és az összes többi alkotórészeket reá kell vonatkoztatni”...; az ige „tartó és forduló sarka, fejedelme a mondatnak, ott székel a mondat közepén, elején vagy végén, ahol székhelyét választania tetszik s fűzi magához az értelmi hódolat kötelekeivel vasallusait, az igehatározókat”. (A nyelvtanításról. In: Összehasonlító irodalomtörténeti lapok. 1881. Ismerteti Kaiblinger Fülöp: Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja. Bp., 1910. 33; A magyar mondatról. I. ért., 6. és 8. §. Ismerteti Kicska Emil i. m. 6.) Meinertől eltérően Brassainak nálunk volt hatása. Kis-Erős Ferenc 1915-ben megjelent nyelvtanában (A magyar nyelv rendszeresen vizsgálva. Kalocsa, 1915. 462) pl. ezt olvashatjuk: „Hogy az alany az állítmánnyal egyenlő főrésze-e a mondatnak, két nézet áll egymással szemben. Az első szerint a mondat két főrészből áll: alanyból és állítmányból. Így tanították ezt nyelvtanaink a legújabb időkig. De hogy az alany nem szükséges része a mondatnak, bizonyítják 1. az alanytalan (*borul, fagy, virrad*), 2. a határozatlan (*kopogtatnak, megzörgették az ablakot*), 3. az általános alanyú (*a másét nebánstnak hívják*) mondatok.” — „A mondat főrésze mondattani szempontból egyesegyedül az állítmány, az ige.” Ezt a fejlődési vonalat folytatja Deme László (Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémiai Kiadó. Bp., 1971. 46), amikor kijelenti, hogy „az alany—állítmányi viszony valóban a logikai ítélet talaján jött létre, kezdetben az egyenrangú kétsarkúság alapján. De amikor a tagolt mondat tovább osztódott, s megjelent a többi mondatrész, a nekik fölérendelt állítmány vált a mondat központi magjává. Így a további bővítményekre szert tett állítmányhoz való viszonyában az alany is a bővítmények egyik típusává értékelődött át”. Simigné Fenyő Sarolta L. Tesnière-re hivatkozva megállapítja, hogy „a mondat alapszerkezetét az ige hozza létre a hozzá kapcsolódó kiegészítőkkal” (i. m. 266). Az ige mindent meghatározó képességeiről sokat olvashatunk, korlátairól viszont semmit. Én a következők miatt nem lettem eddig még a függőségi nyelvtan híve:

a) Ahogy vannak „alanytalan” mondataink, ugyanúgy előfordulnak igétlen mondatok is az egyes nyelvekben. Vö.: *Kollégiumi igazgatói iroda. Balra íróasztal, mögötte karszék, előtte szék a feleknek... Középen főajtó, jobbra két nagy ablak, balra ajtó a tanári szobába. A falon régi csoportképek... Órarendek* (Móricz: Légy jó mindhalálig. Harmadik felvonás). A felkiáltó mondatok több típusában nincs ige. Pl.: *Ez már mégis csak sok! Becstelen*

teremtés! Az igei központúság híveit még az angol, német és francia nyelv sem támogatja, az oroszról nem is beszélve, mivel ezekben a nyelvekben is vannak igétlen mondatok. Vö.: *An old park. Mid-summer. Low tide, dusty water. Strange noises.* — *Welch schönes Buch!* — *Du silence tout de long de la route, du silence et de la neige* (J. Valles). — *Шоном. Робкое дыхание. Трели соловья. Серебро и колыханье Сонного ручья* (Фет). Ezeket a mondatokat múlt és jövő időben nemigen használjuk, ezért velük kapcsolatban a Péter *katona* (*katona volt, katona lesz*) mondatoktól eltérően nehéz nulla-kopuláról beszélnünk, a *Tévedni emberi dolog* típusú mondatok esetében pedig lehetetlen. Az ún. alanytalan mondatok valójában nem is alanytalanok, mivel implicite mindig kifejeződik bennük az alany is. Nem véletlenül nevezzük ezeket a mondatokat határozatlan vagy általános alanyúaknak. A személytelen mondatokban pedig az ige töve (*Esteledik, Villámlík*) inkorporálja az alanyt, ezért semmi szükség rá (vö.: a tárgy inkorporálását a *borozgat* igében).

b) További félreértés forrása „a mondat alapszerkezet” fogalom homályos volta. Nem tudhatjuk, hogy a mondat szerkezeti magjára, szerkezeti-szemantikai magjára, szerkezeti modellekre (sentence patterns), kommunikációban betöltött szerepre kell-e gondolnunk. (Vö.: Deme László: A beszéd és a nyelv. [Tankönyvkiadó. Bp., 1978. Második kiadás 71]: „A mondat... a beszédnek olyan alapegysége, amely valamit kifejez, valamiről tájékoztat, valamire felhív. A szerkesztett mondatban e funkciók súlyát az állítmány hordozza; a kommunikációnak ez a súlyosabb, újságolóbb eleme; szemben az inkább csak megnevező értékű alannyal”; Komlósy András: Régenek és vonzatok [1991. Kézirat, 8]: A következő „mondatok egyike sem tekinthető bővítettnek: a maga nemében mindegyik minimális szerkesztettségű: 1. *Péter az asztalra helyezett egy könyvet.* 2. *Péter hasonlít Palira.* 3. *Marinak úgy tűnik, hogy Péter hasonlít Palira.*) Úgy vélem, hogy a mondat alapszerkezetének az alany—állítmányi viszonyt kell tekintenünk, amely a mondat szerkezeti (sokszor szerkezeti-szemantikai) magját képezi. Deme Lászlónak akkor van igaza, amikor kijelenti, hogy „a nyelvileg teljes szerkesztett mondatnak ma is az a minimális formája, amelyik alanyt és állítmányt tartalmaz” (i. m. 71). Az összes többi mondatrész az alany és az állítmány révén épül be a mondatba úgy, hogy azok vagy az alanyi vagy az állítmányi részbe tartoznak. A predikatív viszony semmiképpen sem tekinthető alárendelő viszonynak, de mellérendelőnek sem. A hozzárendelésnek pedig az alárendelés és a mellérendelés közötti átmeneti viszonyokat tekintem, mint amilyen pl. a *Nem akaródzott hazamenni, melleleg nem is volt miért; Ott én majdnem éhen haltam, és ráadásul még vízbe is akartak fojtani* mondatokban van. A predikatív viszonyban az alany és az állítmány egyenrangúsága kölcsönös feltételezettségükben érvényesül. Viszonyuk, ha az alanyt *a*-val, az állítmányt *b*-vel, kölcsönös viszonyukat \Leftrightarrow jellel ábrázoljuk, az egyetemi tankönyv szerint (Bencédy József—Fábián Pál—Rácz Endre—Velesov Mártonné: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Bp., 1968. 288) így foglalható képletbe:

$(a \rightleftharpoons b) = c$. Az alany az alap, az állítmány pedig a dinamikusabb főrész. Deme László egyértelműen alá-fölérendeltségi viszonyt lát a predikatív viszonyban, és ennek az a próbája, hogy az állítmány felől feltett kérdésre felelhetünk. Közismert azonban, hogy az alany felől feltett kérdések is lehetségesek. Vö.: *Pista olvas*. — Mit csinál Pista?/Ki olvas? A léigés mondatokban az ilyen kétoldali kérdezősködés nem lehetséges: *Könyv van az asztalon*. — *Pistának van egy könyve*. — *Mi van az asztalon? Mije van Pistának?* Igen figyelemre méltó Demének az az érve is az alany és állítmány egyenrangúsága ellen, hogy az egyeztetésben az alany szabja meg az állítmánynak, hogy milyen számban és személyben álljon, de ugyanakkor a tárgy szabja meg az állítmánynak, hogy határozott vagy általános ragozási formában álljon. Ez azt mutatja, hogy „a kongruencia (az alaki visszautalás) megkötése nem jelent matematikai egyenrangúságot; nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a megkötő tag alárendeltje legyen a megkötöttnek” (Mondatszerkezeti sajátosságok . . . , 47). Mit válaszolhatnak erre az alany és állítmány egyenrangúságának védelmezői? Először, egy szó vagy szócsoport nem az alaki formák egyezése alapján lesz állítmány, hanem az alanyi és állítmányi pozíció elfoglalása révén. E pozíció lehetővé teszi, hogy alaki egyeztetések nélkül is lehessenek helyes mondatok. Pl. *Gyalogolni jó*. „*Világ proletárijai, egyesüljetek*” jelszó volt. „*Olvasok*” harmadik személyű igealak. Másodszer, az alany és az állítmány egyeztetése különbözik az alárendelő szószerkezetekben található egyeztetésektől, ahol az alárendelt tag ugyanazokat a ragozási kategóriákat veszi fel, amelyek az alaptagra mint szófajra jellemzőek. Vö.: *Maga az igazgató* (mondta). — *Magát az igazgatót (láttam)*. — *Magának az igazgatónak* (mondtam). — *Magával az igazgatóval* (beszéltem) stb. A predikatív szószerkezetekben az alany mint mondatrész változik személyenként, de mint szófaj mindig csak egy meghatározott személyben állhat, és ettől függ az állítmány személye. Vö.: *Én olvasok*. — *Te olvasol*. — *Ő olvas*. Az *Én olvasok* stb. esetében inkább az alakok kölcsönösen függő egybeeséséről van szó, mintsem igazi alárendelésről. Harmadszer, a tárgy szerepe az állítmány határozott vagy általános ragozási formájának megállapításában nem általános érvényű, csak azokra a mondatokra érvényes, amelyekben tárgy is van. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy ez a szerep csak másodlagos. Egyáltalán nem érinti az igei állítmány és a tárgy közötti vonzat jellegét, amelyről akkor beszélünk, ha „az alárendelt tag egy meghatározott ragos alakban áll s e ragjával mutatja függését alaptagjától” (Papp Ferenc: *Könyv az orosz nyelvről*. Gondolat, 1979. 254). Az alaptag korlátlanul változhat meglévő kategóriái szerint. Vö.: *Péter könyvet/könyveket olvas* (olvasott). *Péter olvassa* (olvasta, olvasná) *a könyvet/a könyveket*. (Az egyeztetés és a vonzat együttes megléte az alárendelő szószerkezetekben is lehetséges: *A ház, amelyben laktunk*, . . . *A házak, amelyekben gazdagok laknak*, . . .). A függőségi nyelvtan hívei az alany és az állítmány közötti viszonyt is vonzatnak tekintik, a nyilvánvaló tények ellenére. A vonzatnál a változható alaptagnak nincs olyan elsődleges kategóriája, amely meghatározná a determináns alakját. Vagyis igaz, hogy *A*

diák olvas (olvasott, olvasna) predikatív szerkezetben az állítmány ugyanúgy változhat, mint *a könyvet olvas (olvasott, olvasna)* tárgyias szerkezetben, de *A diákok olvasnak — könyveket olvas* szerkezetek összevetése bizonyítja a függőségi viszonyok különbségét.

Ha a mondat alapszerkezetének annak szemantikai szerkezeti magját tekintjük, akkor Komlósynak igaza van, az általa felsorolt mondatok mind minimális szerkesztettségűek, a bennük lévő részek mind főrészek, vagyis cáfolják az ige egyedüli főmondatrész voltát. Ilyen alapon bármelyik mondatrész lehet főmondatrész is, vagyis vannak olyan mondatok, amelyekből a tárgy, a határozó vagy a jelző nem hagyható el. Az alany és az állítmány elhagyhatóságára már hoztam példákat. Most olyan példákat hozok, amelyekből a tárgy, határozó vagy a jelző nem hagyható el. Vö.: *Elolvasta a könyvet.* (*Elolvasta.) *Tegnap történt az eset.* (*Történt az eset.) *Helyesen járt el.* (*Járt el.) *Tévedni emberi dolog.* (*Tévedni dolog.) *Jó napom volt.* (*Napom volt.) *Nórika derék teremtés.* (*Nórika teremtés.). Főrészeknek a kötelező bővítményeket azért nem tekintem, mert csak az állítmányon vagy az alanyon keresztül közvetve kerülnek szerkezetileg kapcsolatba a mondat szerkezeti vázát alkotó predikatív viszonyal. A mondatmodelleket a kötelező bővítmények, pontosabban a kötelező mondatrészek alapján, a fakultatív részek kihagyása révén lehet megállapítani. A modellek számát azonban eddig még az angol nyelvben sem sikerült egyértelműen megállapítani. Így pl. B. Hathaway (*A transformational Syntax*. New York, 1967.) a magmondatok 3 típusát különbözteti meg, Z. S. Harris (*Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure*. „Language”, vol. 33, N° 3, 19, 1957.) 7-et, H. Stageberg (*An Introductory English Grammar*. New York, 1966.) 9 mondatmodellt ismer, G. G. Росоерсов (*Конструктивный анализ структуры предложения*, Киев, 1971. 106—8) viszont 39-et. (Vö.: *Структурный синтаксис английского языка*. Ленинград, 1972. 14.).

A kommunikációnak sem mindig az ige vagy az állítmány „a súlyosabb, újságolóbb eleme”. A mondat aktuális tagolásából következik, hogy az „újságolóbb elem” bármely mondatrész lehet, ha a logikai hangsúly ráesik. Hadrovics László (*A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969. 43, 193) felhívja a figyelmünket arra, hogy vannak olyan típusú mondataink, amelyekben „a közlés újdonsága a jelzőben foglaltatik”. Pl.: *Terus néni áldott jó lélek. Pali bácsi nem rossz ember.* A *Látom, hogy dolgozol, Érzem, hogy szeretsz* típusú mondatokban a főmondat *látom, érzem* állítmánya csak a szerkezeti keretet jelöli ki, de a közlés lényegét, igazi tartalmát a második ige adja. Ha pedig továbbfolytatjuk ezt a gondolatot, és szerkesztünk egy ilyen mondatot, mint pl. *Érzem, hogy jó ember vagy*, eljutunk oda, hogy a közlés igazi tartalma nem is az igében van.

c) A valenciában döntő a szemantikai meghatározottság. Csak ennek alapján beszélhetünk 0-tól 4-ig (igen ritkán több) valenciaértékről. Valenciaértéke azonban nemcsak az igének van, hanem minden önálló jelentésű szófajnak. A legnagyobb valenciaértékkel kétségtelenül egyes igék rendelkeznek, de ez a valenciaérték az igehez mint szófajhoz és nem mint

mondatrészhez kötődik. Konkrétan egy cselekvés jelentésű szófaj bármely mondattani funkcióban megőrzi valenciaértékét. Vö.: *Péter | betegség miatt gyakran hiányzik az iskolából. Betegség miatt az iskolából gyakran hiányzó Péter helyzete — nehéz.* (E mondatok szerkesztésének az ötletét G. Varga Gyöngyi [A szószerkezetbokor vizsgálatáról. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Szerkesztők Rácz Endre és Szathmári István, Tankönyvkiadó, Bp., 1977. 100] cikke adta.) Az igei-névszói állítmányú mondatokban a segédigének semmiféle szerepe sincs a mondat szerkezetének és bővítménytípusainak a meghatározásában. Ilyen esetekben a mondat szerkezeti és szemantikai valenciájának a meghatározása az állítmány névszói részétől, sőt nem egy esetben az alanytól függ. Vö.: *Péter szerelmes Mariba. — Péter féltékeny Marira; Péter szegény. — Magyarország szegény; Magyarország szegény ásványi kincsekben. — *Péter szegény ásványi kincsekben.* Az állítmány szemantikai mindenhatósága az igei állítmányú mondatokban csak látszólagos, mivel az állítmány által jelölt cselekvések, tulajdonságok stb. a valóságban tárgyaktól függetlenül nem léteznek. Az igeik általában többjelentésűek, és az egyes jelentések realizálása az alanytól függ. Attól függően, hogy mi az ige alanya, változhat ugyanannak az igeének a valenciaértéke is. Vö.: *Péter angolul beszél. — A rádió angolul beszél; Péter folyékonyan beszél angolul. — *A rádió folyékonyan beszél angolul.* Az alany valenciaértéke befolyásolhatja a mondat szórendjét és aktuális tagolási lehetőségeit is. Vö.: *Péter 'beszél angolul. — *A rádió 'beszél angolul.* Dezső László (A főnévi csoport. ÁNyT. VI, 1969. 92, 72) megállapítja, hogy az időhatározó társulási lehetősége, a kopulás mondatok szerkesztése az alany valenciaértékétől függ. Vö.: *Az óra ma lesz. — *A fiú ma lesz. A fiú jól van. — *Az asztal jól van.* Számos mondat van, amelynek a helyessége attól függ, hogy az alannak van-e vagy pedig nincs névelője. Vö.: *A sapka ferde. | Egy sapka ferde. — *Sapka ferde; Az óra ma lesz. | Egy óra ma lesz. — *Óra ma lesz; Baj van. — *A baj van. | *Egy baj van.* Vannak mondatok, amelyek agrammatikusak az alany valenciaértékének a felhasználása nélkül. Vö.: **Futása zúg a szélben. — Méneseknek nyargaló futása zúg a szélben* (Petőfi). Az igeinek mint állítmánynak a korlátait bizonyítja az is, hogy egyes jelentéseinek a realizálása nemcsak az alanytól függhet, hanem az ige bővítményeitől is. Hadrovics Lászlónál (i. m. 69) olvashatjuk, hogy „ha egy fiúnak azt mondom: *a bátyád már egész délután keres*, ez annyit jelent, hogy a fiút keresi (разыскивает); ha viszont ezt mondom: *a bátyád már szépen keres*, ez azt jelenti, hogy *pénzt keres* (зарабатывает)”. Az állítmánycentrikusság kiváló kutatókat is téves elméleti következtetések levonására készíthet. Kiefer Ferenc (A progresszív aspektus a magyarban. MNy. 87. [1991.]: 258—9) a **Több órán át 'rakta 'le a táskáját* mondat lehetetlensége alapján kijelenti, hogy a hátravetett hangsúlyos igeikötőket tartalmazó mondatok nem lehetnek korlátlanul folyamatosak. (Vö. még: **Állandóan 'rakta 'le a táskáját.*) A *Több órán át 'rakta 'le a cementet a teherautóról, Ma egész nap állandóan 'rakta 'le a cementet a teherautókról* viszont azt bizonyítják, hogy a hátravetett hangsúlyos igeikötőket tartalmazó mondatok is lehetnek korlátlanul folya-

matosak, ha a cselekvés tárgya azt lehetővé teszi, és szem előtt tartjuk, hogy az időhatározó társulási lehetősége nemcsak az alanytól, hanem a tárgytól is függ.

d) A függőségi nyelvtannak az a felfogása, hogy a segédzavak (kopulák, előljárók stb.) alaptagi funkciót töltenek be a mondaton belüli szó szerkezetek kialakításában, elméletileg nem megokolt. Arról már volt szó, hogy a kopulák valenciaértéke nem befolyásolja a mondat szerkezetet. A németben az igétől függ, hogy az *an*, *auf*, *hinter*, *in*, *neben*, *über*, *unter*, *vor* és *zwischen* előljárók mikor állnak tárgy- és mikor részesesettel. (Az azonban az előljárótól függ, hogy a birtokos eset pl. miért nem lehetséges.) Az angolban is az előljáró jelentése és használata függ az egyes igéktől, illetve az igék egyes jelentéseitől. Vö.: *to look at the picture* 'nézi a képet' — *to look for the picture* 'keresi a képet' — *to look up a word in the dictionary* 'keres egy szót a szótárban'.

Az itt felsorakoztatott ellenvetések, úgy gondolom, igazolják Werner Abrahamnak (Terminologie zur neueren Linguistik. Niemer, Tübingen, 1988. 831) azt a kritikai értékelését, amely szerint „Daß die Dependenzgrammatik (Valenzgrammatik) zur Gleichsetzung von Subjekt und Objekten gelangt, hängt mit der unentwickelten Syntaxheuristik zusammen”.

3. A mai nyelvészeti irányzatok megértéséhez az első lépést a már az első látásra modernséget sugalló ún. metanyelv (a formális leírás szimbólumai) előzetes, pontosabban folyamatos elsajátítása szükséges, amely különböző szerzők elméletéhez rugalmasan alkalmazkodik, vagyis nem egységes. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a leírás formalizáltsága még nem jelenti állításunk helyességét is, mivel a modelleknek nincs önálló tudományos értékük. (Vö.: Ulrich Engel: Syntax der deutschen Gegenwartssprache. Berlin, 1982. 164): „Formalisierung allein bietet also keinerlei Gewähr für die Richtigkeit einer Aussage. Damit hängt zusammen, daß Formalisierung keinen eigenen Erkenntniswert besitzt.” Ha azt mondom pl., hogy egy mondat alanyi és állítmányi részből áll, ugyanazt közlöm, mint az $S \rightarrow NP + VP$ képlet, a *Kétszer kettő négy* tudományos értéke semmivel sem kisebb, mint a $2 \times 2 = 4$ -é. A formalizálásnál sohasem szabad megfedkezünk a fő célról. Egy gépi fordítási feladatok megoldását célzó munkában egészen más a formalizáltsági mutatók értéke és helye, mint az anyanyelvi oktatásban vagy egy idegen nyelv tanításában.

4. Végezetül a hely szűke miatt csak utalni szeretnék arra, hogy nem vagyok a csak kétszintű, hagyományos, főmondatrészek és bővítmények szerinti elemzés híve. Az orosz nyelv vonatkozásában az ún. többszintű elemzést (Синтаксис русского языка для венгерских студентов-русистов. Будапешт, 1991. 53) javasoltam. A szintek a következők: 1. Alany—állítmányi szint: a) módosító szó nélkül: *Péter ír*; b) módosító szóval: *Csak Péter ír*. — *Péter csak ír*. 2. Bővített mondatok: a) Az alany vagy az állítmány kötelező bővítményei: *Pista könyve | az asztalon van*. (*Könyve van.); b) az

alany és az állítmány szabad bővítményei: *Pista új könyve | az asztalon van a könyhában*; c) bővítményeknek kötelező bővítményei: *Pista ebben a hónapban Moszkvában volt.* (Vö.: **Pista a hónapban Moszkvában volt*); d) bővítmények szabad bővítményei: *Pista ebben a hónapban egy hélig volt Moszkvában.* Ezeket a függőségi viszonyokat ágrajz formájában lehet a legáttekinthetőbben szemléltetni. A kötelező bővítmények körének a megállapítása nagy körültekintést igényel. Dezső László (i. m. 92) pl. kijelenti, hogy létigés mondatokban „az időhatározói bővítmény folyamatot jelentő, időbeliséget követelő alany esetén állhat: **A fiú ma lesz helytelen, Az óra ma lesz helyes*”. Ez igaz, de a mondat akkor is létigés marad, ha az alany névelőtlen *Fiú ma lesz | Ma lesz fiú* (a buliban), s mindjárt nem pontos a szabály. Vitathatónak tartom Deme Lászlónak (Mondatszerkezeti sajátosságok... , 38, 50) a mondatrész és szerkezettagok szembeállítását, mivel minden mondatrész a mondaton belüli szerkezetekben él. Azzal a nézettel is vitakoznék, hogy a jelző mindig a mondat szint alatt helyezkedik el, csak szerkezettag lehet, vagyis az állítmánynak (hozzátennem vagy az alannak) nem lehet kötelező bővítménye. Deme is elismeri, hogy a *Pista jó fiú* mondatban „a jó elem közvetlenül az állítmányhoz tartozik” (51), de itt szerinte nincs jelző, mivel „a jó fiú a többi résszel szemben egységként, egészében állítmány. S az, hogy végül maga is felbontható még jelzős szerkezetként, már az állítmány belső ügye, nem a mondaté” (51). Ezt az érvelést akkor lehetne elfogadni, ha Deme a többi bővítmény vonatkozásában is az egyenlő elbánás elve alapján kijelentené pl., hogy a *Pista elolvasta a könyvet, Pista az asztalra tette a könyvet, Pista jól van* mondatokban is a bővítmények a mondat szint alá süllyedtek, itt sincs mondat szinten tárgy vagy határozó, s az már az állítmány belső ügye, hogy milyen szerkezettagokra bontható. G. Varga Györgyi (i. m. 101) még egy érveléssel megerősíti Demének a jelző különállásáról (ő „önállótlanágáról” ír, de szerintem minden bővítmény önállótlan) vallott nézetét. Ezt írja: „Ismeretes, hogy valamennyi alárendelt mondatrész — értékének megőrzésével — önmagában is alkothat hiányos mondatot, csak éppen a jelző nem, mivel a jelző léte a szintagmához van kötve, csak szó szerkezetben él. Ha valamely kérdésre tárggyal vagy határozóval felelünk, az a hiányos mondatban is megmarad tárggyal vagy határozónak (jellegzetes morfológiai jegyet hordoz!). Ha ugyanezt a jelzővel tesszük meg, az megszűnik jelző lenni, megváltozik a mondatrészértéke, illetőleg az alaptagjáéval lesz azonos.” A következő példák mintha azt bizonyítanák, hogy ez nem egészen így van. Vö.: *Ebben a házban lakol? — Ebben. Ezt a könyvet veszi meg? — Ezt.* Itt a szavak jelző értéke az önálló feleletben is megmarad. Ezt azzal bizonyíthatom, hogy így is válaszolhatok: *Ebben a házban. Ezt a könyvet.* G. Varga Györgyi példái természetesen nem ilyenek. Vö.: *Jó úszók kerültek a döntőbe? — Jók.* „Az alany jelzője a feleletben már nem jelző, hanem alany.” *A legjobb úszókat válogatták ki a versenyre? — A legjobbakat.* „A tárgy alkot hiányos mondatot.” A magyar nyelv rendszere azonban azt bizonyítja, hogy a szavak jelzős funkciója nem szűnt meg (mondhatjuk azt, hogy *jó úszókat, a legjobb úszókat*). Mindössze arról

van szó, hogy a magyar nyelv a főnév előtt álló jelzők bizonyos típusait a gazdaságossági elv alapján (vö.: *két ftú*) nem egyezteteti, de önálló használat esetén már egyeztetni kell, mivel nincs meg az a szó, amely utalna a mondatrészi funkcióra.

Pete István

A keresztnévadás szokása Boldogon az anyakönyvezés bevezetésétől napjainkig*

1. Boldog község Heves megye délnyugati csücskében van. Régészeti leletek tanúskodnak arról, hogy Boldog legrégebbi magyar települése a Zagyva folyó bal partján a Brindsza dűlőben terült el. Ide a honfoglalás idejében telepedtek le a lakosok. 1241—42-ben, a tatárjárás idején; a lakosok egy részét lemészárolták. A túlélők a környező nádasba menekültek. A tatárjárás után a Hatvanhoz közeli Fáy-kastély környékére telepedtek át. Itt a falu újból virágzásnak indult. A török uralom alatt hiába volt a mirliva-hász birtoka, az átvonuló török csapatok pusztítását nem kerülte el. Sok szenvedés után határozták el a lakosok, hogy átköltöznek a község mai helyére. Ez a terület a XVI. században jó védelmet ígért. A Zagyva és a Galga folyók összefolyásánál hatalmas árterület, nádas és mocsár vette körül az új falut. A hagyomány szerint Bonta István bíró vezetésével jöttek a mai helyre, ahol állataikat már régebben is rejtegették. A bíró leszúrta a botját és kijelentette: „Itt leszünk mi boldogok!” A Boldog név nem az ő kijelentéséből ered, ahogy a nép magyarázza, mert a *boldog* szó mindig szerepelt a falu nevében.

A Rákóczi-szabadságharc nagy megpróbáltatásokat hozott a falu lakosainak életébe (pl. katonaállítás, adó, pestisjárvány stb.). E korszak után azonban a boldogiak nagy lelkesedéssel láttak hozzá a földműveléshez, állattenyésztéshez és a falu fejlesztéséhez.

A magyarországi forradalom, amely szabadságharcba ment át, nem tudni milyen változásokat hozott a falu életében, mert az erről az időről szóló feljegyzések nagyrészt megsemmisültek.

Az 1867-es kiegyezéssel megindult a békés fejlődés, melyet az első világháború szakított meg. A háború után, az 1930-as évek újabb fellendülést hoztak. Elkészültek a közutak, bevezették a házakhoz a villanyvilágítást. A boldogi népviselet ekkor lett országos, majd világhírű. 1938-ban több mint 6500 külföldi vendég fordult meg községünkben.

Sajnos ezt a fejlődést is kettétörte a bekövetkező II. világháború, és újabb jelentős változást a felszabadulás után csak a mezőgazdaság szocializálása hozott. Emellett jelentősen megnövekedett az eljáró ipari dolgozók

* A dolgozat Csordás Anitának az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatra 1986-, 1987-, 1988-ban benyújtott, az ifjúsági tagozaton II. és III. helyezést elért pályamunkáinak felhasználásával készült.

vagy a helyben iparban bedolgozók száma. Ennek a rétegnek kapcsolata azonban nem szakadt meg a faluközösséggel és a mezőgazdasággal sem. Ezt elsősorban a híres boldogi paprikatermesztés biztosítja.

A falu nyitottságát növelte még a házassági szokások megváltozása: ma már más falvakból is házasodnak a boldogiak, nemcsak a falun belül, mint felszabadulás előtt (Szántó Lóránd—Újváry Ferenc: Fejezetek Boldog község történetéből. Hatvani füzetek V. Hatvan, é. n.).

2. Boldog lakói római katolikus vallásúak. Ezért a keresztnévadás szokásait a katolikus egyház keresztelési anyakönyvében követhetjük nyomon. Az anyakönyvvezetés 1719-ben indult meg, de 1869-ig latin nyelven történt a bejegyzés. Így az 1869. január 7-ével kezdődő magyar nyelvű névanyagot céduláztuk ki. A cédulákon feltűntettük a megkeresztelt gyermek család- és keresztnévét, az apa kereszt-, illetve az anya leánykori nevét, a keresztszülők keresztnéveit, valamint a születés időpontját. A neveket minden esetben a forrásban előforduló alakban jegyeztük le. A cédulákból időrendi adattárat állítottunk össze.

3. Az összegyűjtött anyagot három korszakra bontottuk: I. 1869—1900-ig, II. 1900—1950-ig, III. 1951—1986-ig. A korszakhatárok olyan jelentős társadalmi változásokat jeleznek, amelyek hatását a névadási szokásokban is jelentkezni véltük. A három korszak névanyagát gyakorisági sorrendbe állítottuk. Először a férfi, majd a női neveket vizsgáltuk meg.

Férfi nevek I. időszak: 1869—1900.

A született férfi újszülöttek száma 1283, s ők 38 féle nevet viselnek. Közülük 980-an, azaz 76,3%-uk 7 néven osztozik, míg a többi 303 személy, az összes férfi született 23,6%-a, 31 féle név birtokosa.

A nevek gyakorisági sorrendje:

1. <i>István</i>	22,2%	(286)	5. <i>Mihály</i>	0,4%	(5)
2. <i>József</i>	20,3%	(261)	<i>László</i>	0,4%	(5)
3. <i>János</i>	18,7%	(240)	6. <i>Sándor</i>	0,3%	(4)
4. <i>András</i>	13,9%	(179)			

II. időszak: 1901—1950.

A fenti adatok az alábbi módon alakulnak: a férfi születettek száma 2564, s 67-féle nevet viselnek. A 12 leggyakoribb név viselője 2222 személy, az összes megkeresztelt 86,6%-a. 55 féle néven pedig 342 személy, azaz a születettek 13,3%-a osztozik.

A nevek gyakorisági sorrendje:

1. <i>István</i>	19,6%	(504)	7. <i>Mihály</i>	4,3%	(111)
2. <i>János</i>	18,8%	(483)	8. <i>Sándor</i>	3,4%	(89)
3. <i>József</i>	11,6%	(298)	9. <i>Pál</i>	1,4%	(38)
4. <i>András</i>	9,5%	(245)	<i>Lajos</i>	1,4%	(37)
5. <i>László</i>	9,2%	(238)	10. <i>Zoltán</i>	1,1%	(28)
6. <i>Ferenc</i>	5,0%	(130)	11. <i>Imre</i>	0,8%	(21)

III. időszak: 1951—1986.

A 984 fiúgyermek 79 féle nevet kapott. Még az előző korszakokban egy névre átlagosan 33, illetve 38 viselő esett, ebben a periódusban a nevek sokfélesége megnőtt, az egy nevet viselők száma átlagosan 12. A nevek szóródását mégjobban érzékeljük, ha tudjuk, hogy ebben az időszakban — az előzőekhez viszonyítva — 31, illetve 44%-kal csökkent a születések száma. Mégis, a leggyakoribb 27 néven 830 fő, az újszülöttek 84,3%-a osztozik, de a más névvel megnevezett, mindössze 154 személy, azaz 15,6%-a a születetteknek, 52-féle név birtokosa!

A gyakorisági listára — minden periódusban — azokat a neveket vettük fel, amelyek a vizsgált időszakban rendszeresen jelen vannak a névadásban. A III. időszakban kivételt képeznek a *Krisztián*, *Szabolcs*, *Tamás*, *Viktor* nevek, melyeket csak az 1970-es évektől keresztelnek, valamint a *Róbert* és a *Zsolt*, amely nevek már az 1960-as években megjelennek.

A nevek gyakorisági sorrendje:

1. <i>István</i>	10,8%	(107)	13. <i>Csaba</i>	2,3%	(23)
2. <i>Ferenc</i>	8,0%	(79)	14. <i>András</i>	2,1%	(21)
3. <i>József</i>	7,7%	(76)	15. <i>Sándor</i>	1,6%	(16)
4. <i>János</i>	6,2%	(61)	16. <i>Krisztián</i>	1,5%	(15)
5. <i>László</i>	5,7%	(56)	<i>Róbert</i>	1,5%	(15)
6. <i>Gábor</i>	5,0%	(50)	17. <i>Lajos</i>	1,4%	(14)
7. <i>Zsolt</i>	4,2%	(42)	18. <i>Gyula</i>	1,3%	(13)
8. <i>György</i>	3,7%	(37)	<i>Viktor</i>	1,3%	(13)
9. <i>Attila</i>	3,4%	(34)	19. <i>Tibor</i>	1,2%	(12)
10. <i>Tamás</i>	2,9%	(29)	20. <i>Szabolcs</i>	1,1%	(11)
11. <i>Gusztáv</i>	2,5%	(25)	21. <i>Mihály</i>	0,9%	(9)
<i>Zoltán</i>	2,5%	(25)			
12. <i>Péter</i>	2,4%	(24)	22. <i>Géza</i>	0,8%	(8)
			<i>Miklós</i>	0,8%	(8)
			23. <i>Imre</i>	0,7%	(7)

Női nevek. A női nevek adásának szokása az egyes időszakokban az alábbi módon alakult:

I. időszak: 1869—1899.

Az 1147 lány újszülött 36-féle nevet kapott a keresztségben. Hétféle néven osztozik 898 személy, azaz 78,2%-a a lánygyermeknek, 21,6%-uknak, 249 személynek pedig 29-féle névből választottak keresztnévet.

A leggyakrabban előforduló nevek:

1. <i>Mária</i>	24,8%	(285)	4. <i>Borbála</i>	11,5%	(132)
2. <i>Erzsébet</i>	21,4%	(246)	5. <i>Teréz</i>	1,9%	(22)
3. <i>Anna</i>	11,5%	(181)	6. <i>Julianna</i>	1,4%	(17)
			7. <i>Ilona</i>	1,3%	(15)

II. időszak: 1900—1950.

Ebben a periódusban 2381 leány született, s ők 41-féle keresztnévet kaptak. 2226 személy, azaz 93,4%-a a megkereszteltéknek 14-féle névnek a viselője. 155 személy 6,5%, 27-féle néven osztozik.

A leggyakrabban előforduló nevek:

1. <i>Mária</i>	26,7%	(638)	8. <i>Rozália</i>	3,0%	(73)
2. <i>Erzsébet</i>	21,8%	(520)	9. <i>Terézia</i>	2,6%	(64)
3. <i>Margit</i>	8,3%	(198)	10. <i>Ilona</i>	1,9%	(49)
4. <i>Julianna</i>	7,3%	(174)	11. <i>Ágnes</i>	0,8%	(20)
5. <i>Borbála</i>	6,5%	(155)	12. <i>Piroska</i>	0,6%	(16)
6. <i>Anna</i>	4,8%	(116)	13. <i>Katalin</i>	0,5%	(14)
7. <i>Viktória</i>	3,9%	(95)			
<i>Klára</i>	3,9%	(94)			

III. időszak: 1951—1986.

A 36 év alatt született 966 leány 103-féle nevet kapott. A férfi nevekneli leírt jelenségek itt még fokozottabban jelentkeznek. Az I. és II. időszakban egy névre átlagosan 32 illetve 58 viselő jutott, míg a III. periódusban ez az arányszám 9,3-re csökkent. A periódus második felében térthódító s a gyakorisági listára felkerülő nevek száma igen magas. Ide tartozik az *Adrienn*, *Anita*, *Beatrix*, *Bernadett*, *Mariann*, *Renáta*, *Szilvia*, *Timea*, *Veronika*, s legújabban a *Nikoletta*. Már az 1960-as évektől rangos helyet vívott ki magának az *Andrea*, *Edit*, *Erika*, *Gabriella*, *Ildikó*, *Krisztina*, *Melinda*, *Mónika* és *Tünde* név. Ebben az időszakban 77 személy, 79,7%-a a születetteknek, 32-féle néven osztozik. A ritkább nevek viselőinek száma 196, ez a születettek 20,2%-a, s 71 féle névvel nevezték el őket.

A leggyakrabban előforduló nevek:

1. <i>Mária</i>	17,2%	(167)	13. <i>Anna</i>	1,2%	(12)
2. <i>Erzsébet</i>	11,8%	(114)	<i>Gabriella</i>	1,2%	(12)
3. <i>Katalin</i>	7,5%	(73)	14. <i>Ágnes</i>	1,1%	(11)
4. <i>Margit</i>	4,2%	(41)	15. <i>Magdolna</i>	1,0%	(10)
5. <i>Éva</i>	3,9%	(38)	16. <i>Anikó</i>	0,9%	(9)
6. <i>Erika</i>	3,2%	(31)	<i>Edit</i>	0,9%	(9)
7. <i>Krisztina</i>	2,4%	(24)	<i>Ilona</i>	0,9%	(9)
8. <i>Ildikó</i>	2,3%	(23)	<i>Marianna</i>	0,9%	(9)
<i>Zsuzsanna</i>	2,3%	(23)	<i>Nikoletta</i>	0,9%	(9)
9. <i>Andrea</i>	2,2%	(22)	17. <i>Adrienn</i>	0,7%	(7)
10. <i>Judit</i>	2,0%	(20)	<i>Bernadett</i>	0,7%	(7)
11. <i>Mónika</i>	1,4%	(14)	<i>Timea</i>	0,7%	(7)
<i>Szilvia</i>	1,4%	(14)	<i>Tünde</i>	0,7%	(7)
12. <i>Eszter</i>	1,3%	(13)	18. <i>Anita</i>	0,6%	(6)
<i>Melinda</i>	1,3%	(13)	<i>Renáta</i>	0,6%	(6)
			19. <i>Beatrix</i>	0,5%	(5)
			<i>Veronika</i>	0,5%	(5)

4. A bemutatott 120 év névanyagának vizsgálata alkalmas arra, hogy Boldog község keresztnévadási szokásait felvázoljuk. Elsőként megállapíthatjuk azt, hogy mind a férfi mind a női nevek között a gyakorisági sorrend élén a vizsgált időszakban ugyanazok a nevek állnak, a férfiaknál az *István*, *József*, *János*, *Ferenc*, a nőknél a *Mária*, *Erzsébet*, *Margit*. Mennyiségükben is csak a felszabadulás utáni időszakban történik lényeges csökkenés. Az I.

és II. időszakban ezek után a katolikus település névanyagában a szentek, majd a magyar királyok, az Árpád-házi szentek nevei következnek. Ezek a nevek az idők folyamán ha hátrább is kerülnek a rangsorban, ki nem esnek a leggyakoribb nevek közül. A névanyag jelentős bővülése is ebből a csoportból történik (*András, László, Lajos, Zoltán, Imre*), s a női nevek esetében is szerepe lehet a martirológiának (*Terézia, Ágnes, Piroska, Katalin*). Az I. és II. korszak névanyagának stabilitását befolyásolja, hogy a településen hagyomány a szülő vagy/és keresztszülő nevének öröklési szokása.

A 120 éves névanyag vizsgálatában a III. időszakban találkozunk jelentős változással. A férfi névadásban szembeszökő a *Gábor* és *Zsolt* hirtelen élre törése. A gyakorisági listán továbbra is szerepelnek a hagyományos nevek, a II. időszak nevei közül csupán egy, a *Pál* nem fordul elő a III. időszak leggyakoribb nevei között. A mai kor divatnevei a 70-es évektől jelennek meg igen sokféle név képviselésében. A gyakorisági listán nem szereplő nevek közül átlagosan három személy birtokol egy nevet, míg a leggyakoribb nevek átlaga 30 fő/név.

Ez az előző korszakokhoz viszonyítva a névfajta felszaporodására, a gyakori és a ritkább nevek arányának megváltozására utal. A női nevek használatában a változások feltűnőbbek, mint a férfi nevek esetében. A gyakorisági sorrendben a *Mária, Erzsébet* után a *Margit* elé belép az előző időszak gyakorisági sorrendjének utolsó tagja, a *Katalin*. A második időszak leggyakoribb neveiből még az *Anna, Ilona, Ágnes* bekerül az új időszak névanyagába, ez azonban az ott előforduló neveknek csak 50%-a. Bár már a II. időszakban is több új név szerepel a női nevek között, az igazi változás most történik: mind a 60-as, mind a 70-es években igen jelentős pozíciót nyernek a divatos, modern nevek.

A gyakori nevek közül egy nevet átlagosan 24 fő, míg a ritkább nevek közül egy nevet 2,7 fő visel. A női névfajta száma ebben az időszakban két és félszeresre növekszik.

Érdeemes megvizsgálnunk azt, hogy az egyes időszakokban a névkészletnek hány százaléka képezi a leggyakrabban előforduló nevek csoportját. Ezeket az adatokat táblázatba foglaltuk.

időszak:	I.	II.	III.
férfinevek:	18,4%	17,9%	34,1%
női nevek:	19,4%	34,0%	31,0%

Tehát a névanyag arányaiban a változás a nőknél előbb következett be, mint a férfiaknál. Jelenleg a tendencia a kiegyenlítődést mutatja.

Mindezekből azt látjuk, hogy Boldogon mind a férfi, mind a női nevek névadási szokásai azonosnak tekinthetők.

Mindkét nem keresztnév állományában jelentős bővülés megy végbe, de a férfiaknál ez a II., a nőknél a III. periódusban. A névanyag struktúrájában nem, csak állományában történik változás. A folyamat a női névadás-

ban forradalmibb, a férfiak esetében a változás lassúbb, konzervatívabb, mivel a hagyományos névanyag mellé sorakoztatja fel a legújabb, legdivatosabb neveket.

A község névadási szokásainak változását tükröző legfontosabb adatokat az alábbi táblázatban foglaltuk össze.

Korszak		A születettek száma		A névfajta száma		A leggyakoribb nevek			A ritka nevek		
						száma,	viselők száma,	%-a	száma,	viselők száma,	%-a
I.	férfi	2430	1283	74	38	7	980	76,3%	31	303	26,3%
	nő		1147		36	7	898	78,2%	29	249	21,6%
II.	férfi	4945	2564	108	67	12	2222	86,6%	55	342	13,3%
	nő		2381		41	14	2226	93,4%	27	155	6,5%
III.	férfi	1950	984	182	79	27	830	84,3%	52	154	15,6%
	nő		966		103	32	770	79,7%	71	196	20,2%

A nevek megterhelése: 1 névre eső viselők száma

		átlag	a leggyakoribb nevek átlaga	a ritka nevek átlaga
I.	férfi	33	140	10
	nő	32	128	8,5
II.	férfi	38	185	6
	nő	58	178	5,3
III.	férfi	12	30	3
	nő	9,3	24	2,7

5. A község névadási szokásaiban jelentkező hagyományőrzést véljük felfedezni az 1950-es évektől meglévő kettős névadás új szokásában, divatjában.

Mivel az egyházi anyakönyv nem jelöli a névhasználatot, eddigi feldolgozásunkban az első nevet tekintettük hivatalos névnek, s azzal dolgoztunk.

A következőkben bemutatjuk a III. periódus leggyakoribb neveihez társuló második neveket. Azokat a második neveket, amelyek az első nevek gyakorisági sorrendjében nem szerepelnek csillaggal jelöltük meg.

Az első név gyakorisági sorrendben	A második név	A második név előfordulási száma	Az első név gyakorisági sorrendben	A második név	A második név előfordulási száma	
1. István	<i>Ferenc</i>	2	8. György	<i>Mihály</i>	1	
	<i>László</i>	2		<i>Péter</i>	1	
	<i>Csaba</i>	1		<i>Csaba</i>	1	
	<i>Imre</i>	1		<i>István</i>	1	
	<i>János</i>	1		<i>János</i>	1	
	<i>József</i>	1		<i>József</i>	1	
	<i>Lajos</i>	1		<i>László</i>	1	
2. Ferenc	<i>Zoltán</i>	1	9. Attila	<i>Ferenc</i>	3	
	<i>József</i>	2		<i>János</i>	3	
	<i>István</i>	1		<i>József</i>	2	
	<i>Imre</i>	1		<i>Mihály</i>	2	
	<i>Károly</i>	1		<i>László</i>	1	
	<i>László</i>	1		<i>Lukács*</i>	1	
	<i>Zoltán</i>	1		<i>Miklós</i>	1	
3. József	<i>Zsolt</i>	1	10. Tamás	<i>Sándor</i>	1	
	<i>Gábor</i>	1		<i>László</i>	1	
	<i>Gusztáv*</i>	1		11. Gusztáv	<i>István</i>	3
	<i>Lajos</i>	1			<i>Lajos</i>	2
	<i>László</i>	1			<i>András</i>	1
	<i>István</i>	1			<i>Szilveszter*</i>	1
	<i>Zsolt</i>	1			<i>András</i>	1
<i>Attila</i>	1	<i>Béla*</i>	1			
<i>Szabolcs</i>	1	<i>Élek*</i>	1			
4. János	<i>Trisztán*</i>	1	Zoltán	<i>Gyárfás*</i>	1	
	<i>András</i>	1		<i>István</i>	1	
	<i>Csaba</i>	1		<i>József</i>	1	
	<i>Ferenc</i>	1		<i>Lukács*</i>	1	
	<i>László</i>	1		<i>Mihály</i>	1	
	<i>István</i>	1		<i>Sándor</i>	1	
	<i>Géza</i>	1		<i>Tamás</i>	1	
	<i>Mihály</i>	1		12. Péter	<i>József</i>	1
	<i>Tibor</i>	1			<i>Máté</i>	1
	<i>Attila</i>	1		13. Csaba	<i>János</i>	3
	<i>Kálmán*</i>	1			<i>Ferenc</i>	2
5. László	<i>István</i>	2	<i>István</i>	2		
	<i>Gergely*</i>	1	<i>József</i>	2		
	<i>György</i>	1	<i>Gábor</i>	1		
	<i>Zoltán</i>	1	<i>Róbert</i>	1		
6. Gábor	<i>László</i>	1	14. András	<i>Gusztáv</i>	1	
	<i>Lukács*</i>	1		<i>András</i>	1	
	<i>Sándor</i>	1	15. Sándor	<i>József</i>	1	
7. Zsolt	<i>János</i>	5		16. Krisztián	<i>György</i>	1
	<i>Ferenc</i>	3			<i>István</i>	1
	<i>József</i>	3			<i>József</i>	1
	<i>György</i>	2			<i>Vencel*</i>	1
	<i>Imre</i>	2	17. Lajos		<i>Szabolcs</i>	1
<i>István</i>	2	18. Gyula		<i>Ferenc</i>	1	
<i>László</i>	2		<i>György</i>	1		
<i>Lukács*</i>	1		<i>János</i>	1		

Az első név gyakorisági sorrendben	A második név	A második név előfordulási száma	Az első név gyakorisági sorrendben	A második név	A második név előfordulási száma
<i>Viktor</i>	<i>József</i>	1	21. <i>Mihály</i>	<i>István</i>	1
19. <i>Tibor</i>	<i>Róbert</i>	1	22. <i>Géza</i>	<i>Gergely</i>	1
20. <i>Szabolcs</i>	<i>Ambrus*</i>	1	<i>Miklós</i>	—	—
	<i>Gábor</i>	1	23. <i>Imre</i>	<i>Ferenc</i>	1

Összeállításunkból látható, hogy a második név is a leggyakoribb nevek közül kerül ki. Ezért összeállítottuk a második neveknek gyakorisági sorrendjét oly módon, hogy a név után először a leggyakoribb nevek melletti előfordulás, majd az egyéb-nevek melletti előfordulás számát tüntettük fel, ezután az összes második nevet, valamint az így kialakult pozíciószámot.

Pozíciószám	A 2. név gyakorisági sorrendben	A leggyakoribb név mellett előforduló mennyiség	Az egyéb név mellett előforduló mennyiség	Az összes 2. név	Az összes 2. név pozíciószáma
1.	<i>István</i>	16	3	19	1
2.	<i>József</i>	15	4	19	1
3.	<i>Ferenc</i>	14	4	14	3
	<i>János</i>	14	2	16	2
4.	<i>László</i>	11	3	14	3
5.	<i>György</i>	5	1	6	4
	<i>Mihály</i>	5	—	5	5
6.	<i>András</i>	4	2	6	4
	<i>Csaba</i>	4	—	4	6
	<i>Imre</i>	4	—	4	6
	<i>Lajos</i>	4	1	5	5
	<i>Lukács*</i>	4	—	4	6
7.	<i>Gábor</i>	3	—	3	7
	<i>Sándor</i>	3	1	4	6
	<i>Szabolcs</i>	3	—	3	7
	<i>Zoltán</i>	3	—	3	7
8.	<i>Attila</i>	2	—	2	8
	<i>Gergely*</i>	2	—	2	8
	<i>Gusztáv</i>	2	—	2	8
	<i>Róbert</i>	2	—	2	8
	<i>Zsolt</i>	2	—	2	8
9.	<i>Ambrus*</i>	1	—	1	9
	<i>Béla*</i>	1	—	1	9
	<i>Elek*</i>	1	—	1	9
	<i>Géza</i>	1	—	1	9
	<i>Gyárfás*</i>	1	—	1	9
	<i>Kálmán*</i>	1	—	1	9
	<i>Károly*</i>	1	—	1	9
	<i>Máté*</i>	1	1	1	9
	<i>Miklós</i>	1	1	2	8
	<i>Péter</i>	1	—	1	9

Pozíciószám	A 2. név gyakorisági sorrendben	A leggyakoribb név mellett előforduló mennyiség	Az egyéb név mellett előforduló mennyiség	Az összes 2. név	Az összes 2. név pozíciószáma
	<i>Szilveszter*</i>	1	1	2	8
	<i>Tamás</i>	1	1	2	8
	<i>Tibor</i>	1	—	1	9
	<i>Vencel*</i>	1	—	1	9
	<i>Bertold*</i>	—	1	1	9
	<i>Pál*</i>	—	1	1	9
	<i>Vince*</i>	—	1	1	9

A két táblázatból az alábbi következtetést vonhatjuk le:

1. A második helyen szereplő 39-féle keresztnévből 25 (64%) a leggyakrabban használt nevek csoportjába tartozik;

2. A második nevek gyakorisági sorrendjének első öt helyén ugyanazok a nevek állnak, mint az első nevek gyakorisági sorrendjének, s az ezt követő, legalább kétszer előforduló második név — a *Gergely*, *Lukács*, *Szilveszter* — kivételével — szintén a leggyakoribb nevek közül kerül ki.

A III. időszakban összesen 79 féle férfi nevet használtak, s ennek 34,1%-a képezte a leggyakrabban előforduló neveket. A második neveknek pedig 64%-át képezik ugyanezek a nevek. Konzervatívizmusnak, avagy a hagyományokhoz való nagyon erős ragaszkodásnak kell tehát minősítenünk azt a jelenséget, hogy a felhasznált második nevek a hagyományos nevek csoportjából kerülnek ki, és a hagyományos nevek csoportját bővítik.

A 39 féle második névnek 28,9%-a (11 név) az a névfajta, amely nem tartozik a leggyakoribb nevek csoportjában, de azokhoz járul, és csupán 3 név (7,7%) az, amely a ritkább nevek csoportját bővíti.

A férfi nevek hagyományőrzése tehát abban nyilvánul meg, hogy a második nevekkel megerősíti a hagyományos névadást, míg a ritka, a divatos neveket magukra hagyva azok rendkívül széles skálán, ritka megterheléssel (3 fő/név) foglalnak helyet.

Női nevek. A női második neveket ugyanolyan szempontok szerint vizsgáltuk meg, mint a férfi második neveket.

Az első név gyakorisági sorrendben	A második név	A második név előfordulási száma	Az első név gyakorisági sorrendben	A második név	A második név előfordulási száma
<i>Mária</i>	<i>Anita</i>	1	<i>Margit</i>		2
	<i>Borbála*</i>	2	<i>Melinda</i>		1
	<i>Edit</i>	1	<i>Szilvia</i>		1
	<i>Erika</i>	1	<i>Terézia*</i>		2
	<i>Ildikó</i>	1	<i>Tünde</i>		1
	<i>Klára*</i>	1	<i>Valéria*</i>		1
	<i>Magdolna</i>	22			

Az első név gyakorisági sorrendben	A második név	A második név előfordulási száma	Az első név gyakorisági sorrendben	A második név	A második név előfordulási száma
<i>Erzsébet</i>	<i>Anna</i>	2	<i>Andrea</i>	<i>Margit</i>	1
	<i>Éva</i>	1		<i>Mária</i>	1
	<i>Judit</i>	1		<i>Borbála</i>	1
	<i>Julianna*</i>	1	<i>Judit</i>	—	—
	<i>Katalin</i>	1	<i>Mónika</i>	—	—
	<i>Klára*</i>	2	<i>Szilvia</i>	<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Magdolna</i>	1		<i>Katalin</i>	2
	<i>Margit</i>	2		<i>Magdolna</i>	1
	<i>Marianna</i>	1	<i>Eszter</i>	<i>Mária</i>	1
	<i>Mária</i>	2	<i>Melinda</i>	<i>Anna</i>	1
<i>Katalin</i>	<i>Erzsébet</i>	3		<i>Klára*</i>	1
	<i>Gyöngyi*</i>	1		<i>Erzsébet</i>	3
	<i>Júlia</i>	1		<i>Zsuzsanna</i>	1
	<i>Kitti*</i>	1	<i>Anna</i>	<i>Anett</i>	1
	<i>Klára*</i>	1		<i>Mária</i>	1
	<i>Mária</i>	3	<i>Gabriella</i>	—	—
	<i>Szilvia</i>	1	<i>Ágnes</i>	<i>Enikő</i>	1
	<i>Tünde</i>	1		<i>Zsófia</i>	1
	<i>Diana*</i>	1	<i>Magdolna</i>	<i>Melinda</i>	1
	<i>Judit</i>	1	<i>Anikó</i>	<i>Anna</i>	1
<i>Margit</i>	<i>Julianna*</i>	1		<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Mária</i>	1	<i>Edit</i>	<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Anna</i>	1		<i>Klára*</i>	1
	<i>Edina</i>	1		<i>Mária</i>	1
	<i>Julianna*</i>	1	<i>Ilona</i>	<i>Ibolya</i>	1
	<i>Katalin</i>	1	<i>Marianna</i>	<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Mária</i>	1		<i>Mária</i>	2
	<i>Erzsébet</i>	2	<i>Nikoletta</i>	<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Katalin</i>	2	<i>Adrienn</i>	<i>Anna</i>	1
	<i>Lenke*</i>	1		<i>Mária</i>	1
<i>Erika</i>	<i>Magdolna</i>	1	<i>Bernadett</i>	<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Mária</i>	5	<i>Tímea</i>	<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Angéla*</i>	1		<i>Margit</i>	1
	<i>Erzsébet</i>	1		<i>Mária</i>	1
	<i>Éva</i>	1	<i>Tünde</i>	<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Margit</i>	1		<i>Magdolna</i>	1
	<i>Aranka*</i>	1		<i>Margit</i>	1
	<i>Erzsébet</i>	2		<i>Mária</i>	1
	<i>Julianna*</i>	2	<i>Anita</i>	<i>Katalin</i>	1
	<i>Mária</i>	3		<i>Mária</i>	1
<i>Krisztina</i>	<i>Márta</i>	1	<i>Renáta</i>	—	—
	<i>Rozália</i>	1	<i>Beatrix</i>	<i>Erzsébet</i>	1
	<i>Livia</i>	1		<i>Mária</i>	1
			<i>Veronika</i>	—	—

Az összeállításból látható, hogy a második névként használt nevek legnagyobb része a leggyakoribb nevekből kerül ki. A gyakori férfi nevek között egy (*Miklós*) volt, amelyhez nem kapcsolódott második név, itt ezek

száma 5, a *Judit, Mónika, Gabriella, Renáta, Veronika* nem vonz magához második nevet.

A férfi nevekhez hasonló módon összeállítottuk a női második nevek gyakorisági sorrendjét is.

A 2. név gyakorisági sorrendben	A leggyakoribb név mellett előforduló mennyiség	Az egyéb név mellett előforduló mennyiség	Az összes 2. név	Az összes 2. név pozíciószáma
1. <i>Mária</i>	26	13	39	1.
<i>Magdolna</i>	26	—	26	2.
2. <i>Erzsébet</i>	20	5	25	3.
3. <i>Margit</i>	8	1	9	4.
4. <i>Katalin</i>	7	2	9	4.
5. <i>Anna</i>	6	—	6	5.
<i>Klára</i>	6	—	6	5.
6. <i>Julianna</i>	5	1	6	5.
7. <i>Borbála</i>	3	2	5	6.
8. <i>Éva</i>	2	2	4	7.
<i>Judit</i>	2	—	2	9.
<i>Melinda</i>	2	1	3	8.
<i>Szilvia</i>	2	—	2	9.
<i>Terézia</i>	2	—	2	9.
<i>Tünde</i>	2	—	2	9.
9. <i>Angéla</i>	1	—	1	10.
<i>Anett*</i>	1	—	1	10.
<i>Anita</i>	1	1	2	9.
<i>Aranka*</i>	1	1	2	9.
<i>Diana*</i>	1	—	1	10.
<i>Edina*</i>	1	—	1	10.
<i>Edit</i>	1	—	1	10.
<i>Enikő*</i>	1	—	1	10.
<i>Erika</i>	1	—	1	10.
<i>Györgyi*</i>	1	—	1	10.
<i>Ibolya*</i>	1	1	2	9.
<i>Ildikó</i>	1	—	1	10.
<i>Júlia*</i>	1	—	1	10.
<i>Kitti*</i>	1	—	1	10.
<i>Lenke*</i>	1	—	1	10.
<i>Livia*</i>	1	—	1	10.
<i>Marianna</i>	1	1	1	10.
<i>Márta*</i>	1	—	1	10.
<i>Rozália*</i>	1	—	1	10.
<i>Valéria*</i>	1	—	1	10.
<i>Zsófia*</i>	1	—	1	10.
<i>Zsuzsanna</i>	1	2	3	8.
<i>Beáta*</i>	—	2	2	9.
<i>Csilla*</i>	—	2	2	9.
<i>Bettina*</i>	—	1	1	10.
<i>Eszter*</i>	—	1	1	10.
<i>Ilona*</i>	—	1	1	10.
<i>Klaudia*</i>	—	1	1	10.
<i>Rita*</i>	—	1	1	10.
<i>Timea</i>	—	1	1	10.
<i>Veronika*</i>	—	1	1	10.

A két táblázatból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. A második helyen szereplő 46-féle névből 23 (50%) a leggyakrabban használt nevek csoportjába tartozik;

2. A második nevek gyakorisági sorrendjének első öt helyén ugyanazok a nevek állnak, mint az első nevek gyakorisági sorrendjének első négy helyén, ui. a *Magdolna* a 15. helyről a második helyre került a *Mária Magdolna* névkombináció 22 alkalommal való előfordulásának következtében.

A sort ez után olyan nevek követik, amelyek az I. és II. korszakban álltak a névgyakoriság élén: *Anna*, *Julianna*, *Borbála* és a *Klára*, mely név csak a II. időszakban játszott jelentős szerepet a község névanyagában (7. hely).

Az ezt követő, legalább kétszer előforduló második nevek az adott időszak leggyakoribb nevei közül kerülnek ki.

A III. időszakban 103 féle nevet használtak, s ennek 31,0%-a képezte a leggyakrabban előforduló nevek csoportját. A második neveknek pedig 50%-a tevődik össze ugyanezekből a nevekből. Bár a férfi nevekhez viszonyítva itt ez az arány alacsonyabb, mégis ugyanaz a tendencia jut kifejezésre: a hagyományos nevekhez való ragaszkodás, mégha ezek a nevek a második helyen jelennek is meg. A női nevek körében tanúi lehetünk annak, hogy a hagyományörzés él a névadó közösségben, s a régi szép nevek (*Anna*, *Julianna*, *Borbála*, *Klára*) minden bizonnyal aktivizálódnak, és a tiszavirág életű extra neveket kiszorítva első névként is újjászületnek.

A női nevek között a 46 féle második névnek 32,5%-a (15 név) az, amely nem tartozik a hagyományos nevek csoportjába, de ahhoz járul.

A nők névadási szokásai tehát valamivel gyorsabban követik a divatot, de a hagyományörzés tendenciája ugyanúgy tapasztalható itt is, mint a férfi névadás szokásaiban. A ritkább nevet viselők (2,7 fő/név) között a második névadás a névnek a névrendszerben való megerősítését nem segíti, ui. mindössze 42 (25,4%) ritka nevet viselő személynek van második neve, és közülük 29-nek (17%) a hagyományos névanyagból, 13-nak (7,6%) az újabb nevek csoportjából választottak második keresztnévet a névadók.

6. Dolgozatomban csak a névadási szokás jelenségét vizsgáltam, okait nem kutattam. Összegzésül elmondhatom: egy nagyon erős hagyományörző közösséget vélünk a névanyag birtokosaiban, akik azonban az új iránt is nyitottak, és szerencsésen tudják összeegyeztetni a két tendenciát. Az extramodern névadói törekvések, a szélsőséges megnyilvánulások múló divatjelenségek lehetnek csak. Az utóbbiakra néhány példát idézünk a kettős nevekből: *Rajmund*, *Bertold*, *Rajmund Szilveszter*, *Brigitta Klaudia*, *Margit Ziliana Hermína*. A modern névdivat és a hagyományos (konzervatív) névadási szokások együttélése tehát ma még nem jelent veszélyt a névanyag strukturális összetételére, de a nemzeti identitástudat növelésével a névállomány klasszikus része tovább őrizhető lenne úgy is, hogy a változó névdivat igényének eleget téve az új nevek, a névállomány bővítése — ahogyan erre

a II. periódusban példát mutatott a közönség — a nemzeti karakterű, s nem idegen eredetű nevekből történe. Avagy: a névdivat befolyásolásával — amelyben a tömegkommunikáción kívül az irodalomnak is jelentős szerepe van — a nemzeti identitástudat erősítését is szolgálhatjuk.

Csordás Anita—Varga Mária

Csevej

A Magyar Nyelvőr 1993. évi 1. számában Timár György arról ír, hogy ő nem a *csevej*, hanem a *csevely* írásváltozatot pártolja. Véleményét vitacikliként közölte a folyóirat. Valóban érdemes megvitatni ezt a kérdést, mielőtt szótárainkba is bekerül ez az új szó.

Timár így érvel: „Nyelvünkben az *-aj*, *-ej* főnévképző mellett — nyelvújítóinknak hála — létezik egy *-ály*, *-ely*, *-ély* képzőfajta is, lásd pl.: *irály*, *beszély*, *kétely*, *veszély*, *szabály*, *hatály*. Meggyőződésem, hogy e szavaink közé sorolandó a *csevely*...” Véleményét két körülménnyel támasztja alá. Az egyik az, hogy az 1930-as évek elején Rejtő Jenő *csevely* alakban írta le ezt a szót. Másrészt arra hivatkozik, hogy a vitatott főnévnek kétséget kizáróan ironikus felhangja van, „amelyet az *-aj*, *-ej* képzős szavak egyike sem hordoz”.

Szerintem a *csevej* szónak általában ugyanúgy nincs ironikus hangulata, mint a *csevegés*-nek. Igaz, hogy Rejtő Jenő — szavunknak talán legelső használója — hatvan évvel ezelőtt ironikusan említette a „magas színvonalú *csevely*”-t, de ma inkább jóízű, könnyed kis beszélgetésre gondolunk, amikor *csevej*-t emlegetünk.

A kérdést nem hangulati, hanem nyelvtani és értelmi alapról kell megközelítenünk. Számomra zavaró, hogy Timár „egy *-ály*, *-ely*, *-ély* képzőfajta”-ra hivatkozik. Tudomásom szerint nem létezik egy ilyen háromalakú képzőnk, van ellenben egy kétalakú *-ály*, *-ély* képzőnk (*szabály*, *engedély* stb.) és egy külön egyalakú *-ely* képzőnk, amellyel igazában nem is képeztünk szavakat, hiszen az egyedül ilyennek tekinthető *kétely* tulajdonképpen a *kételkedik* igéből származó elvonás, *ly* betűs főnevesítéssel.

A *kétel*-lel szemben nincs a nyelvünkben *csevel*- ige, amelyből *csevely* alakú főnevet származtathatnánk. Tudjuk ellenben, hogy a *cseveg* ugyanolyan *-g* képzős ige, mint a *dobog*, *kacag*, *morog*, *robog*, *zsibog*, *dörög*, *röhög*, *zörög*, amelyekből ha elhagyjuk az előhangzós *-g* igeképzőt, a helyébe *-aj*, *-ej* főnévképzőt tehetünk: *dobaj*, *kacaj*, *moraj*, *robaj*, *zsibaj* ~ *zsvaj*, *dörej*, *röhej*, *zörej*. Kétségtelenül ebbe a sorba tartozik a *cseveg* ige *csev*- tövéből származó *csevej* főnév is. Az ilyen módon képzett főnevek mindegyike valamilyen hangos jelenségre vagy megnyilvánulásra utal, nem úgy, mint az *ly*-nal írandó *kétely*.

A *csevej* szónak *j*-s írását néhány más eredetű, de szintén hangos jelenségre vagy megnyilvánulásra vonatkozó további szavunk is támogatja: *jaj*, *ricsaj*, *sej-haj*, *sóhaj*, *zaj* stb.

Vegyük hozzá mindezekhez, hogy a magyar helyesírás értelem-tüköröző írásrendszer, s ezért szavaink helyesírásában fontosabb az értelmükre és a rendszerbeli helyükre figyelniük, mintsem a hangulatukra.

Pásztor Emil

Archaikus irodalmi emlékek Szilágyi Domokos lírájában

Szilágyi Domokos költői nyelvének sokszínűségére, gazdagságára sokan felhívták már a figyelmet. Kritikusai, méltatói szóltak egyéni szóteremtéseiről, verseinek polifon hangzásáról, történelmi korokat összekapcsoló képzettársításairól. Lírájának részletes stilisztikai, szókészleteti vizsgálatára eddig még nem került sor. Az életműről kialakult kép további árnyalását segítené elő, ha idővel ezek az elemzések is elkészülnének.

Szükséges lenne feltárni Szilágyi különleges vonzódását az archaikus kifejezésekhez, a tájszavakhoz és a verseibe oly gyakran átemelt frazeológiai egységekhez. Részletes filológiai munkát igényel majd a képzőművészeti, a zenei és az irodalmi hatások számbavétele. Szilágyi Domokos feltűnően gyakran él az idézés különféle eszközeivel. Hol szó szerint, a forrást is feltüntetve, hol annak megjelölése nélkül, máskor az idézőjelet is elhagyva vagy éppen az eredeti sort átköltve szerepelteti a kortársak és az elődök sorait, versrészleteit. A példák Csokonaitól Lászlóffy Aladárig, a Bibliától Apollinaire-ig hosszan sorolhatók. Mindezt szemléletesen tárja elénk az a Méliusz Józsefhez szóló levél, melyben Szilágyi — játékos büszkeséggel vegyes öniróniával — egyik versének (Számvetés) forrásvidékéről vall. „Rengeteget kínlódtam rajta, és eljutottam odáig, hogy ez már nemcsak egy költő utánérzése, hanem többé. Mert van benne Majakovszkij (Élet elvtárs!), és van benne József Attila (a boldogság társadalmilag determinált — l. Akár egy halom hasított fa, hever egymáson a világ stb.), sőt még Szabó Lőrinc is (mert a boldogság aktív állapot — l. mert az igazság idegállapot vagy megfogalmazás)” (Visszavont remény. 1990. 22).

Elemzésemben ennek a sokszólamú költészetnek csupán az egyik, ám kétségkívül lényeges jellemzőjét, az archaikus irodalmi emlékek sajátos felhasználási módját tárom fel.

Szilágyit élénken foglalkoztatták az archaizáló költői nyelvben rejlő stilisztikai lehetőségek. Nem csupán az elődök, de a kortársak alkotásaiban is vizsgálta felhasználásuk módját. Arany Jánosról szóló formabontó esszéjében — saját nyelvi eszményeit is megfogalmazva — számos helyen bizonyítja a Toldi szerzőjének tudatosságát, játékosságát, továbbá fogékonyságát a tájnyelvi és az archaikus értékek iránt. „Arany mind a régiségnek, mind a népiségnek tudós ismerője. Seregnyi régi és népi kifejezést ment át

(például a közölést), nem áttal szójegyzéket csatolni egyes munkáihoz. (Csokonai sem áttallotta).” (Kortársunk, Arany János. Élnem adjatok. 1990. 395.)

Eliot-elemzésében is a költő kimeríthetetlen nyelvi gazdagsága kerül középpontba. „Az Eliot-versekben lépten-nyomon utalásokra, görög, latin, francia, német, szanszkrit, olasz nyelvű idézetekre bukkan az olvasó. Védák, Dante, Shakespeare, Baudelaire. Az egész emberi művelődés.” Majd néhány bekezdéssel később: „Az elioti szóművészet varázsos, megéri a sűrű szótárforgatás fáradságát. Elavult szavak és ragozási alakok; slang, szójátékok, jogi, diplomáciai kifejezések, s ki tudja, mi minden. Komolyan, ironikusan, meghökkentően, játszian, és van itt épater le bourgeois (. . .), és van klasszicitás” (Séta Mr. Eliot körül. A költő életei. 17—9).

Méliusz József költészetét méltatva a nemes veretű hang és a modern gondolat szerencsés kapcsolatát emeli ki. A gondolatmenet folytatásában saját költői gyakorlatáról vall: „E klasszicizálás különben is izgalmas és komoly játék, magam is sokat foglalkoztam vele: mai mondanivaló, érzés- és látásmód kifejezése enyhén archaizáló eszközökkel, s a kettő döbbenetes hatást tud kiváltani. (Mellesleg: észrevehetően zenészeket s képzőművészeket is csábít ez a játék.)” (A Beszélgetés a rakparton ürügyén. A költő életei. 1990. 23.)

Szilágyi életművében ritkák az egységesen archaizáló alkotások (Gyöngyöm-társam, Meštrovic: Jób), sokkal gyakoribbak azok a művek, amelyekben korok, események kontrasztja vagy párhuzama teremődik meg az eltérő — gyakran archaikus — nyelvi rétegek egymás mellé helyezésével.

Elemzésemben nem térek ki Szilágyi archaizáló vagy archaikus elemeket is tartalmazó verscímeire, mottóira, csak utalok arra, hogy érdemes lenne külön is megvizsgálni őket. Bibliai idézetek, utalások nem csupán a mottókban, címekben fordulnak elő, hanem gyakran szó szerint, máskor allúzió vagy parafrázis formájában a versekben is találkozunk velük. A hosszú sorból itt csak néhány jellemzőt említek. A „véka alá rejtett fény” újszövetségi példázata a korai Bűnöm: a szépség című versben még a pátoz eszközeként szerepel, egy későbbi kompozícióban (A próféta) leértékelve, az önirónia kifejezőjévé válik. A De profundis clamavi című versben Pál korintusiakhoz írott levelének hasonlatát ismerjük fel: „mint zengő érc és pengő cimbalom.” Krisztusnak a tanítványokhoz intézett szavai — sajátos tördelésben — parafrázis formájában elevenednek meg:

„ez az én fehérségem amely
 meg
 tör
 ete
 tt
 tinéktek”

(Ez a nyár)

A megbonthatatlan szerkezetű frazeológiai egységek átalakítása a nyelvi humor egyik jellemző forrása. Szilágyi is gyakran él ezzel a lehetőséggel. Közmondásokat formál át, szólások, szállóigék kontaminációit építi be verseibe. A példák sokaságából néhány bibliai utalást idézek. „Amolyan hegyalji beszéd” — szerepel lefokozva a Mese-mese-mese-mese című alkotásban. A jézusi figyelmeztetés átköltése a humor eszközüvé válik a Vasárnapocska című montázsban: „lészen gyermeksírás és tejfogagnak csikorgatása”. Átalakítva olvashatjuk a keresztény ima kezdősort is: „Mi atyánk, ki vagy a szerelem” (Test a testtel).

A lefokozott, profanizált bibliai képek, motívumok nemcsak a humor kifejezésére alkalmasak. Kifordított igazságként szerepet kapnak a számonkérés, a szembesítés eszközeként is. Szilágyi többször alkalmazza őket a vágyott érték és a valóság konfliktusának megjelenítésére. Ennek példájával találkozunk a Haláltánc-szvitben, ahol a latinul idézett, Bibliára utaló középkori esküszöveget gondolja tovább:

„qui fecit coelum et terram
mare et omnia quae in eis
sunt . . .
s a hetedik napon megnyugovék megvolt már a szögesdrót
meg az őrtornyok meg a barakkok et omnia quae in eis
sunt”

A Kényszerleszállásban a Holocaust és Hiroshima szégyenét viselő lírai én („ördögöcske”) a bibliai parancsolatot szembesíti a valósággal:

„énnekem ne mondjátok, hogy »szeresd felebarátodat,
mint tenmagadat«, csak annyit mondjatok:
»szeresd felebarátodat hasba lőni, mint tenmagadat;
szeresd felebarátodat gázkamrába küldeni, mint tenmagadat;
(. . .) szeress felebarátod húsán hízni, mint tenmagadén«”

Példáim sorát a Missa Solemnis című verssel zárom. Az Ünnepi Mise liturgikus kifejezései, szakrális elemei a vietnami háború amerikai katonáinak evilági jelképeivel szembesülnek. A műben metaforikusan átértelmeződnek a Biblia motívumai:

„Géppisztoly mellükön keresztben.
Mert keresztények, végül is.
(. . .) fölfele Jákob lajtorjáján,
élesre töltött kereszttel”.

A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv című monográfiájában Tompa József részletesen elemzi korai nyelvemlékeink motívumainak, elavult szavainak szépirodalmi felhasználását. „A Halotti Beszédre való hi-

vatkozás és a belőle való elemek archaizáló alkalmazása az 1810-es évektől kezdve a legműveltebb költőknél szinte divattá válik” (Tompai: 1972. 51). Példaként a XIX. századból Kazinczyt, Vörösmartyt és Czuczor Gergelyt idézi. A sor a XX. században is folytatódik, elég, ha Juhász Gyulára, Kosztolányi Dezsőre vagy a Tompától nem említett Márai Sándorra gondolunk.

Az erdélyi lírikusok közül többen is felhasználják a Halotti Beszéd motívumait; elsősorban pátoszteremtő hatása miatt. Síratók, búcsúversek, elégiák idézik leggyakrabban a korai nyelvemléket. A teljesség igénye nélkül lássunk néhány jellemző példát:

Reményik Sándor: Halotti beszéd a hulló leveleknek

„Látjátok, feleim, hogy mik vagyunk?
Bizony bíbor és bronz és arany
És örökkévaló szent szépség vagyunk.”

(Az építész fia. 1983. 129.)

Márki Zoltán: Dutka Ákos aludni tért

„Isa es nüm iggy ember mulchottya ez vermüt.
Látjátok, feleim, szemetekkel, magára huzná a Földet.”

(Minden egyszerre kezdődött. 1976. 77.)

Ferencz S. István Rodostó című poemájában Mikes Kelemen szerepében grafikailag is hitelesen idézi:

„Megírom az utolsó följelentést
yfa pur'ef chomuv uogmuc.”

(Utolsó kenyér. 1978. 100.)

Kányádi Sándor: Visszafojtott szavak a Házsongárdban

(Kacsó Sándor sírjánál)

„Senki teremtett nem mulhatja e vermet
mindnyájan ehhez járulók vagyunk.”

(Sörény és koponya. 1989.)

Szilágyi Domokos több művében is felhasználja a Halotti Beszéd elemeit, de ezen kívül más korai nyelvemlékek is szerepet kapnak alkotásai-ban. Módszerei között találkozunk a szó szerinti (olykor az eredeti írásképet tükröző) idézettel, más esetekben az allúziót választja. A hatás mindkét esetben hasonló; az árnyalati különbséget az okozza, hogy amíg a pontos idézet felismerése könnyebb, az utalás, az átköltés fokozottabb feszültséget eredményez. De mindkét esetben közös a cél: a versek felidézett idejének

kitágítása, távolabbi képzettársítások, párhuzamok vagy éppen kontrasztok megteremtése. Gyakran előfordul az is, hogy az archaikus elem tőle stilisztikailag jelentősen különböző vagy szándékosan anakronisztikus szövegkörnyezetbe épül. Ez a nyelvi humor forrásává válhat, de a távolságtartó irónia eszköze is lehet, amely Szilágyi sokszólamú költészetének egyik jellegzetes poétikai sajátossága (különösen 1967 után).

A Halotti Beszéd részletének első felhasználása A helyzet megahertzei című versben rögtön ennek a kontrasztnak a példája:

„Latyatuc feleym, mibül lesz a cserebogár”

A „népiség és a régiség” ízeit is vegyítő, az életnek búcsút intő Öregek könyve (1976.) a múlt — jelen — jövő gondolatritmusában idézi korai nyelvemlékünket:

„nem gondolunk rá, mik voltunk,
nem gondolunk rá, »mik vogmuc«,
nem gondolunk rá, mik leszünk.”

A Radnóti emlékének ajánlott Törpe ecolgában (1976.) idézőjel nélkül jelenik meg, de kétséget kizáróan ismerhető fel az utalás:

„lássátok, s halljátok is, ó, feleim; sose hátrál,
nem hátrálhat az elme...”

Az Ómagyar Mária-siralom is gyakori ihletője a magyar irodalomnak. A „világ világa, virágnak virága”-sorpár idézése, parafrázisa számos XX. századi lírai alkotásban szerepel. Szilágyi az alliteráló gondolatritmust felbontva jeleníti meg a Kocsmai öregek című korai, 1961-es keltezésű versében:

„viráguk virága:
nyüzsgő lányok, fiúk:
világuk világa:
fényes szembogaruk.”

A Héjjafalva felé című versben Petőfi halálát, a haláltusa végső pillanatát idézi. A költő életáldozatát, a veszteséget és a miatta érzett fájdalmat úgy mutatja be, hogy azt az Ómagyar Mária-siralom alaphelyzetével állítja párhuzamba. A lírai én a Jézust sirató Máriához hasonlóan vádolja, és szembesíti tettével a gyilkost:

„... elátkozád,
> fugva, husztuzva < - és ölöd.
Itt Fejéregyháza fölött...”

A nyelvi elemek nyomatékosító szerepe révén Petőfi tragikus halála szakrálissá válik.

Bevezetőmben utaltam már Szilágyi Domokos lírájának sokszólamúságára. A most következő példákban ennek igazolásaként az archaikus elemek formateremtő szerepét és funkcionális alkalmazási módját is bizonyítom.

A már említett Eliot-elemzéssel egy időben formálódott a Búcsú a trópusoktól című Szilágyi-kötet, amelynek nyitóversében könnyen felfedezhetjük az angol költő ihlető hatását. A polifon kompozícióban egymást átszöve, motivikus jelentéstöbblettel gazdagodva jelennek meg a számonkérés, a fohász és a halál előtti búcsú fájdalmas szólamai. A műben angolul idézi a Shakespeare-sorokat mottóként átemelő Eliotot (Gerontion), latinul Werbőczy Tripartitumának esküszövegét, magyarul a Példák könyvének imáját és Bartók utolsó szavait, Csokonait, a zsoldárokat és az Ómagyar Mária-siralom kereszt alakúvá tördelt részletét:

ó
é
n
é
d
ëggyë ëgy fiodum
s
u
r
o
d
u
m

A polifóniát a szövegekben is kiemelt idézetek nyomatékosítják (nagybetűvel szedett sorok, aláhúzott szövegrészek, bekeretezett zsoldár-részlet és újsághír stb.). A motívumok gazdagodása azt is jelenti, hogy az ismétlődő részletek eltérő környezetekben jelennek meg, gondolatpárhuzamot, illetve kontrasztot alkotva. Bartók utolsó szavai („DOKTOR ÚR CSAK AZT SAJNÁLOM, HOGY TELE BŐRÖNDDDEL MEGYEK EL”) a haláltusát megjelenítő Csokonai-sorokkal kerülnek paralel helyzetbe („S MELLEM CSONTBOLTJÁN IRGALMATLAN SARKÁVAL RUGDOS KÉT HALÁL”). Végül a mű befejező részében mindkét búcsút más dimenzióba emeli a jelölés nélkül idézett evangéliumrészlet (Márk 16.23.), illetve annak továbbköltése:

„URAM URAM MÉRT HAGYTÁL EL ENGEM
JOBBIK FELEM A FÖLD ALÁ KERÜLT”

A különböző korokból származó irodalmi utalások egymást erősítő stilisztikai hatását példázza a Dávid unokája című Szilágyi-vers. Itt a mottóként választott Sylvester János-idézet az Újszövetséget bevezető disztichonból való: „Azkit, ígirt, íme, vígre megadta fiát.” A vers Szenczi Molnár Albertet jeleníti meg. A zsoltárok átültetőjeként ő „Dávidnak unokája, Marot Kelemennek fia”. A mértékkel archaizáló költemény az el nem enyésző hit vágya mellett — éppen Sylvester és Szenczi Molnár példájára hivatkozva — a tovább élő nyelv reményét is kifejezi. Mindezt úgy, hogy a mottóból átvett szavak mellett („azkit ígirt”) Vörösmarty késői művére is utal: „Tiszta szív örökkön akadt |ha fázott, ha lánggal égett| földi világunk.” A költeményt végül a Tanúság az üdvösséges bódogságról címet viselő XXXII. zsoltár részlete zárja, a mottóval mintegy a mű keretét alkotva.

Az archaikus szövegek idézésének eddigi példáiban egy-egy szó, szókapcsolat vagy mondat átvételét láthattuk. A Nem tanítottatok meg című kompozícióban egy egész nyelvemléknek, az 1505-ben lejegyzett és a XIX. század végén felfedezett Kőrmöcbányai táncszónak invenciózus alkalmazását követhetjük nyomon. A középkori csúfolódó Szilágyi Domokosnál átalakul, és a létértelmezés kiindulópontja lesz. Az „agnő” esendősége, felszökő, aláhulló, majd újra „felhorgadó” tánca a szövegképben is megjelenik:

k fel kabla
 c
 ö
 a agnő, s
 r
 p
 u
 s
 H a z a y ö t h
 f y r y e d t
 t o m b i c
 a
 t
 h
 o

A vers alaphelyzete — az egyes szám második személyű megszólítás, felszólítás — a táncról elvonatkoztatva filozofikusabb kérdések megfogalmazására is alkalmassá válik. Az agnő személytelen jellege miatt átértelmezhető, a vers önmegszólításként is olvasható.

”Supra agnő — disce mori: tanulj meghalni”

Az eredeti táncdallam többszólamúvá válik — és mint erre Cs. Gyimesi Éva is utal (Álom és értelem. 1990. 84) — haláltáncá alakul át:

„tombi catho — három a tánc
szülés szerelem - - halál”

A megtanulható és a megtanulhatatlan, a felfogható és a felfoghatatlan, az élet (egyéni és egyetemes) és a halál (mindig személyes) határmezsgyéjén folyik a tánc. Táncolj csak, halálraítélt! — alakíthatjuk át Szilágyi Domokos szellemében Radnóti verscímét. Az említett motívumoknak ezt a kibomló sokszólamúságát szolgálja a kompozíció nyelvi gazdagsága is. A versnyelv rétegezettsége korokat kapcsol össze, hogy kortalanná, egyetemes érvényűvé fogalmazhassa a gondolatot. Az élet elsajátítható ismeretei és a megtanulhatatlan halál közötti ellentétet a kémiai vegyjel és a helyesírási archaizmus kontrasztja is nyomatékossítja:

„megtanítottak az ezüst vegyjelére Ag-betűk koporsód oldalán:

ELTH LXII EWETH

megtanítottak az arany vegyjelére Au-betűk a sírkövön:

NIUGODI BEKESEGUEL”

De ezek a nyelvi ellenpontok, anakronizmusok a kompozíció más pontjain is kimutathatók:

„... hegyibe igrech
röhögtesz kurvas pacochas”

A lapalji jegyzetben Szilágyi által feloldott *pakocsa* ('tréfa') egyszerre utal a régi magyar nyelvre (a szóalak a Schlägli szójegyzékben fordul elő) és a csángó nyelvjárásra, ahol a szó *pogocsa*, *pogocsál* változatát ma is használják. A vers szókinésének síkján ugyanakkor rímel a nyelvújítás három — azóta kihalt — szavára is:

„szép a korány, szép a virány és szép az ólomtünle”

Végül a bibliai motívumok szintjén is feltárhatók a már említett kontrasztok; a szent és a profán együttesen van jelen:

„aranyat — tömjént — mirhát
latrok latra hoz tenéked”

Erre a jelöletlen József Attila-idézet (Betlehem) rímel a vers későbbi pontján:

„s a három király pálinkát nyakal.”

Szilágyi a régi korokat idéző népköltészet elemeit is gyakran felhasználja műveiben. Így jelenik meg a Bartók Amerikában című alkotásában a Marinka-ballada részlete, átköltése, és így szerepel ugyanitt a Megölték a Basa Pestát kezdetű népdal motívuma. Az Emeletek avagy a láz enciklopédiája című kompozícióban egy archaikus népi ráolvasást épít be tőle eltérő stílushatású nyelvi környezetbe:

„Erős-pörös torokgyíkja, békalevelegje,
nyakfoga, disznószakája, kelevénye oszoljon, romoljon.
Istennek kegyelméből, Boldog Anya parancsolatjával.”

Egy későbbi elemzés megkerülhetetlen feladata lesz az itt nem említett archaizálási típusok elemzése és a népköltészeti emlékek (altató, táncszó, gyermekdal, kiszámoló, sirató) szerepének feltárása.

Tóth Péter

A poétikai funkció érvényesülése a nyelvi kommunikációban

Lelke van a szónak, mint ahogy lelke van a mozdulatot, a mimikát életre hívó embernek is, aki kapcsolat kialakítására, működtetésére, csökkentésére és/vagy kioltására is képes, ahogy a kontaktus, illetőleg a kontextus befolyásolja.

A művészi kommunikáció a lehetséges bonyolult dolgok, jelenségek, folyamatok közül is a legbonyolultabbak közé emelkedik. Hiszen egyrészt: a művészet tudatforma, másrészt: kommunikáció, mégpedig többdimenziós, tudniillik kapcsolat alakul ki a művész és alkotása, továbbá az alkotás és közönsége között, illetőleg kommunikáció alakul ki az alkotást objektívizáló anyagféleségek, eszközvariánsok között is.

A különböző kommunikációs módoknak közös sajátosságuk: mindegyikük valamilyen kód, vagyis jelrendszer használatán alapul, olyanon, amely közös mind a beszélő, mind a hallgató, azaz a kódoló és a dekódoló számára.

A nyelvi kommunikáció alaptényezőinek egyikének, a poétikai funkciónak szempontjából kívánom érzékeltetni a művészi kommunikációt.¹

Árnyalt közlési folyamatot dolgozott ki stilisztikai szempontból D. Hymes, aki szerint az irodalmi műalkotás is jel. Gondolatainak szembeszökő lényege, hogy az üzenet nem a tartalom és forma együttese. Hymes a témát

¹ H. Tóth István: A művészi nyelv és a kommunikáció. (A jelen dolgozat alapjául szolgáló előadásom az Óvodapedagógiai Nyári Egyetemen hangzott el, Kecskeméten, 1991-ben.)

(a tartalmat) különválasztja a formától, vagyis a stilisztikai-esztétikai minőségtől.²

Jakobson az első modern nyelvész, aki egy 1958-ban tartott előadásában a poétikai funkció jelentőségét is hangsúlyozta, ezzel tulajdonképpen egy kétezer éves hagyományhoz nyúlt. Szerinte a kommunikáció létrejöttékor és működtetésekor a poétikai funkció akkor jut szerephez, ha a közleményre önmagáért fordítunk figyelmet.³

A poétikai funkció a verbális művészetnek uralkodó, meghatározó funkciója. A költészet műfajainak sajátosságai feltételezik a többi nyelvi funkció különféleképpen rangsorolt részvételét az előtérben levő poétikai funkció mellett. Az 1. személyre irányuló líra szoros kapcsolatban van az emotív (érzelmi) funkcióval (énközpontú). A 3. személyre beállított epikus költészet erőteljesebben veszi igénybe a nyelv referenciális (közlő/tájékoztató) funkcióját (cselekményes). A 2. személy költészete, a dráma a konatív (felhívó/befolyásoló) funkcióval telített könyörgő és/vagy buzdító költői (többnyire színpadra szánt) műnem.

A művek, kiváltképp a verbális művészet alkotásainak az értelmezése a poétika hatáskörébe tartoznak.⁴ Ennek a nyelve a művészi, pontosabban a költői nyelv, amelynek első szintje nyelvünk grammatikai (hangtani, alaktani, szótani, mondattani) és szövegtani ismeretével közelíthető meg. A sikeres megértés feltétele, hogy az olvasó, az alkotó, a művész stílushasználatát (pl. a szókészletet, a mondattejedelmet stb.) képes legyen megérteni, elemezni, azaz befogadni.

A szépirodalom művészi nyelve szemléletes, emocionális információkat is közöl, benne a denotatív jelentések keverednek a konnotatív jelentésekkel. Ez a szint a művészi közlés nyelvének második szintje. Tudnunk kell a szavak mögé tekinteni, azaz a konkrét helyzetek elvonatkoztatására, absztrahálására is képesnek kell lennünk, hogy a költői mű, a művészi objektum minél teljesebben tárulhasson fel az aktuális olvasó előtt. A köznyelv szabályrendszerét meghökkentően alkalmazhatja, néha átlépi azt, mert korlátozottnak érzi művészi kifejezőrendszere számára: új kombinációkat teremt. Gondoljunk az írásjel nélküli, a központozást csupán hangsúlyos helyen alkalmazó versekre, a tulajdonnevesítésekre, a szóképzuhatagokra és a legkülönbélebb, szokatlan megoldásokra! A hagyományos befogadói magatartás, illetőleg a kezdő olvasó gondolkodásvilága értetlenül-tétován szemléli a vizuális látványt. A titok a művészi nyelv harmadik síkján oldódik meg.

A szépirodalom különös világot tár elénk. Ezt a világot az alkotó sajátos ábrázolási, megjelenítési, kifejezési formák segítségével mutatja be az olvasónak. Ennek azonban az a feltétele, hogy a befogadó, a művet

² Szabó Zoltán: A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai. Dacia, Kolozsvár, 1977.

³ Jakobson, R.: Hang—Jel—Vers. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969

⁴ H. Tóth István: Olvasásfejlesztő irodalomtanítás (doktori értekezés). JATE, Szeged, 1988.

olvasó esztétikai, irodalomszemléleti felvértezettséggel rendelkeznek, ismerje a szépirodalomnak mint művészetnek a formanyelvét, a művészi közlés nyelvének negyedik szintjét.⁵

Escarpit irodalomszociológiai könyvéből ismerjük ezt a hasonlatot: „Az irodalom olyan, mint a palackpostán tengerbe dobott üzenet, mely nem tudni hol, és tegyük hozzá, nemigen tudni, hogy felbontásakor milyen fogadtatásban részesül.”⁶ Mindig az olvasótól függ a fogadtatás: értelmi-érzelmi fejlettségétől, szociokulturális adottságaitól, neveltetésétől, a sokféle alkotás el- és befogadásra való érzékenységétől. A költészet intellektuális el- és befogadására képes olvasó mindig aktuális olvasó, mindig az aktuális olvasatot vizsgálja, s ebből az olvasói beállítódásból következik, hogy fel sem teszi ezt a kérdést: „mit akart az író, a költő ezzel vagy azzal kifejezni?”. A művész alkotói pillanataihoz tartozó a válasz, s egyébként is, a végső választ ő tudná (?) megadni. Mi úgy gondolkodunk a verbális művészetről, hogy az információörögzítés egyik sajátos eszköze az irodalmi mű.

Az irodalmi szövegek tüzetesebb vizsgálata, a szegmentálás, vagyis a műalkotás részegységekre bontása is azt bizonyítja, hogy az irodalmi mű több rétegből álló rendszer. Hogy az irodalmi mű sokrétegű képződmény, azt legelőször Roman Ingarden tárgyalta már (1931-ben). Ingarden struktúraként szemlélte az irodalmi alkotást, s ezekre a rétegekre bontotta fel: 1. alkotóelem: a hangzás; ezt biztosítja pl. a ritmus, a melódia stb.; 2. alkotóelem: a jelentés, egyrészt a művet alkotó szavak, mondatok jelentése, másrészt a mű egészének jelentése; 3. alkotóelem: a valóságjellegét ábrázoló tárgyiasságok köre; 4. alkotóelem: a tárgyiasságokat szemléletessé tevő szereplők, helyzetek s a trópusok, azaz a szóképek is.

Ingarden heterogén alakulatnak tekinti a rétegeket. Megállapíthatjuk, hogy a rétegek közötti szerves kapcsolatból adódik a műegész strukturális egysége.⁸

Johansen stilisztikai aspektusból az eddigieknél — a költészetéről — többet mond. Számára az irodalmi mű jel, mégpedig valósággrészt ábrázoló, vagyis denotatív, amelyben mindegyik alkotóelemnek másodlagos, társuló, azaz konnotatív jelentései lehetnek. A Johansen-féle rétegelés nyomán ezeket a szegmentumokat kapjuk: 1. az irodalmi szöveg közvetlen tartalma; 2. a grammatikai forma, amely a tartalom hordozója; 3. a tartalmat kifejező szavak ritmusa; 4. a másodlagos/társult, azaz a konnotatív jelentés.

Roman Jakobson szerint a költői szöveg értelmezésének végső célja a mű esztétikai információjának a szövegstruktúrából történő kiemelése, vagyis az aktuális költészetesztétikai többletjelentés megláttatása. Mivel Jakobson az egyes nyelvi szintek alkotóelemeinek a legapróbb

⁵ Durkó Mátyás: Olvasás, megértés. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.

⁶ Escarpit, R.: Das Buch und der Leser. Köln-Phluden, Westdeutscher Verlag, 1961.

⁷ Ingarden, R.: Az irodalmi műalkotás. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972.

⁸ Szerb Antal: A világirodalom története. Révai, Budapest, 1943.

részletéig hatol a vizsgálatban, technikáját mikroszkopikus vizsgálatnak nevezik. A költői szöveg szegmentumai (részegységei) így alakulnak a Jakobson-i atomizálásban: 1. hangtani, 2. verstani, 3. szóhasználati, 4. nyelvtani-stilisztikai szempontú vizsgálódás.

A költeményben rejlő bonyolultságot, ám mégis világos összefüggérendszerrel Stefan George egy rövid alkotásán kívánom bemutatni.

A költő, francia eredetű bortermelő család sarja, 1868-ban a Rajna-vidéken született. 29 éves, amikor megjelenik harmadik kötete, a *Das Jahr der Seele* című. Ennek a kötetnek a versei személyes élményekről szólnak, szerelmek és tájak egymásbaolvadását, a lélek évszakait mondják el.⁸ A mű eredeti, német szövegét azért idézem (Lásd: melléklet!), hogy a konkrét költő konkrét lírai alkotását, az értelmezésre kiszemeltet, láttassam, s így a műfordítók — Áprily Lajos, Szabó Lőrinc, Képes Géza — értő-gondos műfordítói produktumát mint olvasói — értelmezői pillanat művészi hőfokú kiteljesedését az itt és most olvasók elé tehessem.

Ezúton mondok köszönetet Paál Zsoltnak, hogy felhívta figyelmem Stefan George időszerűségére. Tisztelettel köszönöm nagyrabecsült Lipóczi-né dr. Csabai Sarolta főiskolai adjunktusnak fáradozását, közreműködését, amivel rendelkezésemre bocsátotta az eredeti német szöveget!

S lássuk ezeket a különleges hangulatot árasztó versszakokat!

A lélek éve

Szüret után

Most jöjj a holtnak mondott parkba, ím:
mosolygó partok fénylő messzeségig,
a park taván és tarka útjain
a tiszta felhők ritka kékje fénylik.

Szedj tarka lombot, ad sárgát a nyír,
szürkét a puszpáng, langy szellőcske sír.
A megkésett rózsák szirmából ha jut,
szakíts, csókold meg és fonj koszorút.

Az őszirózsa se maradjon ott
meg a vadszőlő bíbor levele.
Mind ami szint a zöld nyár meghagyott,
az őszi képbe halkan fond bele.

(Áprily Lajos)

Hatoljunk közelebb a verségészhez!

A magán- és a mássalhangzók verszeneszervező hatását mindannyian érezzük. A magánhangzók zenéjét így, pl.:

az 1. sorban:	8 mély +	2 magas =	10 szótag
a 2. sorban:	5 mély +	6 magas =	11 szótag
a 3. sorban:	8 mély +	2 magas =	10 szótag
a 4. sorban:	3 mély +	8 magas =	11 szótag
Az 1—4. sorban:			24 mély + 18 magas = 42 szótag

Az 1. versszakban: 23 szó,

a 2. versszakban: 25 szó,

a 3. versszakban: 23 szó olvasható, összesen 71 szóból áll a költemény.

Ebből:

ige: $2 + 7 + 3 = 12$, tehát 50 szó (a címmel együtt) elsődleges, alap-

főnév: $7 + 7 + 6 = 20$, szófajú, így a vers nominális stílusú, mivel a névszók 76%-át adják a szavaknak, míg az

igenév: $8 + 5 + 4 = 17$, igék csupán 24%-át.

Az érzelmeinkre valósággal zúdulnak a színek, joggal kiáltjuk: csodálatos ez a fényzuhatag, ez a színorgia! Nézzük csak: *szürke, kék, sárga, piros, bíbor, zöld, arany* — s a legjellemzőbb a *tarka*, a legátfogóbb az *őszi*. Külön beszélhetnénk a látens színekről, azokról, amelyek a konnotatív jelentés síkján csillannak elő, pl.: „holtnak mondott park”, „langy szellőcske sír”.

A stilisztikai fordulatok közül a festői, másképpen költői jelző pezsdíti fantáziánkat, felkavaró az anafóra, a hasonló sorkezdet (Most jöjj a holtnak mondott parkba... — „Szedj tarka lombot, ad sárgát a nyír...”) mellett az antitézis (*holt park* ↔ *fénylő messzeség*), valamint az amplifikáció is (*mosolygó* → *fénylő*).

A valóságmozzanatok különböző szegmentumai így lelhetőek fel George művében:

színek: szüret utáni, őszi színek;

természettel kapcsolatosak: park, part, tó, felhők, lomb, nyír, puszpáng, szellőcske, rózsák, szírom, koszorú, őszirózsa, vadszőlő, levél, nyár, kép;

elmúlást evokálók: holt, tarka lomb, megkéssett rózsák, koszorú, őszirózsa;

hallásélményt keltők: szellőcske sír, csókold, halkan fond — talán nem tévedünk, ha kijelentjük: Stefan George most faggatott, Áprily Lajos műfordításában aktualizált művét impresszionista festménynek is tekinthetnénk a vizuális hatást keltő kifejezések túlsúlya következményeképpen.

Nem kerülhetik el figyelmünket az érzelmegnyilvánulás hírértékű mozzanatainak sem! Erős érzelmi töltésűek a 2. strófa rövid alakú felszólító módú igéi: *szedj, szakíts, csókold, fonj*. A vers 1. és 3. szakasza érzelmeinket megnyugtató, a végtelen ritka kékje felé, a fénylő messzeség emeli.

A figyelmes olvasó azt is felfedezi, hogy három egymást erősítő jelentés kapcsolódik itt együvé, ugyanis

az 1. versszak: HÍVÁS — „jöjj”;

a 2. versszak: TETTRE KÉSZTETÉS — *szedj, szakíts, csókold, fonj*;

a 3. versszak: ALKOTÁS — *Mind ami színt a zöld nyár meghagyott,
az őszi képbe halkán fond bele.*

Ez a szüret utáni „holtnak mondott park” kétségtelenül egy átszelle-
mített, varázslatos táj, ahol az értelem és az anyag, az ember és a természet
üdvözülési harmóniában tárul fel: az aktuális olvasó aktuális olvasatában.

Mi tette ezt a nyelvi közleményt, ezt a költői információstruktúrát
műalkotássá? Talán az áradó harmónia, a végtelenbe emelkedés vágya,
esetleg a színek varázsa, vagy a tovatűnő időtlenség; lehet, hogy az alkotói
pillanatot életre küzdő titok? Talán éppen olvasói igényességünk?

Az újabb kérdések felvetése helyett inkább fogadjuk be Stefan George
A lélek éve című alkotásának Szabó Lőrinc, Képes Géza és Áprily Lajos⁹
által készített műfordítás-változatait! Itt az eredetit közöljük:

Stefan George: Das Jahr der Seele

Komm in den totgesagten Park und schau:
Der Schimmer ferner lächelnder Gestade.
Der reinen Wolken unverhofftes blau
Er hellt die Weiher und die bunten Pfade.

Dort nimm das tiefe gelb.
Das weiche grau von Birken und von Buchs.
Der Wind ist lau.
Die späten Rosen welkten noch nicht ganz.
Erlese, küsse sie und flich den Kranz.

Vergiss auch diese letzten Astern nicht.
Den Purpur um die Ranken wilder Reben
Und auch was übrig blieb von grünem Leben
Verwinde leicht im herbstlichen Gesicht.

H. Tóth István

Szabó Dezső újszerű szóösszetételeiről*

1. Az egyéni szóösszetételek alkotása korántsem új jelenség a szépiro-
dalomban. Megtalálható már Zrínyi, Csokonai költészetében is, a későbbiek-
ben Vörösmarty, Kölcsey és Petőfi műveiben, s igen jelentős szerepet tölt be
ez a neologizmustípus Babits és Ady verseiben is. Az írók, költők célja

⁹ Várady Szabolcs (szerk.): Stefan George és Hugo von Hofmannsthal versei. Lyra
Mundi sorozat. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981.

* A tanulmány „A Magyar Tudományért” Alapítvány támogatásával jött létre

ezekkel a szóösszetételekkel elsősorban az, hogy mind több jelentéstartalmat sűrítsenek egy-egy szóba (vö. Terestyéni 1989. 231—4).

Azonban a tömörítésen kívül más célja is lehet az írónak egy ilyen összetétel létrehozásával. Ady a kivételes, egyéni, ritka létrehozása érdekében élt ezzel a szóalkotási móddal. Ahogy ő maga fogalmazott: hazádság a szóban. Mindezt Király István így jellemezte: „Az ő összetételeinek nem a kifejezés tömörítése, nem jelentéssűrítés volt csupán a célja, sőt elsősorban ekkor még nem az. A szürkéből, az untból szökött a lélek a szokatlan szótársítások segítségével: az életnek egy előkelőbb, választékosabb szintjére emelkedett fel rajtuk keresztül” (Király 1958. 343).

Vörösmarty összetett jelzőinek születéséről Kiss Ernő a következőképpen írt: „Mikor a teremtés lázában égett egész valója, meglátásai mélyek és nagy kört egybefoglalóak voltak. Kereste a szót, mely kifejezze intuíciója egész tartalmát. Azért az ily kifejezései rendkívül teltek, egész sor benyomás van bennük” (Kiss 1912. 142).

Nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy Szabó Dezső Az elsodort falu című regényében (Csokonai Kiadó, Debrecen, 1989.) szóösszetételeit hasonló célból és hasonló belső indítatásból alkotta meg. Természetesen abban a tudatban, hogy ezek csak tiszavirág életűek lesznek, alkalmi jellegűek, és csak a pillanatnyi szükségletet fedezik.

Dolgozatom e regény újszerű szóösszetételeinek rendszerezését, és — ahol lehet — feloldását igyekszik bemutatni.

Legújabb irodalmunkban Juhász Ferenc él szívesen ezzel a szóalkotási móddal. Az ő szavait az összetételi tagok transzformációjával vizsgálta Futaky István (1974. 144—8). Azonban Szabó Dezső összetételeinek megközelítéséhez jobb, ha egy hagyományosabb módszert, felosztást követünk. J. Soltész Katalin igen részletesen foglalkozott Babits egyéni szóösszetételeivel. A feldolgozás során részben az ő vizsgálati menetét vesszük alapul. Babits szóösszetételeinek tekintélyes része meglehetősen nehezen elemezhető az összetétel tagjai között lévő szintaktikai viszony szerint. Ugyanez mondható el Szabó összetételeinek többségéről is. Az összetételi tagok bonyolultabb mondattani viszonyban állnak egymással, csak többtagú szintagmákkal oldhatók fel, azaz valójában jelentéssűrítők. Ilyenkor az összetételek jelentését inkább csak sejteni lehet mintsem kielemezni (J. Soltész 1965. 161). Természetesen mindez elsősorban abból adódik, hogy egyéni alkotású szóösszetételek, neologizmusok, hapax legomenonok.

2. Következzenek tehát Szabó Dezső szóösszetétel-neologizmusai. (A csoportcímeik után az adott típusú összetétel előfordulásának a számát adjuk meg, az idézett példák után az oldalszámot.)

2.1. Alárendelő szóösszetételek (261)

2.1.1. Tárgyas szóösszetételek (15). Pl.: „De Imrében a bor felhozta az ős *nőbitorló* férfit” (98); „... a zsidónak az új, széles, *világölő* ragyogó elvek is új fegyverek...” (101). Minden tárgyas szóösszetétel jelö-

letlen, az utótag folyamatos melléknévi igenév, kivéve a két visszaható névmási előtagút: *magabámulás* (32), *magabecsülés* (38)

2.1.2. Határozós szóösszetételek (13)

Jelöletlen határozós szóösszetételek (9). Pl.: „És látta ezt a *gondrágott* embervázat...” (447); „...de a vasárnapi papzúgás és ének nem volt elég az ő *istenéhes* lelkének” (194). Nagyrészt igenévi utótagú összetett szók, amelyek személyragtalanságukban különböznek az igenévi-igei utótagú alanyos összetételektől. A kisebbik rész utótagja melléknév. A mondatban mind jelzői szerepben áll.

Jelölt határozós szóösszetételek (4). Pl.: „A ravasz, *messzeszámitó* ember...alkudozott...” (313); „...ők maguk hasonítsák bele fajukat Európa nagy egységébe...az egyetemes emberszeretet *újjáfürdetésében*” (312).

Három esetben határozószói előtagú az összetétel, egy alkalommal pedig ragos névszó.

2.1.3. Jelzős szóösszetételek (31)

Minőségjelzős szóösszetétel (20). Pl.: „Jánost...*férfidac* fogta el...” (183); „...az eltemetett *ősparaszt* felébredt Jánosban” (182).

A műben előforduló 11 *ős-* előtagú minőségjelzős szóösszetétel feloldható úgy, hogy az előtagot egy *-i* képzővel látjuk el: ősi paraszt, *ősellenség* (380) = ősi ellenség. J. Soltész Katalin Babits ilyen típusú összetételeit a tulajdonság jelzős összetételek között mutatja be. Így jellemzi ezeket: „A korai versekre jellemző az olyan — németes — összetétel-típus, amelynek főnévi előtagja az azonos tőből alakult melléknévi jelzőt helyettesíti: *domborfaragvány* = domború faragvány” (J. Soltész 1965. 160).

Szabó Dezső művében nemcsak *ős-* előtaggal találhatunk ilyen típusú összetételt. Hat alkalommal más-más szó az előtag. Pl.: „A fák duzzadt rügyeiből *illattej* folyik” (502) 'illatos tej'.

Mennyiségjelzős szóösszetétel (1); „Az ebéd...közös *egyhúsú* családdá melegítette őket” (41).

Birtokos jelzős szóösszetételek (10). Pl.: „...új dal, új *bakaszag* ütötte meg a továbbutazókat” (201); „A nagy *életlopásban* savanyú-kesernyész ember lett” (403).

Minden összetétel jelöletlen. Két esetben az utótag *-ás -és* képzős, ezek tekinthetők tárgyias összetételeknek is.

Az eddig bemutatott összetételekről, tehát a szintaktikailag elemezhetőkről elmondhatjuk, hogy könnyen értelmezhetőek, nem olyan erős bennük a neologizálás, mint a következő csoportéban.

2.1.4. Egybeírt jelentéssűrítő szóösszetételek (173)

Főnevek (151)

Tárgyra, dologra, elvont fogalomra vonatkozó főnevek (79). Pl.: „Én nem az íróval akarok *reklámbarátságban* lenni...” (61) 'olyan barátságban, ami engem reklámoz'; „...a költészetet valóságos *szótenisszé* tették” (115) 'szóval való játékká, vitává'.

E típusban igen gyakori a metaforikus szóösszetétel. Van olyan eset,

hogy egyetlen szóval értelmezni tudjuk az összetétel tartalmát: *vaskígyó* (193) = vonat.

Jóval több az olyan összetétel, ami több szóval kifejezhető jelentéstartalmat sűrít magába: *pipacspalást* (79) = pipacséhoz hasonló piros színű palást.

Találkozhatunk olyan összetétellel is, amelyik ennél is hosszabb magyarázatra szorul: „Papirmasé emberek *erkölcsécérnán* mozogtak bennük” (478); *Erkölcscérna* = olyan erkölcsű emberek eszköze, amely arra szolgál, hogy kívülről irányítsák őket, húzogassák, mint a marionettfigurákat.

Néhány alkalommal könnyen tetten érhetjük a szóösszetétel mintáját, így az értelmezés is könnyű. Pl.: *kórvonat* (245); *kórház, anyarög* (152); *anyaföld*.

Viszonylag gyakran élt az író olyan összetételekkel, amelyekben az előtag anyagnév. Ide tartozik a már említett *vaskígyó* (193) és a *vasszörnyeteg* (193). (Ez utóbbi jelentése is vonat.) Itt az utótag átvitt értelmű. Másrészt viszont az anyagnév szerepel metaforikus jelentésben: *acélfaj* (89), *acélmumus* (430), *vasszolidaritás* (238).

Személyre vonatkozó főnevek (72). — Különböző elő- és utótaggal (27). Pl.: „Nem lehetett úgy hozzáérni, hogy elv, igazság és teória ne freccsenjen ki belőle, valóságos *elvgörény* volt” (89); „A fiatal kovács...éktelen keringőbe ragadott egy hullámos testű *rögnimfát*...” (72).

J. Soltész Babits ilyen típusú szóösszetételeinek vizsgálatakor két fő típust különít el (1965. 161). Az egyikbe az olyan összetett főnevek tartoznak, amelyekben a tulajdonképpen kifejezendő tárgyat az utótag nevezi meg, az előtag annak a dolognak a neve, amelyhez a tárgyat hasonlítja, illetőleg amellyel azonosítja. Természetesen mi Szabó összetételeinek vizsgálatakor a *tárgy* szó alatt emberre vonatkozó szót értünk. Ide tartoznak többek között a következő szavak: *börzepecér* (207), *szózsonglőr* (115), *tanp-roletár* (92). E csoportban az utótag gyakran állatnév: *kanbogárka* (226), *elvkukac* (328), *voksbarmok* (151).

A másik fő típus az, amikor az utólag a képet nevezi meg, a kifejezendő valóságot pedig az előtag: *néphús* (492), *néppocsolya* (156).

E mű szavainak vizsgálatakor még egy harmadik fő típust is el kell különítenünk, mégpedig azt, amikor mind az előtag, mind az utótag átvitt értelmű, s ezek együtt fejeznek ki valamilyen személyt. Például: *életdaganat* (87), *hústorony* (92), *penészvirágy* (65).

Az összetétel előtagja az *ember* szó (34). Pl.: „Most ez a kis *emberpehely*... megtanult hazudni...” (223); „Puskás Pál... a kis *embervulkán* vörös szőlávát köpött a nagy *emberhemzsegsébe*:...” (207). A tömeget igen hatásos expresszionista összetételekkel fejezi ki az író: *embergomolyag* (186), *emberkása* (327), *emberpép* (70), *emberzuhatag* (207). Néhány naturalista szóösszetételt is találhatunk: *emberkloáka* (203), *emberlöcsedék* (71), *emberüszök* (332).

Az összetétel utótagja az *ember* szó (11). Pl.: „...most Pestről hozott *sámemberek* körmölgettek benne” (309); „...s ebből a nagy tábla *földemberből* az erő megnyugtató biztonsága szállt ki” (195). Az előző csoporttal

egybevetve megállapíthatjuk, hogy vannak olyan szavak, ahol az összetételei elő- és utótagok csupán helyet cseréltek, s úgy jöttek létre: *gyermekember* (223) — *embergyermek* (123), *oszlopmember* (241) — *emberoszlop* (28), *rögember* (279) — *emberrög* (500). A jelentésük ugyanaz, még a *gyermekember* — *embergyermek* párban is felnőtttről van szó, aki gyermekhez hasonló tulajdonságokkal rendelkezik, és nem fordítva. (Erre bizonyosság a tágabb szövegkörnyezet.)

Az „ember” elő- vagy utótagú összetételekről elmondhatjuk, hogy nagyon találóak, „kihallatszik” belőlük Szabó Dezső igazi gúnyos, néha vérig sértő, néha az ízléstelenség határát súroló hangja. Viszonylag könnyen értelmezhető neologizmusok, mivel a szövegkörnyezet is mindig segít a megértésben.

Melléknévek (22)

Az utótag melléknév vagy -s illetve -ú, -ű képzővel alkotott melléknév (11). Pl.: „...a lefektetett düh *nyársegyenesre* ugrott benne” (89); „...egy erős *anyamellű* lányal (ült)...” (213).

Az utótag *hogyan?* kérdésre felelő melléknév (11). Pl.: „...a hím... *bolondbután* önmagát pusztította el a fegyverrel” (275); „Most aztán, hogy felébredt kipihenve, szűztisztán és *gyermekerősen*...” (76).

E csoport szóösszetételei között a különbség abban van, hogy az elő- és az utótag hol közelebbi, hol távolabbi kapcsolatban van egymással. Például viszonylag közeli a hasonlattá feloldható jelentésbeli kapcsolat a következőben: *oszlopmereven* (28) = egy oszlophoz hasonlóan mereven. Viszont alig van kapcsolat, hasonlítási pont a következőben: *sírásrészezen* (350).

2.1.5. Jelentéssűrítő szóösszetételek kötőjeles írással (29)

Főnevek (23)

Tárgyra, dologra, elvont fogalomra vonatkozó főnevek (16). Pl.: „...nem akartak beleegyezni, hogy ők *csók-söntés* legyenek” (460); „...hogy...végezze *feladat-életét* vére egyházáért” (101).

Ady Endre élt szívesen az ilyen kötőjeles szóösszetételekkel, ahol az alkotó tagok kapcsolata laza, csak mondatösszefüggésben lehet megérteni, s nem is annyira az értelem, mint inkább kavargó szógazdagságából ered (Zolnai 1957. 55). Hasonlóképpen jellemezhetjük Szabó Dezső ilyen típusú szóösszetételeit. Tény és való, hogy az alkotó tagok távol állnak egymástól jelentésükben, s néhánynál igen hosszú magyarázatra lenne szükség az értelmezéshez. Azonban ez nem törvényszerű, hisz van olyan kötőjellel írt összetétel, amelyik könnyebben értelmezhető, mint egy egybeírt. Például: *cirógatás-vágyával* (194) — *arckönyv* (387). Csak ebben a csoportban fordul elő, hogy tulajdonnév kapcsolódik össze köznévvvel: *Judit-vásár* (159), *penz-Napoleonok* (335).

Személyre vonatkozó főnevek (7). Pl.: „...fáradt *ember-bogarak* ténferegnek ki...” (27); „...egy *senki-zseni* maradt...” (310). Mivel kevés ilyen típusú szóösszetételt találtunk, nem választottuk el azoktól, amelyeknek az elő- vagy utótagja az *ember* szó.

2.2. Mellérendelő szóösszetételek (56).

2.2.1. Laza szerkezetű összetett szók kötőjeles írással (24).

Főnevek (2). Pl.: „...a nagy *heverő-díványon* feküdt Judit és Miklós...” (104); „Ki fogja elvenni egy félredobott *költő-pap* leányát?” (179).

Melléknevek (22). Pl.: „Minden egyébben *bódult-vakon* botorkált...” (115); „Az egyik nő *éhes-mohón*... nekirohant az előtte álló ételnek” (344).

Már Petőfi is nagy számban használt olyan összetett határozókat, amelyeknek előtagja főnév vagy melléknév, utótagja pedig melléknév vagy melléknévi igenév. A határozóragot csak az utótag viseli, s a két szót legtöbbször kötőjel fűzi egymáshoz. Olvasásuk közben érezzük a kifejező tömörségre való törekvést és az újszerű hatást. Például: *széles-hosszan* (Bebesi 1923. 44). Természetesen itt a tömörség nem a jelentéssűrítésben van, mint a jelentéssűrítő szóösszetételek esetében, hanem abban, hogy önkényesen von össze két melléknevet az író vagy a költő.

Egyébként Babits is használt verseiben ilyen összetételeket, s ahogy J. Soltész fogalmaz, a kötőjel jelzi a két tulajdonság kapcsolatának lazaságát, esetlegességét, a szemlélet impresszionista jellegét: *bús-meredten, rózsás-merzelen, véres-puha*. A kortársak közül Kosztolányinál gyakori ez az összetétel-típus: *könnyű-furcsa, lüktető-vad* (1965. 167).

Ha az itt példaként idézett összetételeket egybevetjük a Szabó Dezsővel, elmondhatjuk, hogy úgy tűnik, mintha e téren Szabó „fegyelmezettebb” volna. Azaz a szabói összetételek tagjai között többségében van valamilyen tartalmi kapcsolat, de legalábbis feloldható úgy, hogy az előtag is megkapja a határozóragot, s a két tag közé az *és* szót illesztjük: *bódult-vakon* = bódultan és vakon. Így ezek tudatosabbak, nem olyan impresszionisták, mint a Kosztolányié.

2.2.2. Egybeírt laza szerkezetű összetett szók (4)

Melléknév. Pl.: „...*betegké*k szemében...fellobogott a minden mámornál mámorabb prófétaláz” (167); „A hórihorgas *laposhosszúra* nyúlt a földön...” (230).

2.3. Háromtagú szóösszetételek (11).

Egybeírt jelentéssűrítő főnevek (8). Pl.: „...*sunyi, otromba heccantiszemitaságuk* nem értette meg a könyvet...” (312); „...a német *proccdrámairók* kolosszálissága (volt darabjaiban)...” (116).

Kötőjellel írt jelentéssűrítő főnevek (2): „Az érettség nála is...a művelődés *búcsú-fejfája* volt” (35); „...*valóságos ember-zenebohóc* (volt)...” (90).

Ezek létrejöttét az jellemzi, hogy egy a köznyelvben is létező kéttagú szóösszetételhez kapcsolódik neologizmusként egy harmadik tag.

3. Összességében elmondhatjuk, hogy Szabó Dezső igen szívesen élt egyéni szóösszetételekkel műveiben, amelyek az elmondottakon kívül az

expresszionista magávalragadást és a mind nagyobb hatást szolgálták. További kutatásra vár ezen összetételek még pontosabb egybevetése a kortársak hasonló típusú neologizmusaival, valamint Szabó Dezső más műveiben előforduló szóösszetételek összegyűjtése, amely alapját képezhetné egy neologizmus-szótárnak.

IRODALOM

- Bebesi 1923. = Bebesi István: Nyelvművész-e Petőfi. Nyr. 52: 44
Futaky 1974. = Futaky István: Juhász Ferenc prózaverseinek szóösszetételeiről. Nyelvtudományi Értekezések 83. sz.
Király 1958. = Király István: Ady Endre. Magvető, Bp.
Kiss 1912. = Kiss Ernő: Vörösmarty jelzős és összetett szavai. Nyr. 41: 142
J. Soltész 1965. = J. Soltész Katalin: Babits Mihály költői nyelve. Akadémiai Kiadó, Bp.
Terestyéni 1989. = Fábián Pál—Szathmári István—Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlatja. Tankönyvkiadó, Bp.
Zolnai 1957. = Zolnai Béla: Szavak sorsa. In: Nyelv és stílus. Gondolat Kiadó, Bp.

Minya Károly

Anyanyelvközpontú nyelvtanítás a kéttannyelvű gimnázium előkészítő osztályában

1. Mohácson, a Kisfaludy Károly Gimnáziumban, az 1991—92-i tanévben, a címben jelzett tanítási rendszerben azokat a nyelvi formákat, jelenségeket, struktúrákat szándékoztam megvilágítani, azokra az anyanyelvi alaktani és szintaktikai sajátságokra a figyelmet irányítani, amelyek kiváltképpen magyar ill. finnugor jelenségek, tehát eltérnek másféle idegen nyelvi rendszerektől. Ebben az értelemben az oktatás *kont-
rasztív szemléleten* alapszik.

Az előkészítő — nulladiknak nevezett — osztályban heti két-két órában ún. „szintentartás” címen csak a magyar nyelvi és a matematikaórákon folyik magyar nyelven a tanítás (valamint a készségi tárgyak: ének, rajz, testnevelés óráin); a tanítási idő túlnyomó részét a célnyelv elsajátítására fordítják, jórészt idegen nyelvű tanárok, lektorok vezetésével. A gimnázium további négy osztályában a szaktárgyakat is a választott idegen nyelven tanulják, az anyanyelv csupán a magyar és a készségi tárgyak óráin használatos.

Döntő jelentőségű tehát az előkészítő osztályban az anyanyelvi ismeretek elmélyítése, rendszerezése, alkalmazása. Nem elegendő pusztán a szinten tartás, hiszen erre a bázisra épül minden további nyelvismeret. A tanulók ebben az évben a gimnázium I. osztálya számára készült tankönyvet használhatják.

Lényegében az egész év folyamán szövegek alapján dolgoztuk fel a tanítási anyagot, mégpedig a következő fejezetek (témák) rendjében.

A „Beszéd és a nyelv” fejezetben a kommunikáció, jelrendszer, nyelvi jel fogalmát; a kommunikációs funkciókat, a nyelvi kifejezőeszközök szerepét az emberi beszéd, a megszólalás képessége, fejlesztése szempontjából tisztáztuk és gyakoroltuk. „A nyelv változó rendszer” című egységben a nyelvi kifejezés fejlődésének fő szakaszait, nemzeti nyelvünk sorsának rövid — sűrített — történetét tekintettük át. „Nyelvünk rendszeré”-ről értékes irodalmi és anyanyelvi témájú művekből, esszékből választott szemelvényeket funkcionális és kontrasztív szemlélettel elemeztek a tanulók. A „Szövegtan” fejezet ismeretanyagát „szövegközpontú” szemlélettel és gyakorlatokkal dolgoztuk fel, amennyire ezen a szinten lehetséges.

Az első órától kezdve a szövegértés, ezt követően a feldolgozás, majd a szövegalkotás didaktikai lépéseit követtem, ehhez rendeltem hozzá a megtanulandó elméleti ismereteket.

Az anyanyelvi kifejezőképesség fejlesztésére — ebben a típusban — a szokásos anyanyelv-tanulási készségfejlesztő törekvéseknél is nagyobb gondot kell fordítanunk.

Az első egység feldolgozása a következő szemelvények alapján és sorrendjében történt. (A szövegek jelentős részét a tanulók sokszorosított példányokban kézhez kapták.)

Garai Gábor verséből választott jeligém: „Ne csak magyarul, de magyarán is . . .” arra figyelmezteti a tanulókat, hogy a beszéd, egyáltalán a megszólalás képessége nem velünk született adottság, hanem folyamat, amely a közvetlen környezet, elsősorban az édesanya példájára, hatására alakul ki és fejlődik a beszélni kezdő gyermekben, sőt még további fejlesztésre, csiszolásra szorul, különben megreked a fejlődés valamely alacsony szintjén.

2. Az első tanítási egység körében a közlésfolyamat tényezőinek bemutatására, érzékeltetésére keresve sem lehet jobb példázatot találni az egykori római császár kísérletéről szóló Sütő András-parabolánál („Engedjétek hozzám jönni a szavakat” Bp. [1980.]: 23—4). A hajdani császár megtiltotta a beszédet a kiválasztott gyerekesoport környezetében, ki akarván próbálni, vajon a soknyelvű birodalom melyik nyelvén fognak a gyerekek megszólalni a „néma szolgák” körében. A császár tévedett! A gyerekek is némák maradtak. A veretes nyelven, érzékletesen megírt történetből a tanulók az első szinten megértették, hogy az emberi beszéd kialakulásának alapfeltétele a kölcsönösség, ennek hiányában a kommunikáció nem jöhet létre.

A kellő hangsúlyozással, kiemelésekkel történt tanári felolvasást követő dialógusból, az irányító kérdésekre adott válaszokból világossá vált a tanulók előtt, hogy csakis a környezet adja a szót a gyermekek szájába. (Pl. Mire volt kíváncsi a császár, miért tiltotta meg a szót a gyermekek környezetében? Miért nem szólalhattak meg semmiféle nyelven a kísérleti gyermekek? Miért tévedett a császár?)

A következő lépés Petőfi Sándor János terminológiája szerint (Petőfi S. J.–Benkes Zsuzsa: „Elkallódni Megkerülni. Versek kreatív megközelítése” Orsz. Továbbképző T. Veszprém [1992.]: 15—7; 25—8) az alapszint nagyobb egységeinek, ezután a mikroszint nyelvi formáinak elemzése volt.

Alapszint: — a császár betiltotta a „Szót” és az altató dalokat;
— a „néma gondozók” és tárgyak között nem tanultak meg beszélni a gyerekek.

Mikroszint: — vajon „ösztön”-e az anyanyelven való megszólalás (mint a macskáké „egéróvoda nélkül is” az egerészés), vagy a „lélek megvonható tápláléka”?

- mit jelent, hogy a gyerekek valamennyien „meghaltak”?
- mi az értelme, hogy a „kis nyelvkárosultak” visszafelé indultak el az „időben” (hova, milyen szintre)?
- hogy „nekivágjanak a szavak őserdejének”, (azaz elől-ről kezdjék az emberré válás útját);
- hogy az „anyjuk tején” nevelt gyermekek „óhatatlanul anyanyelvükbe cseperednek”.

Az írásban is rögzített, értelmezett költői fordulatokhoz rendeltük hozzá a természetes emberi és állati jeladás, jelzések s a belőlük kialakult, állandósult konvencionális jelek rendszerének és a kommunikáció feltételeinek, tényezőinek fogalmait a tankönyv megfelelő fejezetéből.

A beszéd folyamat további fejlődésének, a nyelvi kifejezés „birtokba vételének” fokozatait egy másik Sütő mű, az „Anyám könnyű álmot ígér” (Kriterion K., Bukarest, 1976. 21—2) részlete szolgál megfigyelésre („Zúg az erdő”). Itt kiváltképpen Sütő érzékletes művészi kifejezőmódja érdemel figyelmet:

- Alapszinten: — „A világ birtokba vételének illúzióját éltem át: szavaim csapatának szemléltető titkos erejét”;
- „fazekas vándorszékelyek szekere körül ólálkodva” gyűjti gyermekként a szegényes anyanyelv gazdagítására az ízes szavakat;
- Mikroszinten: — „szavakat eprésztem”, egy-egy „friss jelzót, ígét, ikerszót dugdostam nyelvem alá”;
- „nem erdőben, hanem bokorban születtem” ébredt tudatára, az „anyanyelv diribdarabjai közé”, „csupaszon sántáló mondatok buktatói”, a „képzelet mögött kullogó nyelv elesettsége” közé . . .

A legnagyobb „trouvaile” a diák számára: szinte kimeríthetetlen forrásul tárul fel előtte Arany Toldija: „nyelvünk erdőzúgását hallgattam benne”; szinte ellenállhatatlan késztetést érzett „fölszippantani az egész, utolsó jelzőjét is eltávolítani az üres kamrákban” (i. m. 22).

A példaszövegeket szintaktikai és szemantikai szinten is megfigyelik és elemzik a tanulók, így jutnak el a bennük rejlő mentális képhez, a szövegben tükrözött valósághoz, a „világfragmentum” felfogásához, megértéséhez. Pl. a „szavakat eprésztem”, egy-egy „friss jelzót, ígét, ikerszót dugdostam a nyelvem alá” szintagmákban az érzékletes ígéhez — *eprézik, dugdos* — elvont főneveket társít az író tárgyként — *szavak, jelzők, ikerszó* —, így a metaforikus szókapcsolatban az érzékeinkkel is felfogható jelenség („figura”) és a fogalmilag felfogható, a nyelvi jelzőrendszerhez tartozó megjelölés („notáció”) szervesen kapcsolódik össze (Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa: A vers jelölő-jelölt szerkezete 62.4, 76).

A „bokorban születtem . . . az anyanyelv diribdarabjai közé”, a „csupaszon sántáló mondatok buktatói”, a „képzelet mögött kullogó nyelv elesettsége” szerkezetekben egyrészt a jelzős és birtokjelzős, másrészt a

határozós szintagmák változataiban egy más nyelvű közegben élő, elszigetelt kis közösség szűkös, nyelvileg szegényes világának mentális képe tárul fel előttünk.

Ezen felül a kontextusra épülő kreatív-produktív — az adott szöveggel analóg — feladatokat oldottak meg a tanulók, pl.: „Miért nem szólalnak meg a tárgyak a beszélni nem tudó gyermekekhez?”; „Miért haltak meg a kísérleti gyermekek?; „Honnan gyűjtögetik a szavakat a gyerekek?” Stb. Vagy szabadon választott címen írhatták meg, mondhatták el észrevételeiket az olvasottakról.

3. A „Nyelvünk változó rendszer” c. fejezethez „Közös kincsünk az anyanyelv”, „Nyelvünk és nemzeti létünk viszontagságai”, valamint „nyelvünk jelene — gazdagodás vagy »nyelvromlás«?” címen költői-szépirodalmi szövegek, esszék, nyelvvelő cikkek, tanulmányok részletei (Kosztolányi, Tamási Áron, Krúdy Gyula, Csokonai V. M., Kölcsey, Széchenyi írásai: I. a jegyzetben) adtak alapot az elméleti ismeretekhez.

„A szókincs” és „A nyelvi rendszer” c. egységek bevezetéséül néhány jellegzetes költői példából indulunk ki, s jutunk el a tudományos fogalmak, terminusok tisztázásához:

a) „Görögthon. *Szirték, régi rom. | ... | A lég sűrű, a föld kopár. Nyáj, pásztorok, fenyő, gyopár*” (Babits: Messze... messze...):

b) „Aranyos lapály, gólyahír, / áramló könnyűségű rét. Ezüst derűvel ráz a nyír / egy szellőcskét és leng az ég” (József A.: Nyár).

A szövegből önmagukban is önálló alakú és jelentésű szavakat emelhetünk ki, mint *rom, lég, föld, nyáj, nyír, ég*: fogalomjelölő, megnevező szavak; *sűrű, kopár, ezüst*: minőséget jelölő szók; *ráz, leng*: mozgásformát, cselekvést, történést jelölő szók; *a, az, egy; és*: valamilyen viszonyt jelölő szók.

Önálló alakú és jelentésű szóalak, nyelvi elem a morféma felől: szabad morféma; mint a nyelvi rendszer önálló tagja, amelynek — konvencionális — jelentése, fogalmi tartalma a társadalmi tudatban él: a „szó”; összességük a szóképlet, a szókincs, ennek tárháza a különféle szempontok szerint rendezett gyűjtemény: az egynyelvű szótár; idegen nyelveken többnyire *lexikon* a neve, innen a szó tudományos megnevezése: *lexéma*. Lehet elemi, szerkesztett, kombinált (összetett); lexémaosztályok szerint egyes csoportja a szófajok kategóriája. (Deme László: „A beszéd és a nyelv” — Tankönyvkiadó Bp., 1978. 80–2; 98–9; 117; 120–2.)

A fenti felsorolásban a megnevező szók a főnevek, a minőséget jelölők a melléknevek, a mozgásformákat — cselekvést, történést — jelentők az igék, a különféle viszonyt jelölők a névelők, kötőszók csoportjába tartoznak. A felsoroltak valamennyien elemi lexémák, önmagukban szótári tövek — azaz járulékos elemek, toldalékok nélküli alakok. Az önálló, nem szótári alakok valamely más impulzust is tartalmaznak az alapjelentésen kívül.

Az *aranyos, régi, áramló, könnyűségű* szóalakok szerkesztett lexémák: szótó + képző szerkezettel; ezekben a képzőmorféma funkciója

is megfigyelhető; az alapszóból más, új szófaj jön létre általa: *arany*(fn) + *-os*(mn. képző) → melléknév; *áram*(fn) + *-ol*(igeek.) + *-ó*(mn. in. képző) → folyamatos mn. in. *könnyű*(mn.) + *-ség*(fn. k.) + *-ű*(mn. k.) → melléknév.

A *Görögthon* és *gólyahír* szavak összetett lexémák, két tő alkotja az új szóalakot, ez a lexikai kompozícióra példa.

Ha a felsorolt szavakat visszahelyezzük a szövegbe, az idézett versrészletbe, az alapjelentésen kívül valamilyen viszonyításba lépnek egymással; még a látszólag különálló első szó (*Görögthon*) is mondatnak tekinthető, habár nem tartalmaz predikatív szerkezetet, tagolatlan mondatnak (szómondatnak) fogható fel; a *nyáj*, *pásztorok*, *fenyő*, *gyopár* sem pusztán felsorolás, hanem ugyancsak tagolatlan mondatokként értelmezhetők.

A *lég sűrű*, a *föld kopár* világos predikatív szerkezetek, a két főnév (*lég*, *föld*) a l a n y, a *sűrű*, *kopár* melléknevek állít m á n y viszonyban állnak, két tőmondatot alkotnak; úgyszintén a *leng az ég* is. A *régi rom*, *aranyos lapály*: jelzős szintagmák; egy *szellőcskét ráz*: tárgyias szintagma; az *ezüst derűvel ráz* jelzős határozós szerkezet stb.

Így érthető, hogy ami a nyelv síkján lexéma, a mondat síkján alany, állítmány, tárgy, jelző, határozó; azaz olyan alakok, amelyek a fogalmi jelentés mellett még egy funkcionális viszonyító elemet is tartalmaznak: pl. a *szirtek*, *pásztorok* -*k*-ja a többség mozzanatát. Az alábbi példákban pedig a -*d* a birtoklás mozzanatát jelöli:

c) „A házad itt állt, — szerte szállt!

Ezt látod, érted. Azt nem érted,

hogy hazád éppen így ért véget —

A csoda, hogy addig is állt!” (Illyés Gy.: Nem volt elég)

A lexémák nem, vagy csak ritkán fordulnak elő az élő beszédben önmagukban. (Az idézett *a*), *b*) versrészletekben a jelöletlen grammatikai viszonyt belső kohézió, stilisztikai és poétikai eszközök erősítik fel a költő szándéka szerint. A *ház*, *haza*, *állt*, *szállt* külön nem hordanak más információt, csak az alapjelentést; a *házad*, *hazád*, *itt állt* alakok új mozzanattal bővülnek: a *te házad*, a *te hazád* szóalakok a birtoklás, az *itt állt* . . . szókapcsolat a hely és idő mozzanatát is tartalmazzák. A birtokos személyjel, a múlt idő -*t*-je nyelv t a n i j e l e k; a *ház* lexéma a szófaj osztályát reprezentálja csupán. Képlettel: $t\bar{o} + \emptyset$; a *házad* glosszéma — azaz mondatépítő elem — képlete: $t\bar{o} + \text{birtokos személyjel}$; az *áll* lexéma a mozdulatlan-ság igei jelentését fejezi ki: $t\bar{o} + \emptyset + \emptyset + \emptyset$ (személyrag, idő- és módjel nélküli alak); az *állt*: $t\bar{o} + \text{időjel} + \emptyset (\text{módjel}) + \emptyset$ (személyrag nélküli alak) már viszonyítást tartalmaz az alapjelentésen kívül. Az *itt állt* határozós szintagma már nem elemi, hanem komplex glosszéma.

A fogalmak megértése, ellenőrzése, gyakorlása további példák — elemi lexémák, glosszémák, ill. szerkesztett alakok — elemzésével, összevetésével és analóg alakok alkotásával történik.

Nem érdektelen az Illyés-versrészletben a *ház-haza* etimológiai összefüggésére is figyelmet fordítani a TESz. segítségével (vö. *ház* + határozó r a g o s a l a k f ő n e v e s ű l é s e: a megfelelő szócikkben).

A költő az alapjelentéshez nemcsak fogalmi, hanem emocionális tartalmat is társít, ezt tágitja, általánosítja eszmei-erkölcsi jelentéstöbblettel: a „háza” a „tied”, saját egyéni javad, tulajdonod — ezért félted, sajnálad elvesztét —; „háza”: egy nemzet, egy nép közös tulajdona: patrie (lat. *patria*) Heimat, Vaterland jelentéssel.

A ragos *haza* glosszéma határozószó, ill. igekötő funkcióban él (pl. *haza visz, hazasiet, hazafelé* megy).

A Babits-versben ismétlődő *-hon* utótagú főnevek — *Göröghon, Német-hon, Frankhon* stb. — összetételekben ’ország’ jelentéssel szerepelnek, s földrajzi megjelölést fejeznek ki emelkedett stílusban. A *hon* az ÉKSz. szócikkében ’haza, szülőföld’ rég. ’otthon’ értelemben fordul elő; a TESz.-ben (1372, ill. 1448 k. adatokkal) a *honn-* ’otthon’ határozószó főnevesülésével ’haza’ jelentéssel található; a 18. sz.-ra már elavult szót a nyelvújítók elevenítették fel, származékai is nyelvújításiak (honos, honosít stb.); összetételei: *honfi, honvág* stb. is ezidőtájt keletkeztek. Költői példákban is ’haza’ jelentéssel fordul elő, ugyancsak határozószóként is ’otthon’ értelemben:

„...nem lelé *honját* a *házában* (Kölcsy); „ott vagyok *honn...*” (Petőfi). A Himnuszban Kölcsey a *hon* fogalmán a szűkebb értelemben vett személyes ’otthont’, a *házá-*éban a tágabb, általánosabb jelentésű ’ország’-ot érti és különbözteti meg; Petőfi versében a családi otthont, ’házi tűzhelyet’ jelöli (o t t h o n érzem magam). A Szülőföldemen c. versben az összetett főnév az ’otthonos táj’, a ’szülőhelyet környező vidék’ jelentéskörét foglalja magában, mintegy a ’haza’ és az ’otthon’ között áll.

Az alábbi szinonimasor: *ország, haza, hon, szülőföld, otthon, családi kör* (tűzhely) nemcsak a lakóhelyet jelöli meg, hanem a személyes kapcsolatra is utal a szűkebb vagy tágabb közösségben. Tanulságos a francia megfelelők jelentéstartalmát a magyarral összevetni: *pays, patrie, paysage, domicile, chez soi, terre natale*: a két utóbbi szintaktikai szerkezet.

Ennek a tanítási egységnek feldolgozásához még néhány költői szöveget vettem példának, hogy általuk a nyelvi rendszer, a nyelvi fogalmak meghatározó jegyeit szemléltessem. Íme néhány közülük egy kissé részletesebben:

Radnóti Papírszeletek c. sorozatából a közismert Kis nyelvtan:

„Én *én* vagyok magamnak,
s néked *én te* vagyok,
s te *én* vagy magadnak,
két külön hatalom.
S ketten *mi* vagyunk.
De csak ha vállalom.”

A kis „szösszenetben” a személyes névmás és a létige jelenik meg egy-egy szerkezetben, ám nem mindig ’szabályszerű’ egyeztetéssel. Az első sorban: „Én én vagyok magamnak” – az egyeztetés nyelvtanilag is szabályos. Ha a többiben is szabályszerűen következnek a paradigma: ’te te vagy magad-

nak, mi mi vagyunk magunknak' — a grammatikai alakok sora semmilyen költői „üzenetet”, gondolati tartalmat nem hordozna (még az első sem, bár az állítmány névszói része nyomatékos, franciául: „je suis moi même pour moi” — felel meg neki). Ezzel szemben a paradox szerkezetben:

<u>én</u>	<u>te vagyok</u>
E/1. sz. alanyhoz úgyszintén:	2. sz. névmás + 1. sz. létige
<u>te</u>	<u>én vagy</u>
E/2. sz. alanyhoz	1. sz. névmás + 2. sz. létige tartozik állítmányként.

A *magamnak* ill. *magadnak* visszaható névmási alakok dativusi raggal részszelhatározóként az alany személyével egyeznek; a *néked* 2. sz. névmás az állítmány névszói részével azonos személyű névmási határozó.

Miért „űzi” a költő ezt a nyelvi játékot? Az Előhang egy monodráma-hoz c. versben tovább variálja ezeket az „abszurd” kapcsolatokat. Ezekből jövünk rá, hogy valóban „mono”-dráma zajlik a költő játékossága mélyén: az *én te vagyok* — *te én vagy* szerkezetekben két külön személyiség: az üzenetet küldő (lírai „én”) és a felvevő áll szemben egymással; csak a *ketten mi vagyunk* oldja fel az ellentétet — ha feltételesen is —, kölcsönösséget tételez fel.

A 'ketten'-n ragos tőszámnév glosszéma duális értelmű, a többes számú 1., 2., 3. sz. névmás értendő hozzá: *mi, ti, ők ketten* (hárman, négyen stb.) a megnevezett személyek pontos számára utal, az alany el is maradhat, mert az állítmány névszói része, ill. az igei rész személyragja megjelöli az alany személyét.

4. „A líra: logika; de nem tudomány” — írta József Attila. Nem ellentétes az anyanyelv tanításában tudományos, értekező prózai szövegeken kívül lírai művek részleteit is egy-egy nyelvi jelenség bemutatására az órába beilleszteni.

Az anyanyelv szókincsének tanúságaként két lírai vallomás ad bizonyosságot arról, hogy valóban 'kincs' a nyelv, kiváltképpen az anyanyelv.

Két vers — az egyik Fehér Ferenc újvidéki költőé: „Egyetlen szó” címen, a másik Faludy Györgyé: „Óda a magyar nyelvhez” — vallomás és tanúságtétel arról, mit jelent a határon túl élő költőnek az anyanyelv. (Faludy György 1940-ben, Párizsban írta a verset, emigránsként.)

Összefoglalásul a két költői mű személyes hitelével és tárgyszerűségével példázza a nyelv gazdagságát, kifejezőerejét, nem kevésbé a nyelvi rendszer gazdagságát is:

A legszebb szót kerestem én is:
 legyen láng! kenyér is, fény is! (...)
 Szó csupán? Lélek árvaháza mégis,
 ha nem lakom benne én is! (Fehér F.)

A versrészlet a magyar költészet gazdag örökségéből Babits, Radnóti és még sok más költő vallomására céloz.

Faludy György nyelvi bravúrja a homonimák és szinonimák sorozatával, valóságos „hangjátékokkal” nemcsak a szófajokat mint lexikai elemeket sorakoztatja fel, hanem funkciójukat, a beszédben betöltött szerepüket is szemlélteti. (Érdemes a vers beható tanulmányozásra.) Néhány kiragadott példa csupán e nyelvi tárház árnyalatainak sokszínűségére:

„... Magyar szó! Ajkamon s gégém lazán
 vont hangszerén lázam, *házam, hazám*,
 almom-álmom, lovacskám, csengős *szánom*,
 és a dal a *számon*, mit kérnek majd *számon*” (...)
 „... Árkon-bokron kergethetsz hét világnak:
 a *hangutánzó* szók utánam szállnak, (...)
 „*Magas hangok*: szöcskék és tücskök rétje,
mély hangok: alkony violasötétje.” (Saját kiemelésem).
 Talál a költő (Faludy) metaforát a *kihalt gyökökre*,
ős szókra, *múlt t-jére*: s a szófajokra: „*mellékevek*, gazdag
 virágbarázdák,
 busák, buják, burjánzók és garázdák, (...)
 „És *főnevek*, ti szikarak, szépek,
 ti *birtokos ragokkal* gazdag úri népek.”

A költői vallomások személyes hitele, képzeletindító ereje segíti, kiegészíti a tanár munkáját, felfrissíti, feldúsítja a nyelvi órák légkörét; megadja az emberi szó becsületét!

Végül: milyen eredménnyel zárult az előkészítő év a fent vázolt tervvel és óra vezetéssel, arról a következő évek nyelvi minősítései adhatnak majd képet. Az év végén — egyelőre — írásbeli beszámolóval tanúsították az osztály tanulói, hogyan értékelik anyanyelvünket, mi a véleményük a jelen nyelvhasználatáról, milyen feladata és célja lehet a korszerű nyelvművelésnek.

A dolgozatok jól sikerültek, a harmincból egy akadt, amely tartalmában felszínes, formájában hanyag, felületes teljesítmény volt; tizenhét „jó” (51%); hét „jeles” (21%) biztató jel az osztály teljesítményére és jövő tanulmányai eredményességére.

Kövesi Józsefné

Köszönés- és megszólításformák a rábaközi Mihályiban

I.

1. A köszönés- és megszólításformákat mindig az éppen érvényes társadalmi szokásrend szabja meg. Természetes tehát, hogy a nyelvhasználat és a társadalom összefüggését kutató szociolingvisztika egyik kedvelt vizsgálati témaköre a tiszteletadási formák: hogyan kötődnek társadalmi rétegekhez, életkorhoz, nemhez, beszédhelyzethez, területhez, kulturális háttérhez, valláshoz, mi okozza változásaikat, stb. (vö. például F. Braun, *Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*. Berlin, 1988; Sinor Dénes: *A magyar nyelv udvariassági formái a két világháború közti időben*. *NyudÉrt.* 83. sz. 545—52; Fülei-Szántó Endre: *A verbális megérintés*. Előadás a *Nyelvtudományi Intézetben*, 1992). Minthogy a társadalmi szokások is — hol lassabban, hol gyorsabban, de — állandóan változnak, a köszönés- és megszólításformák módosulásának, olykor pedig számottevő változásának egy emberöltőn belül is szemtanúi lehetünk.

A magyarországi falvak az utóbbi évtizedekben gyökeres és gyors változáson mentek keresztül. Megváltozott a falusi lakosság életmódja és -szemlélete, rétegzettebbé és mobilitásabbá vált a falusi társadalom majd mindenütt. Nyelvi tekintetben a legfontosabb változás az, hogy a nyelvjárási egyesnyelvűséget egyre inkább fölváltja a nyelvjárási: (regionális) köznyelvi kettősnyelvűség. A nyelvjárások elsősorban azonban használati téren szorulnak vissza, nyelvrendszertani síkon a változások (tudniillik a köznyelvhez való közeledés) kisebb mértékűek. A fentebb említett tényezők együttes hatásának következtében mélyreható változások zajlanak a nyelvjárási elsődleges nyelvű falusi lakosság köszönési és megszólítási formáiban is. E változások az utóbbi negyedszázadban gyorsultak föl, s nemcsak a tegezésnek a gyermek → szülő és unoka → nagyszülő viszonyában történt látványosan gyors terjedésében, hanem bizonyos tiszteletadási formák visszaszorulásában s másoknak a fölbukkanásában s már-már járványszerű térnyerésében mutatkoznak meg leginkább szembeötlően. A nyelvjárási területeken zajló említett folyamatokról nagyon kevés ismeretünk van (de vö. Tóth Mihály: *Köszönések és megszólítások Bag községben*. *MCsD.* 20. sz. Bp., 1983). Ezért határoztam el, hogy fölmérést készítek szülőfalumnak a köszönés- és megszólításformáiról. Célom az, hogy olyan állapotleírást adjak, amely — a rendelkezésre álló források alapján — felöleli a köszönés- és megszólításformák állományi és használati szintjét egyaránt. Hogy tehát leírjam, milyen tiszteletadási formákat használtak és használnak Mihályiban a vizsgált időszakban, illetőleg hogy milyen nyelvészociológiai változók szerint rendeződnek el a szóban forgó nyelvi formák (ez utóbbi pontosabb megértését segítő szövegek alább Mihályi szociológiai jellemzőiről is). Csak nyelvi, tehát verbális, azon belül pedig szinte kizárólag szóbeli udvariassági formákat vizsgálom. Nem vizsgálom tehát sem a hivatalos és privát levelezéseknek, sem a nem-verbális kommunikációnak idetartozó elemeit, jelenségeit. Nem tárgyalom a köszönés- és megszólítás pótló szavakat, kifejezéseket és említéseket sem. Nem foglalkozom a verbális udvariassági formák elméleti és tipológiai, sem pedig eredetbeli

osztályozásának a kérdéseivel, s nem térek ki a lélektani vonatkozásokra sem. Nem foglalkozom továbbá nyelvemvelői szempontból sem az anyaggal. Hogy e téren hiteles és meggyőző következtetésre jussunk, a mindenkori nyelvi és társadalmi állapot lehetőleg pontos és tényszerű számbavételére van szükség. Ami a köszönés- és megszólításformákhoz kapcsolódó értékelés az elemzésben olvasható, az adatközlői vélemény, illetőleg nyelvi önreflexió, s mint ilyen azért veendő számba, mert a nyelvi tudat a nyelvhasználatot befolyásoló fontos tényező.

A múltra vonatkozólag szinte kizárólag adatközlőim emlékezetére támaszkodtam. Az idevágó adatokhoz aktív és passzív gyűjtéssel jutottam. Följegyzéseim mellett bizonyos publikált észrevételeket, illetőleg saját nyelvi emlékeimet is figyelembe vettem.

2. A mai nyelvi adatok zömét kérdőíves fölméréssel nyertem. A köszönésformák tudakolására két kérdőívet készítettem. Az egyiket IV.—VIII. osztályos általános iskolások töltötték ki az iskolában, a másikat általános iskolások szülei otthon 1992-ben. (A kitöltés lebonyolítását Rabi Zoltánné Szalóki Teréz igazgatónak ehelyt is köszönöm.) Az általános iskolásokat azért választottam adatközlőül, mert *a)* az új köszönésformákat ők közvetítik, *b)* a jövő nyelvhasználata szempontjából az ő mostani köszönési gyakorlatuk bizonyosan fontos („olyan tünet, amely tendenciaként a jövőbe mutat”: Deme in: MNyRétg. 1: 251), *c)* a spontán-familiáris és az előírásos-hivatalos köszönésformák az ő nyelvhasználatukban különülnek el legvilágosabban. Szerepet játszott továbbá az is, hogy az iskolások hozzá vannak szokva az írásban való válaszadáshoz, így válaszaik nagyrészt megbízhatónak tekinthetők. A felnőttek közül pedig azért választottam az általános iskolások szüleit, mert a gyermek: felnőtt nyelvi kölcsönhatás ebben a viszonylatban a legerősebb, éspedig mindkét irányban, illetőleg mert a most 25—50 év közötti nemzedék nyelvhasználata a jelen szempontjából a leginkább meghatározó. Segítő körülmény volt, hogy ez a felnőtttréteg az iskolás gyerekek révén könnyen elérhető, s kérdőívek kitöltésétől kevésbé idegenkedik, mint az idősebb korosztály tagjai.

3. A köszönés- és megszólításformák mai állapotának, illetőleg változásainak a pontosabb megértéséhez szükség van az őket hordozó közösség bizonyos szociológiai jellemzőinek az ismeretére is. Ezért röviden összefoglalom, amit a tárgy szempontjából fontosnak ítélek, illetőleg amire vannak pontos adataim.

Mihályiban nincs nemzetiségi népesség (1990. évi népszámlálás. A nemzetiségi népesség száma egyes községekben (1960—1990). Bp., 1991. KSH. 21). A község állandó lakosainak a száma 1990-ben 1286 volt (1990. évi népszámlálás. 10. Győr-Moson-Sopron megye adatai. Bp., 1992. KSH. 302), 1992 január elsején pedig 1276 (a mihályi polgármesteri hivatal tájékoztatása). A lakosság mintegy hétharmada római katolikus, harmada evangélikus vallású. Korcsoport szerint a 0—14 évesek (csecsemők, óvodások, általános iskolások) száma 1990-ben 258, a 20—49 évesek száma pedig 494 volt (i. m. 312—3). Iskolai végzettség szerint: 35 felsőfokú (zömük pedagógus), 167 középiskolai, 184 pedig szakmunkás végzettségű (i. m. 348). A nők és a férfiak aránya 644:642 volt (i. m. 306). Mihályit tipikus kisaliforniai, sűrű településhálózatú táj veszi körül, nagyrészt kis- és törpefalvakkal. Nagyságrendi szerkezetét tekintve Mihályi kistelepülés. Foglalkozási szerkezete szerint vegyes jellegű, minthogy az agrár és nem agrár foglalkozásúak megközelítően azonos arányban vannak. Minden 3. családban van ingázó. Az egyetlen rendszeres szórakozás a televízió már évtizedek óta ebben a faluban is. Életmód tekintetében Mihályi a magyarországi „átlagfalvak” fölött áll (vö. Rédey Pál: Műhely 1981/3: 18), ez a magyarázata egyebek mellett vonzerejének, így annak, hogy a beköltözöttek, odaházasultak, munkát vállalók száma tovább növekszik (az utóbbi években több mint harmincan költöztek Mihályiba). Másfelől több tucat mihályi fiatal került az

utóbbi évtizedekben Sopronba, Győrbe, Budapestre, külföldre, akik általában visszajárnak rokonai kapcsolataikat ápolva. A falut viszonylag nagy fokú mobilitás jellemzi.

4. Néhány megjegyzés az elemzés előtt. Az adatok a mihályi népesség általános iskolás és 20—49 éves nemzedékének a vizsgált nyelvhasználati részlegét nagyrészt megbízhatóan tükrözik. Azért nagyrészt, mert minden nyelvhasználati kérdőívnek megvannak a maga korlátai, minthogy velük korlátozott érvényű információk gyűjthetők. Az adatközlők véleménye, önbevallása ugyanis nem azonos tényleges nyelvhasználatukkal, még ha gyakran nincs is vagy alig van különbség közöttük (attól függ, mit vizsgálunk). A szakirodalom e problémakört jól ismeri, a hazai irodalomból l. például G. Varga Györgyi: Alakváltozatok a budapesti köznyelvben. Bp., 1968. 15; Terestyéni Tamás in: Élőnyelvi tanulmányok. Szerk. Balogh Lajos és Kontra Miklós. Bp., 1990. 32—3; Réger Zita: Utak a nyelvhez. Bp., 1990. 100; a külföldiből számos idézhető volna, itt csak egyre utalok: J. Hufschmidt és K. J. Mattheier in: Sprachliches Handeln—Soziales Verhalten. Hrsg. W. Viereck. München, 1976. 115—8. Tekintettel azonban arra, hogy az általános iskolások 60%-a s a 20—49 éves korosztály 20,2%-a véleményt nyilvánított, a szóban forgó kategóriákban a mintavétel bőven megfelel a reprezentativitás követelményének. Azaz: az arányok a megkérdezettek esetében jól mutatják a mai nyelvhasználat főbb jellemzőit. Kétségtelen azonban, hogy az idősebb korosztály nyelvhasználatáról (nagy szülők) csak részben adnak képet. Ez utóbbiról nem kérdőíves módszerrel, hanem résztvevő megfigyeléssel s szóbeli interjúkkal tájékozódtam. Módom volt ugyanis megfigyelni tényleges nyelvhasználatukat, azonban statisztikailag értékelhető, összevethető korpuszom nincsen. Mindennek ellenére úgy vélem, az adatok és a megfigyelések nyújtotta ismeretek alapján megrajzolható kép megbízhatóan tükrözi szülőfalum nyelvhasználatának szóban forgó részlegét, s jól mutatja a változásokat is.

II. A köszönésformák

1. A múlt

A. A 20. század első negyede: a) általános köszönésformák: találkozáskor *jó reggét, jó napot, jó estét*, a kedvesebb vendégnek, közeli hozzátartozónak gyakran *Isten hozott, Isten hozta* is, távozáskor, búcsúzáskor *jóccakát*, illetőleg *Isten velé, Isten velék, Isten veled, Isten veleték*, nem ritkán *Isten áldjo, Isten áldjon*. A napszakok szerinti köszönésformákhoz gyakran hozzátették s az idősebbek olykor ma is hozzá-hozzátesszik: *adjon Isten*. A *kívánok* ezzel szemben csak századunk huszas éveiben kezdett kapcsolódni a napszakok szerinti köszönésformákhoz, először azonban csak magasabb rangú, tekintélyes személy (pap, orvos, gyógyszerész, tanító, kocsmáros, néhány nagygazda) üdvözlésekor. b) Speciális köszönésformák: a katolikus gyerekek az iskolában és azon kívül a plébánosnak és a felnőtteknek egyaránt *Dicsértessék a Jézus Krisztus-sal* köszöntek. (Ebből jött létre a mihályi nyelvjárásban is a *dicsír* ige mára már kihalt jelentése: 'dicsértessék a Jézus Krisztus-sal köszön'. A század első évtizedeiben még gyakran így parancsoltak a katolikus szülők a gyermekekre: *dicsírnyi!*) Az evangélikus iskolában a gyerekek reggel így köszöntek tanítójuknak: *Isten hozta tanító urunkat*, távozáskor pedig így köszöntek el: *Isten áldjo tanító urunkat* vagy *Istennek ajánlom tanító uramat*. Ha felnőtt lépett az iskolába, akkor felállva ekként köszöntötték: *Isten hozta*.

A szóban forgó időszakban a gyerekek kivétel nélkül magázták a felnőtteket. Gyerekek, testvérek, illetőleg nagyjából egykorú felnőttek tegeztek egymást s a főntebb említett

— zömmel a napszaknak megfelelő — köszönésformákkal éltek. A tegező köszönésforma, a *szerbusz* az I. világháború után, a huszas évek elején kezdett terjedni.

B. A negyvenes évek vége, az ötvenes évek eleje: a gyerek → szülő irányú tegezésre a negyvenes évek elejéről vannak adatok (egy jobb módú, urizáló családban a két gimnazista lány tegezte a szülőket először). Néhány értelmiségi s egy-két őket követő nem értelmiségi család kivételével azonban a magázás általános maradt a hatvanas évek elejéig. — Egy új köszönésforma, a *csókolom* (*csókulom*, *csóklom*, sőt némelykor *klom*) ebben az időben terjedt el. Az ötvenes évek elején mi, gyerekek már így köszöntünk a felnőtteknek. Ennek előzménye a *kezit csókolom* (*kezi-csókolom*) volt, amely Mihályiban a harmincas években kezdett terjedni a felnőttek körében. A bárónőnek (Fiáthné) a *kezit csókolom méltóságos bárónő* dukált. Mindig is szűk körű maradt azonban a használata, merthogy csak előkelő asszonyoknak járt ki ez a köszönésforma. A felnőttek nyelvhasználatából került a *kezit csókolom* a gyerekekébe s ott rövidült *csókolom*-má. — Az ötvenes évek elején bukkant föl a *viszomlításra*, hideg-rideg hivatalos köszönésformaként, s nagyon ritka előfordulással. Eleinte kizárólag idegennek járó, hivatalos jellegét megőrző köszönésforma.

– A *szerbusz* fiatalok körében ekkor már általános volt. Változata, a *szevasz* a hatvanas évek legelején bukkant föl: nagyfiús, hetyke köszönésnek számított akkor, a haverok köszöntek így egymásnak. — Az ötvenes évek legelejének úttörő mozgalma hozta s az iskola tanította az *előre* köszönést. Úttörő foglalkozásokon volt ez a köszönésforma, de így köszöntek a tanulók egy ideig a falu akkori kommunista vezetőinek is. Ennek van irodalmi nyoma. Mihályiba is — mint kiemelésre kiszemelt faluba — küldtek ugyanis a negyvenes évek legvégén egy szocialista író, hogy tudósítson a falusi osztályharcról és a falu átalakulásáról. Tudósított. S egyebek mellett azt írta: „rámköszönti az úttörők jelszavát: . . . Álórá — mondja . . . a vidék tájszólása szerint rövid „á”-nak ejtve az „e”-hangzót. . . — Az álvitársoknak mindig azt mondom: álórá. . .” (Gergely Sándor: Falusi jelentés. Bp., 1951². 8—9; a nyelvjárási hangváltozatra l. Hajdú Mihály: MNy. 1990: 79). 1956 után már nem lehetett hallani az *előre*-t, legföljebb múlt idéző elbeszélésekben vagy tréfás összefüggésben. — A század első negyedében az iskolában még általános köszönésformák (l. fentebb) egy része nem fordult már elő. A *Dicsértessék a Jézus Krisztus* nagyrészt egyházi alkalmakra s a plébános üdvözlésére szorult vissza, felnőtteknek már ritkábban köszöntek így a gyerekek. De köszöntek még. Gergely Sándor már idézett 1951-es regényében a mihályi úttörő kislány, aki a kommunista előjáróknak *előre*-vel köszön, ezt mondja: „Azt is mondom soknak, hogy dicsértessék a Jézus Krisztus . . . A tanítónéninek dicsértasséket mondok” (i. m. 9). A szóban forgó köszönésforma a hatvanas évektől a plébános üdvözlésre szorítózkodó köszönésformává zsugorodott. Az iskolák államosítása után megszűntek az evangélikus iskolák tipikus tanító-köszöntési formái is. A két világháború között fölbukkant *Erős vár a mi Istenünk* eleve szűk körben (hittanórákon, egyházi alkalmakon) volt használatos, használati köre nagyjából megmaradt ebben az időszakban is.

2. A mai állapot

A jelenre vonatkozó adatok zömét a kérdőívekre adott írásbeli feleletek adják. A kérdőívekkel a következőkre kerestem választ: a) milyen köszönésformákat kik és milyen beszédhelyzetekben használnak; b) van-e s ha igen, milyen különbség a familiáris és hivatalos-nyilvános, az iskolásoktól és a felnőttektől, illetőleg a találkozáskor és a távozáskor használt köszönésformák között; c) a szülők foglalkozása, iskolázottsági szintje, kora mennyiben befolyásolja a köszönésformákat; d) van-e különbség életkor, a fiúk és lányok, valamint felekezetek szerint a köszönésformák, használatuk, illetőleg megítélésük között? A

kérdőívekkel — az életkoron, nemen, foglalkozáson kívül — konkrétan arra kerestem választ, hogy 1. az általános iskolások hogyan köszönnek szüleiknek, nagyszüleiknek, nagynénjeiknek-nagybácsijaiknak — testvérüknek-testvéreiknek — tanáraiknak, a plébánosnak és az evangélikus lelkésznek — a boltban, az orvosi rendelőben, továbbá: 2. az általános iskolásoknak hogyan köszönnek szüleik, nagyszüleik, nagynénjeik-nagybátyjaik — testvérük-testvéreik, iskolatársaik, idegen (nem falubeli) iskolások — tanáraik, a plébános és az evangélikus lelkész — 3. az általános iskolások szülei hogyan köszönnek gyermekeik nagyszüleinek, gyermekeik nagynénjeinek-nagybátyjainak — a gyerekek tanárainak, a plébánosnak és az evangélikus lelkésznek — idegeneknek. Mindezekre a kérdésekre az iskolások válaszoltak. A következő kérdésekre viszont a szülők adtak választ: 4. az általános iskolások szülei szerint mi helyesebb s miért: ha a gyerekek tegezik vagy magázzák szüleiket s nagyszüleiket; jónak tartják-e, ha a gyerekek egyházi köszönéssel köszönnek; mely köszönésformák tetszenek a következők közül: *báj-báj, csókolom, háj-háj, heló, Isten vele, jó napot kívánok, pá, szerbusz, szenasz, szia, viszlát, viszontlátásra*.

Az első kérdőívet 78 tanuló töltötte ki (IV.: 19, V.: 20, VI.: 16, VII.: 7, VIII.: 16: ez a 130-as tanulói létszám 60%-a, a másodikat 100 szülő, ez pedig a 20–49 éves korosztály 20%-a.

Ami az 1992-es állapotot illeti: a változás az előző évtizedekhez képest igen nagymértű. A legföltűnőbb, legnagyobb horderejű változás egyrészt az, hogy az iskolás gyerekek úgyszólván kivétel nélkül tegezik szüleiket, nem kis részük a nagyszülőket is, másrészt az, hogy több, korábban ismeretlen köszönésformát használnak előszeretettel (*szia, heló* és társaik). De lássuk mindezt részletesebben!

A *szia* az iskolások adatai szerint a legáltalánosabb köszönésforma (1018 adat, a *heló-é* 546). Így köszönnek legtöbbször a tanulók közeli felnőtt hozzátartozóiknak (205, *csókolom* 135, *heló* 112), a nem falubeli iskolásoknak (95, *heló* 28), s így köszönnek nekik közeli felnőtt hozzátartozóik is legtöbbször (287, *szerbusz* 99, *heló* 68). Az iskolatársakkal — nem testvérekkel — való kommunikációban a *szia* (138) megelőzi valamivel a *heló-t* (136). A *szia* általános gyermek-köszönésforma voltát igazolja, hogy a közeli felnőtt hozzátartozók zömmel így köszönnek a gyerekeknek (287, *szerbusz* 99, *heló* 68), s a nem rokon felnőttek köszönésformái között is második helyen áll a *szia* (*szerbusz* 129, *szia* 79, s ebből a 79-ből 45 a pedagógusokra, 34 pedig a papokra esik). E köszönésforma mai elterjedtségét bizonyítja, hogy a felnőttek gyakran köszönnek ezzel közeli felnőtt hozzátartozóiknak is (*csókolom* 124, *szia* 102), illetőleg hogy a szülőknek tetsző köszönésformák között a *szia* az ötödik helyen áll (63).

A *csókolom* a köszönésformák abszolút listáján a második helyet foglalja el (580). Így köszönnek a gyerekek túlnyomórészt a nem rokon felnőtteknek (288), de így köszönnek gyakran közeli felnőtt hozzátartozóiknak is (*szia* 205, *csókolom* 135). A *csókolom* mint az idősebbnek kijáró tiszteletadó köszönésforma első helyen áll a szülők és fölmenő rokonaik közötti kommunikációban (124, *szia* 102). Ezt mutatja, hogy a gyermekek szülei (akik természetesen még maguk sem idősek, zömük 40 év alatti) nem rokon falubeli felnőtteknek (16), sőt idegen felnőtteknek is (12) viszonylag gyakran köszönnek így. Nem lehet véletlen, hogy az iskolások véleménye — megfigyelése — szerint szüleik köszönési formái között a *csókolom* (152) a második helyen áll a *jó napot (kívánok)* után (243). A gyerekek véleményének helytálló voltát látszik igazolni a szülők válasza. Ők ugyanis a nekik tetsző köszönési formák közül első helyre a *jó napot kívánok*-ot tették, második helyre pedig a *csókolom*-ot. A *csókolom* az idegenek közül ma elsősorban az idősebb nőknek dukál.

A *heló* (hol így, hol két *l*-lel írták a gyerekek) az általános iskolások bizalmas, az egymás közötti kommunikációban leggyakrabban használt köszönésformája: első helyen áll a testvérek közötti köszönések sorában (161, *szia* 127), de az iskolatársak közöttiben is alig marad

el a *szia*-tól (138, *heló* 136). A nem falubeli iskolásokkal való kommunikációban a *szia* (95) már messze megelőzi a *heló*-t (28). A közeli felnőtt hozzátartozók is viszonylag gyakran köszönnek a gyerekeknek *heló*-val (68), ez a szám azonban messze elmarad a *szia* számától (287). Igazolja a fõnt megfogalmazottakat az is, hogy nem közeli ismerõsnek a gyerekek közül sem köszön senki *heló*-val, s nem köszönnek így egymásnak a felnõttek sem (a szabályt erõsítõ egyetlen kivételt pedagógusnak tulajdonítja följegyzõje).

A *szerebusz* (illetõleg változata, a *szevasz*) mind abszolút számát (167 + 25 = 192), mind az iskolások nyelvhasználatában való elõfordulását (30) tekintve feltûnõen ritka nem is olyan régi gyakoriságához képest. Közelmúltbeli népszerűségét jól mutatja viszont, hogy a felnõttek gyakran köszönnek *szerebusz*-szal a gyerekeknek (228, *szia* 366), illetõleg hogy a szülõknek tetszõ köszönésformák között a *szerebusz* a 4. helyen áll (65), a *szevasz* pedig a 6. helyen (55), a kettõ együtt tehát 120!

A napszakok szerinti köszönés a felnõttek körében — minél idõsebbekrõl van szó, annál inkább — gyakori. Nemcsak a fõlmérés (nem rokon felnõttnek a felnõttek nagyrészt így köszönnek: 166), tapasztalataim is ezt igazolják. A *jó napot kívánok* a szülõknek tetszõ köszönésformák között az elsõ helyen áll (94). Nagyszüleim így köszöntek egymásnak, nagynénéim, nagybátyáim, keresztszüleim ma is így köszönnek. Mindig is furcsálltam, hogy amikor édesanyám nõvérei és bátyjai jöttek s jönnek hozzánk, sosem köszöntek és köszönnek *szerebusz*-szal egymásnak (jóllehet tegeznek egymást), hanem *jó napot*-tal, *Isten veled*-del vagy valamely köszönéspótló formával. Az iskolások is gyakran köszönnek a napszak szerinti köszönésformával (160), ebbõl azonban 110 a pedagógusoknak szól, azoknak tehát, akik e köszönésmódra szoktatták õket az iskolában. De fordítva is: e köszönésformával tanáraik köszönnek nekik leggyakrabban (24). Az iskolások e számukra hivatalos köszönésformát gyakran használják egy másik hivatalos helyen, az orvosi rendelõben is (23).

A *viszontlátásra* egyértelmûen hivatalos köszönésforma. A gyerekek a pedagógusoknak köszönnek így legtõbbször (17). E köszönésmódot is az iskola erõsítette, ezt mutatja, hogy az iskolás gyerekek szülei ma is viszonylag gyakran köszönnek így gyerekeik tanárainak (28). Sorrendben a bolt (11) és az orvosi rendelõ (10) következik. A más alkalmakkor a gyerekektõl elhangzó *viszontlátás*-ok száma ehhez képest nagyon kevés (8). A korábbi évtizedekhez képest változott azonban e köszönésforma megítélése. A szülõknek tetszõ köszönésformák között a *viszontlátásra* a 3. helyen áll (78), de meglepõen sokan voksoltak a *viszlát* mellett is (46). A tényleges nyelvhasználat alapján ítélve azonban a *viszontlátásra* — s különösen a *viszlát* — nem áll ilyen jól.

Az *Isten veled* (*veled*, *veleték*, *velék* ~ *velük*) korábbi gyakori használatához képest visszaszorult. A legidõsebbek ugyan ma is sokszor használják, zõmmel azonban hasonló korúaknak, illetõleg felnõtt hozzátartozóiknak köszönnek így búcsúzáskor. A középnemzedék tagjai megfigyelésem szerint az idõsebb hozzátartozóknak köszönnek ezzel a köszönésformával, de eléggé ritkán. Nem véletlen, hogy csupán egy tanuló jelzi: neki nagyszülõje így szokott köszönni búcsúzáskor. E köszönésmód használati gyakoriságát felülmúlja pozitív megítélése: a megkérdezett szülõk felének tetszik az *Isten vele*. A fiataloktól nem hallottam még ezt a köszönésformát.

A többi, a kérdõívek alapján adathozható köszönésformák — passzív megfigyeléssel egyiket sem igazolhatom! — igen ritkák: *báj-báj* 1, *csájszok* 3, *csádó* 1, *csók* 1, *csõ* 2, *csúsz* 2, *háj* 3, *pá* 2, *szia-bia* 1. Nemtetszési indexük a felnõttek körében igen magas. A megkérdezett szülõk közül a *csádó* 3, a *báj-báj* és a *pá* 1—1 voksot kapott, a többi egyet sem.

Az adatok alapján nincs említésre méltó különbség a köszönésformák használatában sem az életkor, sem a nem, sem pedig a szülõk foglalkozása szerint az iskolások körében.

6. Egyértelműen beszédhelyezethez, illetőleg személyhez kötődnek az egyházi köszönések. Katolikus gyerekek a plébánosnak, evangélikus gyerekek lelkészüknek köszönnek hittanórákon, illetőleg a velük való találkozáskor így: *dicsértessék a Jézus Krisztus* vagy *dicsértessék a Jézus Krisztus és erős vár a mi Istenünk*. A felmérés szerint a 148, papnak szóló köszönésből 87 az előbbi, 33 az utóbbi. E köszönésformák azonban a szóban forgó beszédhelyzetekben sem kizárólagosak. A gyerekek papjaikat köszöntik így is: *csókolom* (20), *jó napot kívánok* (7), *viszontlátásra* (1), azaz 120 egyházi köszöntéssel 28 semleges köszönés áll szemben, aminthogy természetesen papjaik is köszönnek nekik nem egyházi köszönéssel: *szербusz* (40), *szia* (34), *viszontlátásra* (2). Ez utóbbi azt látszik igazolni, hogy a gyerekek a felmérésben megadottnál gyakrabban köszönnek nem egyházi köszönéssel, hiszen ez utóbbira aligha válaszolnának papjaik *szербusz*-szal és *sziá*-val oly gyakran. A plébános, illetőleg az evangélikus lelkész így fogadja az egyházi köszönéseket a gyerekek szerint: *mindörökké amen* (32), *mindörökké* (15), *dicsértessék* (4), *dicsértessék a Jézus Krisztus* (2), *és a te lelkeddel mindörökké* (1), illetőleg *erős vár a mi Istenünk* (14), *erős várunk* (5), *erős vár* (5), *a mi Istenünk* (2). A felmérés adatai szerint a gyerekek szülei is viszonylag gyakran köszönnek egyházi köszönésekkel papjuknak (*dicsértessék* 31, *dicsértessék a Jézus Krisztus* 26, *erős vár a mi Istenünk* 12). Ebben bizonyosan szerepe van a szülői nevelésándéknak is, hogy tudniillik gyereküket a helyzetnek megfelelő köszönésformára szoktassák saját példamutatással. Hogy a pedagógusnak így is köszön egy tanuló (*erős vár* 2), föltehetőleg elírás.

Az egyházi köszönésekről a szülőknél ez a véleménye: a 100 megkérdezett közül 71 helyesli, jónak, használandónak tartja, 14 ellenzi használatát, 15 nem nyilvánított véleményt. Nem köthető meghatározott műveltségi szinthez vagy foglalkozáshoz sem e köszönésformák helyeslése, sem pedig ellenzése. Életkorhoz annyiban, hogy az ellenzők mind 45 éven aluliak. Mind a 10 megkérdezett pedagógus helyeslő választ adott. Mit mutatnak a *miért?*-re adott válaszok? A 71 igenlő válasz fele: 35 helyhez, alkalomhoz, személyhez kötötten tartja helyesnek a szóban forgó köszönésformák használatát: templomban, hitoktatáson, illetőleg a pappal való kapcsolatban. A tiszteletadás kifejezési lehetőségét 10-en említik, 16-an egyszerűen „jónak” tartják. Kivételesen előfordulnak más megokolások is. Például: „mert szeretetet sugároz” (2), „mert hitüket fejezi ki” (2), „mert régi szokás a faluban” (2), „mert nem kell a vallást titkolni” (1), „mert hovatarozást fejez ki” (1). Az ellenzők közül néhányan okolták meg csupán véleményüket. Egyikük azért van az egyházi köszönésformák használatá ellen, „mert szétválasztja a közösségeket”, a másik pedig azért, mert maradinak tartja. Egy vélemény szerint e köszönésmód „nem nekik (= a gyerekeknek) való”.

7. A köszönésformák egy részét csak találkozáskor vagy távozáskor, másik részét mindkét alkalommal mondják. A felnőttek — nem nagy számú kivételt nem tekintve — a napszakra vonatkozó köszönésformák közül csak találkozáskor köszönnek a következőkkel: *jó reggelt*, *jó reggét* (archaikus forma a *jó reggét*), *jó napot*, *jó estét*. Csupán távozáskor használják: *jóccakát este*, a nap bármely szakában *Isten velé*, *Isten áldjo* vagy *áldja*, *Isten megáldjo* vagy *megáldja* (az utóbbi kettő ritka előfordulású volt régen is, ma csak az idősektől hallani nagyritkán). Hivatalos helyen s elsősorban idegenekkel érintkezve: *viszontlátásra* vagy *viszontlátásra*, ritkán *viszlát*. Az iskolások válasza alapján ítélve a felnőttek is viszonylag gyakran köszönnek távozáskor a napszakok szerinti köszönésformákkal, éspedig nagyrészt volt tanáraiknak, illetőleg idegeneknek. Megfigyeléseim ezt csupán részben támasztják alá. A gyerekek adataiból az derül ki, hogy ők maguk távozáskor gyakran köszönnek a napszaknak megfelelő köszönésformával, de túlnyomórészt tanáraiknak, s ez azt mutatja, az iskolában tanulták így, merthogy nem iskolai környezetüktől erre nemigen kaphattak indíttatást. (Ezt igazolja egy tanulónak az adata, aki távozáskor használatos köszönésformaként írta föl: *jó étvágyat*. Ezt is mondják ugyanis tanáraik nekik az utolsó óra befejeztével.) Gyermeknyelvi

s csak búcsúzáskor használatos köszönésforma volt s ma is az a *pápa*. A kisgyermekkel megtanított legelső köszönésforma ez. Korábban kizárólagos volt, mára a *szia* némileg megtörte egyeduralmát. E köszönésformát szinte mindig kíséri a kézzel való integetés („ints pápá-t”: mondják a kisgyermeknek). Ami a többi köszönésformát illeti, a kép összességében világos, merthogy elsősorban, illetőleg kizárólag a gyermekektől használt köszönésformák egyaránt használatosak találkozáskor és eltávozáskor is. Azért összességében, mert a részletekben van eltérés. Több iskolás szerint a *heló*, *szerbusz*, *szia* stb. találkozáskor, mások szerint távozáskor használt köszönésforma. A többség azonban mindkét helyzetben előforduló formaként nevezte meg őket, s ezt igazolják passzív megfigyeléseim is.

8. Faluhelyen korábban a gyerekeknek köszönniük illett valamennyi felnőttnek. Köszöntek is. Szüleink nemzedékét az iskolában úgy tanították, hogy minden felnőttnek köszönni kell. Informátoraim véleménye szerint a nem köszönések száma Mihályiban növekedőben van. („Lassanként néprajzi érdekességgé válnak a kisebb falucskák mindenkit ismerős így mindenkinek köszönő és azt a családi szokást az arra járó idegenekre is kiterjesztő parasztemberek”: Ladó János. Nyr. 1958: 422.) Ezt saját tapasztalataim alapján is megérősíthetem. A gyerekek ismerőseiknek köszönnék kivétel nélkül, a nem ismerősöknek (legyen az falubeli) ma már vagy köszönnék, vagy nem. A köszönési formákat tudakoló kérdőív összeállításakor nem számoltam azzal, hogy a nem köszönésekre is rá kellene kérdeznem. Annál nagyobb bizonyítóereje van azoknak az adatoknak, amelyekben az iskolások jelzik, hogy nem köszönnék. A fölmérés szerint 22-en azt írták, hogy az idegen iskolások nekik nem köszönnék, illetőleg azt, hogy 6 tanuló szülei nem köszönnék idegen embereknek. Ha a számarány alapján prognózist kellene adni, azt mondhatnánk: ha a mai gyerekek lesznek felnőttek, ők valószínűleg több alkalommal nem köszönnék majd, mint szüleik (a nem köszönés falusi terjedéséről l. Tóth Mihály bagi megfigyeléseit: MCsD. 20. sz. Bp., 1983. 5).

9. A köszönésformák használatában az életkor szerinti különbségek a legnyilvánvalóbbak és legszámosabbak. Ez megmutatkozik egyfelől bizonyos köszönésformáknak *a*) használatában, illetőleg nem használatában, *b*) a közös köszönésformák használatának eltérő gyakoriságában, valamint *c*) a beszédhelyzetek eltérő voltában. Mert: *a*) csak az idősebb felnőttek mondják: *Isten áldja*, *Isten megáldja*, csak felnőttek mondják: *Isten vele*, *tiszteletem* (ez utóbbira 1 adat van), ezzel szemben csak a gyerekektől hallható a *báj-báj*, *csájsztok*, *csadó*, *csók*, *cső*, *csúsz*, *háj-háj* és *pá*. A felnőttek a *szia* és *heló* toldalékolt alakjait (*sziasztok*, *helótok* stb.) sem — vagy csak egészen kivételesen — használják. Továbbá: *b*) a *heló*, *szia*, *szevasz* jóval gyakoribb a gyerekek, a napszakok szerinti köszönésformák pedig a felnőttek nyelvhasználatában. Az egyházi köszönések viszont a gyerekek nyelvhasználatában gyakoribbak, a felnőttekben igen ritkák. Végül: *c*) a *szia*-t és a *heló*-t például a gyerekek egymás közötti és a felnőttekkel való érintkezéskor egyaránt gyakran használják, a felnőttek viszont elsősorban a gyerekekkel találkozáskor. Vagy: a napszakok szerinti köszönésformákat a gyerekek tanáraikkal szemben viszonylag gyakran használják, közeli hozzátartozóikkal beszélve nem, a felnőttek viszont olyan helyzetekben is gyakran köszönnék így, amikor a gyerekek nem.

10. Tegezés és magázás. — A múltra és a mára vonatkozóan is igaz, hogy a kisgyerekek először mindenkit tegeznek környezetükben. A nyelvelsajátítás során ugyanis környezetük nyelvhasználatát utánozzák nagyrészt, márpedig a környezet (szülők, testvérek stb.) tegezi őket. A magázásra való áttérés tudatos szülői (vagy nagyszülői, esetleg egyéb, de szinte kizárólag felnőtt) beavatkozás eredménye. Minél későbbi a beavatkozás, annál maradandóbb negatív élmény az érintett gyerek számára. A felnőttek általában magázzák a több évvel idősebb falubelieket, míg a fiatalabbakat s az egykorúakat tegezik. Kivételek: az

idősebb kéri a fiatalabbat, tegezze vissza, illetőleg amikor a fiatalabb magasabb iskolát végez, tehát tanult emberré lesz. (Csak kevés példa van ezekre.) A nem falubeli, idegen felnőtteket mindig magázzák, a gyerekeket tegezik. Így volt ez a korábbi évtizedekben is. (Önözés nem volt, s tapasztalatom szerint ma sincs a faluban.) A felnőttek körében magázás: tegezés tekintetében régen az a „szabály” érvényesült, hogy akik iskolatársak voltak (akkor még osztatlan 6 osztályos iskola volt a faluban), tegezték egymást, ha nem, a fiatalabb magázta az idősebbet (ha nem közeli rokonról volt szó). Ezt igazolja az az idősebbet letegező fiatalnak egykor szóló rendreutasítás, hogy „nem jártam veled iskolába!” (Ugyanilyen funkciója volt a „nem őriztünk együtt disznókat” kifejezésnek is.)

A magázás: tegezés tekintetében döntő fordulat az utóbbi negyedszázadban következett be, s ennek eredményeként ma már a gyerekek szüleit, sőt nagyszüleit és idősebb hozzátartozóikat is egyre inkább tegezik. Az adatok világosan mutatják ezt. A fölmérés szerint csupán egyetlen családban magázzák a szülőket a gyerekek! A nagyszülőket 28-an (35%), a nagynéniket, nagybácsikat pedig 29-en (37%) magázzák, azaz a többség, a megkérdezettek majdnem kétharmada itt is tegez. Figyelemre méltónak tartom, hogy az idegen fiatalokat 18-an (23%) magázzák a mihályi általános iskolások közül.

Az utóbbi néhány évtizedben felgyorsult s terjedő tegezés következtében ma sajátos átmeneti helyzet van Mihályiban. A körülbelül 35 évnél idősebbek — kevés kivételt nem tekintve — magázzák szüleit, illetőleg az idősebb felnőtteket. Az ő gyermekeik azonban — még kevesebb kivételt nem tekintve — tegezik már őket, sőt az esetek számottevő részében a nagyszülőket is, akiket az ő szülei magáznak. Minthogy magam is ez utóbbi nemzedékbe tartozom, én is magázom szüleimet, s számomra ez természetes. De ugyanúgy természetes az is, hogy gyermekeim nemcsak engemet, hanem a nagyszülőket is tegezik. (E jelenség bizonyos korosztályig eléggé általános, l. Deme in: MNYRétégz. 1: 254.) Az idősebb nemzedék tagjai — ha nem rokonról van szó — áttértek és általában ma is áttérnek a tegezésről a magázásra, ha az általuk tegezett fiatal magasabb iskolát (egyetemet, főiskolát) végzett, amikor tehát *tanult ember*-ré válik. Így történt ez velem is annak idején, *tanár ur* lettem többek számára, akik korábban tegeztek, s akik kérésem ellenére sem tegeztek ezután már tovább. A magázás: tegezés viszonyában sajátos átmeneti helyzetet ékesen igazolják a szülői válaszok. 100 szülő válaszolt írásban két idevágó kérdésre: mi helyesebb: ha a gyerekek tegezik vagy magázzák szüleit, s miért? — s ugyanez a nagyszülőkre vonatkoztatva. Azért tudakoltam a szülők véleményét, mert a szülőktől függ elsősorban, hogy a gyerekek tegezik vagy magázzák őket, illetőleg nagyszüleit. A válaszok táblázatos bemutatásban:

	tegezés	magázás	mindegy	nincs vagy nem értékelhető a válasz
gyerek → szülő	73	11	10	6
unoka → nagyszülő	28	61	8	3
összesítve	101	72	18	9

A számok önmagukban is mutatják, hogy Mihályiban a múlté már a nem is olyan régen még csak kevés kivételtől színezett általános magázás az általános iskolás gyerek → szülő, illetőleg az iskolás unoka → nagyszülő kapcsolatban. A *miért?*-re adott válaszok tovább differenciálják a képet. A tegezés mellett voksolók leggyakrabban visszatérő érve az, hogy a tegezéssel közvetlenebb, bizalmasabb, bensőségesebb, családiasabb, őszintébb, szorosabb, mélyebb kapcsolat alakítható ki (a gyerek → szülő viszonyban a tegezést választó 73 adatközlőből 38 válaszolt a *közvetlenebb* jelzővel!). A magázás mellett állást foglalók leggyakoribb érve a nagyobb tiszteletadás, illetőleg az, hogy így illik („magázva jobban tisztelik a

szülőket”, „nagyobb a tiszteletadás”, „az illem ezt diktálja”). Az unoka → nagyszülő kapcsolatban jóval több szülő tartja követendőnek a magázást, mint a gyerek → szülő viszonyban (61 : 11), s itt új érvek is fölbukkannak. A nagyobb tiszteletadás (30) mellett okként a nagy korkülönbséget jelölte meg 19 adatközlő, s ketten írták azt, hogy ezt várják el a nagyszülők. (Van tudomásom olyan esetekről, amikor a nagyszülők kifejezett kérésére tértek át unokáik a tegezésről a magázásra.) A magázást helyeslők azért vannak a magázás mellett, mert a kellő tiszteletadást ezzel vélik-érzik megadhatónak: „szokják meg [ti. a gyerekek], hogy tisztelni kell az idősebbeket” — írja az egyik adatközlő. Egy másik vélemény szerint „ha magázzák, nagyobb a szülő tekintélye”.

18 adatközlő „mindegy”-gyel válaszolt a kérdésekre, ilyenféle megokolásokkal: „a tiszteletet mindegyik formában meg lehet adni”, „nem a magázáson múlik”, tegezhetik a gyerekek szüleit, nagyszüleit, „csak a tiszteletet adják meg”.

Külön vizsgáltam a tíz pedagógus válaszát. A gyerek → szülő kapcsolatban 9 : 1 az arány a tegezés, a gyerek → nagyszülő viszonyban pedig 7 : 3 a magázás javára.

A felnőtt társadalom idősebb része (idősebb szülők, nagyszülők) véleménye eltér a középnemzedékbe tartozó szülők véleményétől (ti. a kérdőíves fölmérés eredményeitől) annyiban, hogy a magázást mondhatni következetesen helyesebb, jobb, illendőbb tiszteletadási formának tartják, mint a tegezést. (Két tucat szülő és nagyszülő véleményét tudakoltam meg szóban, de résztvevő megfigyeléssel többektől is van információm.) Az a tény azonban, hogy az esetek kétharmadában az unokák is tegeznek nagyszüleit, azt mutatja, hogy a gyakorlat itt sem esik egybe a többség nyelvhasználati elvárásaival. Azaz azt, hogy a felnőtt társadalom a gyerekekkel való kommunikációban — akarata, illetőleg szándéka ellenére is — egyre jobban idomul a fiatalság nyelvhasználatához. A mostani sajátos átmeneti helyzetet két szülőnek — adatközlőimnek — a véleményével jellemzem: „helyesebb a magázás, de a tegezés a gyakorlat”, illetőleg „helyesebb lenne a magázás, talán jobban tisztelnék így a gyerekek szüleit. Mi a családban tegeződünk”.

A köszönésformák egy része a tegezéshez kapcsolódik (*szerbusz, szia, szevasz*, l. még az iskolások ritka használatú köszönéseit és *Isten hozott [veled, áldjon]* formákat), tegezést és magázást egyaránt kísérik a napszakok szerinti köszönésmódok, a *viszontlátásra*, ritkán a *heló* is, s magázással járnak együtt a *csókolom* (amely átértékelődött, mert az eredeti *kezét csókolom* értelme ma már ez: *csókolom magát* — Julcsa néni, Laci bácsi, igazgató néni stb.), az egyházi köszönések, valamint az *Isten hozta (vele, áldja)*.

III. A megszólításformák

1. A múlt

A. A XX. század első évtizedei: a) általános megszólításformák: a századelőn az idősebbek még használták a *kend*-et. Később már csak ritualizált szövegekben s állandó szókapcsolatokban fordult elő. A lánykérés ceremóniájához például hozzátartozott, hogy fokossal megverték a mestergerendát s azt kérdezték: *van-é kentéknek eladó lánya?* A *kenték* 'kendtek' előfordul lucázó szövegekben is (a mihályi változatokra l. NytudÉrt. 103. sz. 76). A *kend* archaikus ké változatát egy kihalt szólás őrizi: *miné többet fóroz ké, anná szőginyebb lesz ké* (NytudÉrt. 127. sz. 74). — A *magá* megszólításformát önmagában csak idegennek, illetőleg ismeretlen személynek mondták, s mint ilyen a *magá* távolságtartó megszólításforma volt. Ismerős, de nem rokon vagy bizalmas személynek a *magá*-t csak névvel, illetőleg a foglalkozás megjelölésével együtt mondták, tehát például: *hát magá, doktor ur?* Vagy: *Gyűjjön magá is, Jóska bátyám!* — Az *atyafi* parasztok egymás közötti megszólítás-

B. A két világháború közötti időszak társadalmi rang szerinti megszólításformái közül a következőket használták (emelkedő rendben):

	férfi	nő
1.	<i>bácsi</i>	<i>néni</i>
2.	<i>ur</i>	<i>asszonság, tésasszon</i>
3.	<i>tekintetős ur</i>	<i>tekintetős asszon</i>
4.	<i>nagyságos ur</i>	<i>nagyságos asszon</i>
5.	<i>méltóságos ur</i>	<i>méltóságos asszon</i>

Bácsi, néni: gyerekek szólították így a rangban nem kiemelkedő felnőtteket (idegeneket név nélkül, ismerősöket névvel együtt). Az *asszonság* iparosfeleségeknek és nagygazdafeléseknek, a *tésasszon* elszegényedett úricsaládok asszonyainak a megszólításformája volt. Az *úr*-ra l. följebb. A *tekintetős ur* magasabb iskolai végzettséget feltételező foglalkozást űzőnek (orvos, gyógyszerész; a tanítók közül az igazgatótanítók) dukált, a feleségnek pedig — férje után — a *tekintetős asszon*. *Nagyságos ur* volt Fiáth Pompejusz földbirtokos és két fia (Miklós és Pál). Az egyetlen *méltóságos asszon* Fiáth Pompejuszné volt (menye, Fiáth Pálné *méltóságos bárónő* volt, mivel bárónőként látta meg a napvilágot). A falu egyetlen *méltóságos ur*-a Dóry Miklós (aranykulcos kamarás) földbirtokos, a nevezetes mihályi Dóry-kastély egykori tulajdonosa volt, a *méltóságos asszon* csak feleségének és Fiáth bárónőnek dukált (aki egyszersmind tehát *méltóságos bárónő* is volt).

Az első világháború után, a szakszervezeti mozgalom erősödésével összefüggésben jelent meg az iparosok körében a *szaktárs* szó és megszólításforma. Ismerték, de csak ritkán használták, főként hivatalos jellegű összejöveteleiken.

C. Az 1940-es és 1950-es évek: a) általános megszólításformák: az előző korszakhoz képest a *kend*, *atyafi*, *jóembër* teljesen visszaszorul. A *kend* egyáltalán nem, az utóbbi kettő is legföljebb kivételesen fordul elő. A *maga* változatlan szerepű és gyakoriságú. A *fiatalembër* ekkor is gyakori, a *fiatalasszon*-t ritkán, de használják. Az *iftyur*, *iftyuasszon* gyorsan visszaszorul, a *fiatalur* idegenek megszólításaként fordul elő olykor. A *bácsi* használati köre bővül: a gyerekek nem *doktor ur*-at és *tisztölendő ur*-at mondanak már, hanem *doktor bácsi*-t és *tisztölendő bácsi*-t. Az *ur*-at továbbra is használják tanult emberek, iparosmesterek és nagygazdák megszólításaként (*doktor ur*, *mestër ur*, *Bognár ur*, *Sandi ur*) — jöllehet „Az ur meg a kulák nem ámber”, mondatja osztályharcos Falusi jelentésében Gergely Sándor a mihályi úttörő kislánnyal (i. m. 12). Az *ur* használati körét szűkítette a bizonyos nyilvános helyzetekben a hivatalos személyektől használt *elvtárs* és az, hogy a gyerekek nyelvhasználatában a korábbi *doktor ur*-féle megszólításformákban az *ur*-at fölvaltotta a *bácsi*. Az ötvenes évek első felében mi, akkori általános iskolások már *doktor bácsi*-t, *tisztölendő bácsi*-t mondtunk.

b) Speciális megszólításformák: rokonsági fokhoz kötődők: a szülőket az iskoláskorúak többsége így szólította: *annya*, *aptya*, kisebb része, ill. az idősebbek mind: *idésanyám*, *idésapám*, több családban az édesanya megszólításformája az *idés* volt. Az ötvenes évek végén a Sopronban, Győrben tanuló középiskolások nyelvhasználatában jelentkezik az *anyu*, *apu* s a hatvanas évek elején lassan terjedni kezd. Ami a nagyszülők megszólításformáit illeti: a korábbi, társadalmi rétegzettség tükröző különbség úgyszólván változatlan formában és arányban él tovább: az *öreganyám* és *öregapám* elsőprő többségben van az *öregmama* és *öregpapa*, illetőleg a „finomabb” *nagymama* és *nagypapa* mellett. Egy-egy családi változat és forma színesíti a képet: az egyetlen, németül is tudó családban a nagymamát *ómamá*-nak szólították (L. MNyj. 1979: 44), egy másikban — egyéni szóalkotással —

nammi-nak (<n a g y m a m i). A gyermeknyelvi *emmama*, *eppapa* és *ennyanya* ekkor már visszaszoruló formák. A keresztszülők megszólításában egy változás van: a hatvanas évek elején fölbukkan a *kérészt*, amellyel mindkét keresztszülőfél jelöltetik. Nincs változás a nagynénik, nagybácsik megszólításában. A házastársak egymás közötti korábbi *annyok*, *aptyok*-megszólításformáját egyre jobban visszaszorítja az *idésannya*, *idésaptya* (az idősebb szülők nyelvhasználatában elsősorban), majd pedig az *annya*, *aptya*. Az újabb változás a hetvenes évek végefelé vesz lendületet: az *annya*, *aptya* helyére egyre inkább benyomul az *anyu*, *apu*.

Családon belül a fiatalabb fiúgyermeket korábban nem szólították *öcsi*-nek, a lányt *hugi*-nak. E megszólításformák a negyvenes évek legelején bukkantak föl néhány családban s utána mintegy két évtizeden át több családban is használták őket. Mára olyannyira visszaszorultak, hogy a 100 mai iskolás közül egy sincs, akinek a családjában e megszólításformákat használnák. A régi *öcsi*-k, *hugi*-k ragadványnévvé válva élnek tovább. Az *öcskös* többé-kevésbé leereszkedő, illetőleg lekicsinylő megszólításforma volt s ma is az. Iskoláskorú fiúkat szólítottak és szólítanak így olykor idősebb fiúk, illetőleg felnőttek. Sosem volt gyakori, ma sem az. Az *öcsém* megszólítás általában legénykorú fiúknak dukált és dukál, s az *öcskös*-sel szemben egyértelműen pozitív jelentéstartalmú. Ma azonban ritkább, mint korábban volt. A *hugom* az *öcsém* pontos megfelelője, előfordulási gyakoriságát tekintve is.

Egyházi alkalmakon (istentisztelet, keresztelés, temetés stb.) a papoktól használt általános megszólításforma a *testvérek*, *testvéreim* (többnyire a *kedves* jelzővel együtt). Régen is így volt, ma is így van.

Iparosok hivatalos megszólításformája volt a pártállam idején a KIOSZ (Kisiparosok Országos Szövetsége) berkeiben a *kartárs*. A hivatalos levelek ezt a megszólításformát használták („Tisztelt Simon János kartárs!”), s így szólították egymást a KIOSZ-gyűléseken előbb a hivatalos személyek, majd az egymást nem vagy alig ismerő iparosok. Voltak, akik tiltakoztak annak idején ez ellen, mondván, ők nem *kartársak*, hanem *mesterek*, *mester urak*. A 80-as években érezhetően kezdett visszaszorulni.

Az *elvtárs* (ritkán: *elvtársnő*) a fordulat éve után vált bizonyos emberektől s bizonyos helyzetekben egyre következetesebben használt megszólításformává. Nyilvános alkalmakon elvtársoztak a párttagok, illetőleg hivatalos személyek (l. erre Gergely Sándor mihályi helyzetképét az ötvenes évek legelejéről: i. m. passim), s az iskolásgyerekek egy része is így szólította a falu két kommunista vezetőjét (a tanácselnököt és a termelőszövetkezet elnökét). Az *elvtárs* az emberek egymás közötti kommunikációjában adatközlőim szerint, de saját nyelvi emlékeim alapján sem fordult elő (nem tekintve a beszédbeli idézéseket s a nyelvhasználati célzásokat, utánzásokat).

2. A jelen

A megszólításformák mai helyzetéről kérdőíves gyűjtéssel tájékozódtam elsősorban. 100 általános iskolai tanuló (a 130 tanuló majdnem 77%-a) és 100 szülő (a 20–49 éves korosztály 494 tagjának 20,2%-a) választát dolgoztam föl. A kérdőívvel a következő kérdésekre kaptam választ: *A)* a gyerekek hogyan szólítják 1. anyjukat és apjukat, (a gyerekek és a szülők válasza alapján) nagyanyjukat és nagyapjukat, a nagynéniket és nagybácsikat, keresztapjukat és kereszanyjukat; 2. bátyjukat és nővérüket, öccsüket és húgukat; 3. a barátokat, iskolatársakat; 4. tanáraikat, az igazgatót; 5. az orvost és a gyógyszerészt; 6. a plébánost és az evangélikus lelkészt; 7. az idegen felnőtt nőket és férfiakat. *B)* A szülők hogyan szólítják 1. anyjukat és apjukat, nagyanyjukat és nagyapjukat; 2. gyermeküket-gyermekeiket. *C)* A nagyszülők hogyan szólítják unokájukat-unokáikat (az unokák válaszai alapján).

A válaszok statisztikai egybevetését gátló tényező, hogy nem minden kérdésre válaszolt mindenki, hogy voltak nyilvánvalóan hibás (rossz helyre írt) válaszok, hogy nem mindenkinek élnek a nagyszülei (többnyire a nagymamák élnek), hogy vannak a gyerekek között félárva. A számok azonban mind a kérdőíves gyűjtés hátrányai, mind az említett tényezők ellenére eléggé megbízhatóan mutatják a megkérdezett korosztályok megszólításformáinak használati arányait.

Ahogy az ötvenes-hatvanas években volt az *anya*, *aptya*, ma nagyjából ugyanolyan gyakoriságú az *anyu*, *apu* a szülők megszólításformájaként: a 177 adatból 148 ezt mutatja. A korábban oly gyakori *anya*, *aptya* csak két adattal van képviselve, azaz a megkérdezett 100 iskolás közül csupán 1 szólítja így szüleit! A II. világháború előtt még szinte kizárólagos *idésanyám*, *idésapám* mára nyomokban maradt csak meg a gyerekek válaszai szerint: mindössze 3 adat van rájuk. A többé-kevésbé finomkodónak ható *anya*, *apa* (12) megszólításformák — úgy tetszik — gyökeret eresztettek. Igazolják-e a gyerekek adatait szüleiknek a válaszaik? Meglehetősen egyértelműséggel, mert a *hogyan szólítják őket gyermekeik?* kérdésre így feleltek: *anyu*, *apu*: 125, *anya*, *apa*: 7, *édesanyám*, *édesapám*, *édesanya*, *édesapa*: 7. A szülők megszólításformái többé-kevésbé még őrzik gyermekkoruk megszólításformáit. A szülők szüleit (tehát iskolás gyermekeik nagyszüleit) saját bevallásuk szerint így szólítják: *anyu*, *apu*: 63, *anya*, *aptya*: 44, *ides (édes)* előtaggal (*idesanyám*, *édesapám*, *idesanya* stb.), illetőleg az *ides 'édesanya'* (11) önállóan: 31. A szülővé válás általában magával hozza, hogy a szülők — gyermekeiket tanítandó — saját szüleit a nagyszülőknek kijáró megszólításformákkal is megtisztelik (*mama*, *papa*, *mami*).

A nagyszülők megszólításformái közül — az unokák önbevallási adatai szerint — teljesen eltűntek a negyedszázada még vezető *öreganyám*, *öregapám*. Helyüket a *mama*, *mami* (72), illetőleg a *papa*, *papi* (70) vette át (a 166 adatból 142!). A *nagymama* és *nagypapa* (19) is tartja magát, a *nagymami* és *nagypapi* viszont csak egy gyerek válaszában fordul elő. A szülők nagyszüleikkel érintkezve a régebbi és újabb megszólításformákat egyaránt használják. A *mama*, *papa* (65) ugyanúgy a gyakorisági sorrend élén áll náluk, ahogy iskolás gyermekeiknél. A *nagymama* és *nagypapa* náluk is a 2. helyre került, de jóval gyakoribb (55), mint ott. 20 adattal még stabilan jelen van az *öreganyám* és *öregapám*, sőt egy-egy adattal az archaikus *emmama* és *eppapa* is képviselve van.

A nagynénik, nagybácsik megszólításformái is nagy változáson mentek keresztül. Egyetlen adat sincs a korábban általános *Trészka néném*, *Jóska bátyám*-féle megszólításformára az iskolások válaszaiban! A legtöbben keresztnevükön (illetőleg annak becéző változatával) szólítják nagynénjüket, nagybátyjukat (61, például *Edit*, *Laci*, *Magdi*, *Péter*, *Pircsi*, s az esetek többségében tegezik is őket). A keresztnév + *néni*, illetőleg *bácsi* szerkezetet 33-an nevezték meg megszólításformaként. Ez azt jelenti, hogy ezekben az esetekben nyelviileg nem fejeződik ki, hogy a megszólított személy rokonsági viszonyban van-e a megszólítóval, s ha igen, milyenben. A keresztnév (vagy becéző formája) + *nénnye*, illetőleg *báttya*-féle szerkezetre 30 adat van. A *nénnye* és a *báttya* 27 esetben megszólításforma önmagában is.

Ami a gyerekekkel (is) foglalkozó hivatalos személyeknek a gyerekektől használt megszólításformáit illeti, első helyen a *néni*, *bácsi* majdnem teljes egyeduralma említendő: az 505 *néni*, *bácsi* utótagú megszólításformával mindössze 19 más áll szemben (ebből 17 *ur*, 1 *atyá* utótagú, 1 pedig keresztnévi megszólítás). A 19 adatból 10 *doktor ur* (általában hosszú *ú*-val írták a Mihályiban rövid *u*-val ejtett főnevet), s ez azt mutatja, hogy a felnőttek e tekintetben következetes nyelvhasználata befolyásolja a gyerekeket. Az idegen felnőttek megszólítási formájaként csupán a *néni* és a *bácsi* adatolható (55—55).

A pedagógusoknak a tanulók által használt megszólításformái 3 típusra bonthatók: a) *tanár (tanító) néni* vagy *bácsi (bá, ur)*: 171, b) keresztnév + *tanár néni* vagy *bácsi*:

17 és *c*) családnév + *tanár néni* vagy *bácsi*: 2 (az egy adattal képviselt keresztnévi megszólítás idetartozása fölötté kétes). A helybeli igazgatónő megszólításformái ezzel összhangban vannak azon megszorítással, hogy a *c*)-re nincs adat. Tehát: *igazgató néni, tanár (tanító) néni*: 59; keresztnév + *tanár néni, néni*: 32. 1991-ben férfi vezetője volt az iskolának, az *igazgató bácsi*: 6 és az *igazgató ur*: 2 erre vonatkozik. A pedagógusok megszólításformái alapján ítélve a végzettség szerinti különbségek megnevezése (tanár: tanító) eltűnőben van.

A papok megszólításformáit tekintve a korábbiakhoz képest feltűnő változásnak látom, hogy a gyerekek válaszaik szerint a plébánosnak is majdnem kizárólagos megszólításformája ma már a *tisztelendő bácsi* (kiejtve: *tisztelendő bácsi*, de nem ritka a *tisztölendő bácsi* sem), amely korábban az evangélikus lelkészek megszólításformája volt. Az ötvenes években a plébánost még viszonylag kevesen s ritkán szólították *tisztölendő bácsi*-nak vagy *ur*-nak a katolikus gyerekek közül. A *plébános ur*, illetőleg a *tisztelendő ur* megszólítások száma (4) eltörpült a *tisztelendő bácsi*-é (122) mellett, s ez összefügg a *bácsi* használatának főntebb említett elterjedésével.

A keresztszülők mai megszólításformái a hatvanas évekéhez viszonyítva meglehetősen nagy változatosságot mutatnak. A legföltűnőbb változás az, hogy a puszta keresztnév vagy becéző formája nem is kevés esetben (39) itt is használatos már megszólításformaként (s együttjár persze a keresztszülők tegezésével, amely korábban nem volt). Újdonság a korábbi évtizedekhez képest az is, hogy a keresztszülőket keresztnév + *néni*, illetőleg *bácsi* utótagú szerkezettel is szólítják (12). Nyelvileg egyik esetben sem fejezik ki, hogy a megszólított személy keresztszülő. A *kereszt*, amely a hatvanas években még feltűnő neologizmus volt, mára „bevett” megszólításformává vált önmagában s a keresztnévhez járulva is (12 + 8 = 20). A *kereszt*-ből alakult szóróvidítéses képzéssel a *keri*, amely a keresztanyak megszólításformáinak gyakorisági listáját vezeti (21, keresztapák esetében csak 8!), de előfordul összetételekben (*keripapa* 2, *kerimama* 1) és keresztnévi előtagú szerkezet utótagjaként (3) is. A korábban egyeduralgkodó *keresztanyám, keresztapám* (10) látványosan visszaszorult. A *keresztmama, keresztpapa* vezetik a gyakorisági listát (45 + 3 keresztnév + *keresztmama, keresztmama* utótagú szerkezet). Eléggé gyakori a *keresztanyu, keresztapu* is (17), a *keresztanya, keresztapa* viszont ritka (7). A többi inkább kivételes.

A szülők és a nagyszülők is csak feleannyiszor szólítják nevükön lányukat, illetőleg lányunokáikat, mint fiaikat, illetőleg fiúunokáikat. Azaz: az érzelmileg kifejezőbb köznevek egyértelműen a lányoknak dukálnak. A *lányom, kislányom* 63-szor, a *fiam, kislám* csak 33-szor fordul elő. A köznévi megszólítási adatok megoszlása:

	lányok	fiúk
szülők	50	26
nagyszülők	37	18
összesítve	87	44

Korábban a kisgyerekek kedveskedő megszólításformájaként gyakori volt az *ületem* (életem), a szinkrón anyagban egyetlen adat sincs rá (csak résztvevő megfigyeléssel tudom igazolni mai meglétét). Ugyancsak gyakori volt néhány évtizede még a *lőköm* (lelkem), amelyre egy, nagyszülőknek tulajdonított adat van a kérdőíves anyagban. Passzív megfigyeléssel is igazolható, de már ritka.

A testvérek egymást majdnem kizárólag keresztnevükön (zömmel keresztnévük becéző formájával, formáival) szólítják. Megjelent a *tesó* megszólításformaként is, 4 adatával ez a leggyakoribb testvérek közötti megszólításforma (bátyjukat, öccsüket s húgukat egyaránt szólítják így az adatközlők). A rokonsági elnevezések közül csak a *bátyja* fordul elő egyszer, a többi megszólításforma — a *tesó*-t 'testvér' nem tekintve — ragadványnév. Nővéreiket csak keresztnevükön szólítják a megkérdezettek.

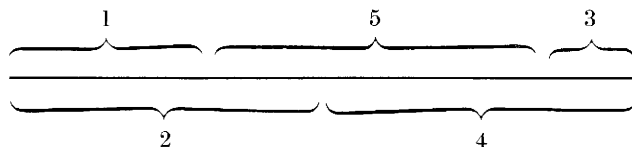
Az iskolatársak (barátok) is keresztnevük becéző formájával szólítják egymást az esetek döntő többségében, itt azonban nagyobb a ragadványneves megszólítások száma: 18. Ez a szám azonban csupán lexikális gyakoriságukat jelöli, használati vagy aktuális gyakoriságukat, azt tehát, hogy az egymás közötti kommunikációban hányszor fordul elő a keresztneves megszólítások mellett, már nem.

IV.

A vizsgálat adatai, illetőleg az adatok elemzése alapján levonható néhány további összegző megállapítás és következtetés.

I. A köszönés- és megszólításformák kiválasztási, használati szabályait Mihályiban fontossági sorrendben a következő tényezők szabják meg: életkor, ismertségi (rokonsági) fok, foglalkozás (vele összefüggésben az iskolázottság, elismertség, presztízs), nem, beszédhelyzet, felekezeti hovatartozás. E tényezők természetesen összefonódva jelentkeznek, egymást gyakran keresztezve, ezért a sorrend nem valamely törvény következettségével érvényesülő szabályrendszert jelöl, hanem a szóban forgó tényezők hatásának gyakorisági (ezért fontossági) szerepét mutatja. A beszélőközösség szociokulturális rétegződését tükrözi a tiszteletadási formák használati rétegzettsége. A köszönés- és megszólításformák egy része egyértelműen köthető a beszélőközösség jól elhatárolható alcsoportjaihoz (például ifjúsági nyelvek az iskolásokhoz, egyháziak a felekezetekhez, bizonyos archaikus formák az idősebbekhez), másik része kevésbé vagy egyáltalán nem (*csókolom*-mal középkorú felnőttek is köszönnek az idős asszonyoknak, sőt a legidősebbek is olykor — nyilván tanító szándékkal — kusunokáiknak; a napszakok szerinti köszönésformákat a kisgyerekek kivételével mindenki mondja), minthogy ez utóbbi esetben több tényező egymást befolyásolva — keresztezve, gyöngítve — hat a mindenkori beszédhelyzetben.

Nemzedékek szerint ma viszonylag jól elkülöníthetően három, egymással persze szorosan összefüggő „rendszer” működik: a gyermekeké (tegezés, neológ köszönés- és megszólításformák), a középkorú, aktív nemzedéké (őrzi a régebbi formák egy részét s átvette a gyerekek neologizmusainak bizonyos hányadát), valamint az idősebb nemzedéké (bizonyos archaikus formákat egyedül használó, többségükben hagyományörző emberek, akik neologizmusokkal korlátozott számban s szinte kizárólag az unokákkal való kommunikációban élnek). E tekintetben az iskolások nyelvhasználatára legjellemzőbb a csoportonbelüliség („ingroup-nyelvhasználat”), a legszélesebb társadalmi kapcsolatrendszert ápoló középkorú felnőttekére pedig a csoportonkívüliség („outgroup-nyelvhasználat”). A tiszteletadási formák használatának nemzedékek szerinti sematikus ábrázolása:

- 1 = csak az iskolások használják, 2 = az iskolások használják,
 3 = csak az idősebbek használják, 4 = az idősebbek használják,
 5 = az iskolás gyerekek szülei használják.

Mind az iskolások, mind az idősebbek bizonyos köszönés- és megszólításformákat kizárólagosan használnak (az iskolások jóval többet; például *csájsztok*, *cső*, *csúsz*, *hájháj*, *keri*, illetőleg

Isten áldja, komaasszon). Csak az iskolások szüleinek a nyelvhasználatában jelentkező tiszteletadási formák nincsenek. A középnemzedék többségét alkotó vizsgált életkori kategória (20—49) tagjainak a nyelvhasználatában az ifjúsági nyelvből átvett neológ formák mellett ott találjuk a szüleiktől örökölt régies formákat is. A középnemzedék tehát átmenet — nemcsak életkori értelemben. Az idősebbek az iskolások bizonyos köszönésformáit ismerik ugyan, de nem használják (mert nem tetszenek nekik), bizonyos köszönésformáit pedig nem is ismerik, minthogy azok csak az iskolatársakkal való, tehát a csoporton belüli kommunikáció során hangzanak el.

Életkor szerint számottevő különbségek vannak a mindenkitől használt tiszteletadási formák előfordulási gyakoriságában is. A napszakok szerintieket például a felnőttek jóval többször használják, mint a gyerekek. Mint láttuk, bizonyos neológ köszönési formák ugyan el vannak terjedve a középkorú felnőttek nyelvhasználatában is, előfordulási gyakoriságuk meg sem közelíti azonban az iskolásokét.

Az ismertségi (rokonisági) fok keresztezi leginkább az életkort mint rendező elvet. Ez legfőltűnőbbben a tegezés és magázás viszonyában mutatkozik meg. A gyerekek például szüleiket, sőt két harmaduk a nagyszülőket is tegezi, iskolatársaik szüleit és nagyszüleit azonban magázzák. A gyerekek *sziá*-val is köszönnek nagynénjüknek, nagybácsijuknak, de az azokkal hasonló korú többi felnőttnek nem.

A foglalkozás (s a vele járó rang, elismertség, presztízs) kisebb jelentőségű tényező, mint az ismertségi fok, már csak azért is, mert a magas presztízsű foglalkozást űzők száma kicsi a faluban. A fiatal helybeli embert tegezés után általában magázzák a felnőttek nem közeli ismerősei, amikor az valamely felsőbb iskolát elvégez. Az *úr*-megszólítás bizonyos (felsőbb tanulmányokhoz kötött) foglalkozásokhoz eleve jár (így volt ez az ötvenes években is, l. fentebb), s aki *úr* volt, illetőleg az, azt magázták és magázzák.

Nemek szerint csak a megszólításformákban van egyértelmű és kötelező különbség (*néni* : bácsi, *néném* : bátyám, *nénnye* : bátyya, *anyu* : apu, *mama* : papa, *keresztmama* : *keresztapa* stb.), a köszönésformákban nincs, csak a használati gyakoriság tekintetében. A *csókolom*-ot például gyakrabban mondják a középkorúak nőknek, mint férfiaknak.

2. A köszönés- és megszólításformák, illetőleg a magázás és tegezés tekintetében gyors és nagy változások zajlanak néhány évtizede. E változások az utóbbi negyedszázadban mintegy koncentrálnak jelentkeztek s a falusi lakosság köszönés- és megszólításformáit, a magázás és tegezés korábbi rendszerét gyökeresen megváltoztatták. Így aztán nem csoda, hogy a köszönés- és megszólításformák falusi helyzetéről a Nyelvművelő Kézikönyvben adott tájékoztatás a mára vonatkozóan csak korlátozottan érvényes, bizonyos pontokon pedig csupán mint a múltra vonatkozó megállapítás állja meg a helyét. Például: „A *Kézét csókolom*... újabban — főként *Csókolom!* változatban — a falusi gyermekek szájából is hallható. Ugyanakkor a városi gyermekek körében kezd tért hódítani a szülőkkel (sőt nagyszülőkkel és más közeli rokonokkal) való viszonyban az udvariassnak éppen nem mondható *Szia!*... köszönés” (1: 1255). Vagy: „A *Viszontlátásra!* régebben egyáltalán nem volt használatos falun, ma — városi hatásra — olykor előfordul, de csak teljes — és többnyire névelős — alakjában” (1: 1254). Továbbá: „A nagyszülők megszólítására... falun még az *öregapám, öreganyám* szolgál” (2: 126). Az idézetekkel összevetve az elemzés vonatkozó részeit nemcsak azt látjuk igazolva, hogy a változások valóban gyorsak, hanem azt is, hogy a nyelvtudomány nem szentelt kellő figyelmet a tiszteletadási formák társadalmi és területi rétegzettségének vizsgálatának.

3. A köszönés- és megszólításformák körében a nyelvjárássterületeken jelentkező változások országos méretű egységesülési tendencia részének tekintendők (gondoljunk a tegezés

terjedésére s bizonyos újabb udvariassági formák térhódítására). Háttérük egyrészt az urbánus szemléletmód falvakban való terjedése, másrészt pedig a képes-hangos tömegtájékoztatásnak a nagy egységesítő hatása. Az tehát, amit Illyés Gyula 1976-ban így fogalmazott meg: „anyanyelvünket — kiejtés és kifejezés dolgában egyaránt — hovatovább nem anyánktól sajátítjuk el, nem is környezetünktől, hanem egy-egy központi hangsugárzó, illetve betűárasztó intézet gárdájától” (Nyr. 1976: 1). A vizsgált közösségben egyetlen helyi kötöttségű új köszönésformát nem találtam, jóllehet új tájszavak és táji frazeologizmusok születnek ma is. (A megszólításformákról a szükséges összehasonlítási anyag hiányában nem mondhatok biztosat. A megszólításpótlók között táji kötöttségű neologizmusok azonban vannak.) A tiszteletadási formák újabbkori egységesülési tendenciájára l. már Takáts Lajos 1926-ban közzétett megállapítását: „Az egymás üdvözlésének és az egymástól való elköszönésnek a módja mind jobban és jobban egyöntetűvé lesz országszerte, pedig ebben is sok eredetiség és jellemző vonás van a vidékek és népek szerint” (Az apátfalvi nyelvjárás. Makó, 1926. 41).

4. A neologizmusok túlnyomó többsége az iskolások nyelvhasználatából, tehát az ifjúsági nyelvből kerül a felnőttek nyelvhasználatába. Míg korábban a gyerekek szinte kizárólag a felnőttektől (szülők, nagyszülők, tanító, pap) tanulták meg a köszönés- és megszólításformákat, manapság a hatás egyre inkább fordított irányú (l. Deme in: Nyelvi illemtan 67), de legalábbis kiegyenlítődni látszik, ugyanis az ifjúsági nyelv több köszönés- és megszólításformája nyert mára polgárjogot a felnőttek nyelvhasználatában is. Mindez elsősorban azzal függ össze, hogy csökkent a család szerepe a gyerekek szocializálásában (nyelvi és nem nyelvi nevelésében), a fiatalság nem függ annyira a szülőktől, mint korábban, ezért önállóbb, s ennek a korábbinál nagyobb önállóságnak egyik következménye az, hogy nyelvhasználatuk jobban eltér a felnőttekétől. A másik ok abban rejlik, hogy a gyerekek kommunikációs köre jóval szűkebb s kevésbé rétegzett, mint a felnőtteké. Az ő köszönés- és megszólításformáik tehát eleve kevesebb típusra korlátozódnak, ugyanakkor azonban egy-egy típuson belül a gyerekek több köszönésforma-változatot használnak, mint a felnőttek (l. Tolcsvai Nagy Gábor in: Nyelvi illemtan 101). Harmadik okként azt említem meg, hogy az iskolások számára a köszönés- és megszólításformák koránt sem annyira ritualizáltak, mint a felnőttek számára. Több tehát bennük az érzelmileg telítettebb, a személyes vonatkozás, s ez is eredetiségre készíti őket.

5. Figyelemre méltónak látszik az az adatokból levonható következtetés, hogy bizonyos, korábban nyelviileg egyértelműen kifejezett, jelölt rokonsági kapcsolatokat egyre kevésbé fejeznek ki nyelviileg. A keresztszülők, illetőleg a nagynénik, nagybácsik pusztá személynévvel (illetőleg becéző formájával), valamint személynév + *bácsi*, *néni* szerkezettel való nyelvi megjelölése a legújabb bizonyítéka ennek. Ugyanis a *Kati*, *Jóska*, illetőleg a *Kati néni*, *Jóska bácsi*-féle szerkezetek a nem rokon felnőtteket éppúgy jelölik, mint a keresztanyát, keresztapát, valamint a nagynénit és nagybácsit is. A jelenség mögött az áll, hogy csökkent a rokonság szerepe a társadalom kisebb egységeinek a szerveződésében. (A keresztszülői feladatokat például komolyan vették korábban az érintettek, ez a szerep azonban a hetvenes-nyolcvanas években már nem keveseknél névben élt csak.)

6. A tiszteletadási formák használatában (is) kategorikus és fakultatív szabályok érvényesülnek. Amikor egy-egy társadalom, illetőleg beszélőközösség viszonylag megállapodott, kiegyensúlyozott állapotát éli, akkor a kategorikus szabályok mellett a fakultatív szabályok szerepe kicsi. A századelő mihályi közössége, illetőleg nyelvhasználati ilyen volt. A mai, több szempontból átmeneti állapotnak természetes következménye, hogy csökkent a

kategorikus és növekedett a fakultatív szabályok szerepe. Gondoljunk arra, hogy például a köszönésformák között megnövekedett a találkozáskor és elköszönéskor egyaránt használható üdvözlésformák száma, hogy a tegezés: magázás tekintetében ma már csak meghatározott életkortól fölfelé érvényesülnek a következetes szabályok, hogy nem fejezik ki már föltétlenül a megszólításformákban a keresztszülőt, nagynénit, nagybácsit és a nem rokon idősebb felnőttest, hogy az egyén szubjektív megítélése nagyobb szerephez jutott az udvariassági formák használatában (az új iránti fogékonyság, a hagyományokhoz való kötődés gyakran áttöri a nemzedéki „szabályokat”). Természetes egyébként, hogy kisebb közösségek esetében, amely közösségek felnőtt tagjai egymást nagyrészt jól ismerik, fontos szerepe van a partner személyiségjegyei ismeretének is a tiszteletadási formák megválasztásában.

Kétségtelen, hogy ma az udvariassági nyelvi formák rendszere a korábbihoz képest kötetlenebb, bizonytalanabb, egyszersmind azonban fogékonyabb is az új iránt. Ugyan minden egyidejű állapot átmenet a megelőző és a követő között, a mai falusi tiszteletadási formák átmeneti jellege azonban jóval erősebb a korábban megszokottnál.

7. Annak a sajátos átmenetiségnek a leírása, amely ma a tegezés : magázás és bizonyos köszönés- és megszólításformák különösnek ható rendszertelenségében (értsd: megállapodatlanságában) nyilvánul meg, igen tanulságos nyelvi és szociokulturális szempontból egyaránt. Az a tény, hogy a magázásról, tegezésről és nem is kevés köszönés- és megszólításformáról egyazon — viszonylag kicsi és társadalmilag nem is nagyon rétegzett — beszélőközösség tagjai között olyan eltérő vélemények vannak, amilyeneket Mihályiban tapasztaltam, az udvariassági, illetőleg viselkedéskultúra kisebb közösségekben is meglévő bizonytalanságát, zavarait mutatja. A nyelvi kommunikációs bizonytalanságok persze következmények: az emberek közötti kapcsolattartás, kapcsolatrendszer bizonytalanságait, zavarait jelzik. Azon lehet vitatkozni, hogy a köszönés- és megszólításformák gazdagsága a bőség zavara-e vagy a zavar bősége, hogy szegénységet takar-e vagy sem (Ladó: Nyr. 1959: 35). Lehet „csodálkozunk...egy egész ország megszólítási kuszaságán, új tegeződési, magázódási szokásain” (Makai Tóth Mária in: Szépen magyarul – szépen emberül. Szerk. Bachát László. Bp., 1987. 36). Úgy vélem azonban, hogy e „dzsungel” (Ladó i. h.) kevésbé tűnik kusza halmaznak akkor, ha egy-egy szűkebb értelemben vett beszélőközösség — tehát egymással rendszeres kommunikációs kapcsolatban levő emberek — nyelvhasználatát vizsgáljuk. Akkor ugyanis kiderül, hogy a tiszteletadási formák használatának vagy nem használatának egyrészt többnyire magyarázható okai, másrészt pedig meghatározott iratlan — kötelező és választható — szabályai vannak. S bizonyára jogos azt következtetnünk, hogy az udvariassági formák használatának mai átmeneti állapotát előbb vagy utóbb kiegyensúlyozottabb, világosabban szabályozott, ezért könnyebben alkalmazható és áttekinthető állapot követi majd. A tapasztalat persze azt mutatja, hogy több-kevesebb tiszteletadási zavar mindig is jellemzi az emberek egy részének viselkedését, illetőleg nyelvhasználatát (gondoljunk például a fiatalokra). Ennek fő oka az emberi kapcsolatok szövevényességében, sokszínűségében, illetőleg változó voltában rejlik.

* * *

Adattár. Az adattár a kérdőívekre írásban adott 1992-es válaszokat tartalmazza csoportosítva s azon belül gyakorisági sorrendbe állítva.

K ö s z ö n é s f o r m á k :

Az általános iskolások így köszönnek a szülőknek: *szia* 94 (ebből *sziasztok* 48), *heló* 53 (: *helósztok* 8, *helótok* 2), *csókolom* 7, *szerbusz* 3 (: *szerbusztok* 3), *viszlát* 3; — a nagyszülőknek: *csókolom* 68, *szia* 52 (: *sziasztok* 19), *heló* 30 (: *helósztok* 1, *helótok* 1), *jó napot* 2, *viszontlátásra*

2 (: *viszlát* 1); — a testvér(ek)nek: *heló* 79 (: *helósztok* 5, *helótok* 4), *szia* 67 (: *sziasztok* 19, *szia* 1), *szevasz* 5 (: *szevasztok* 2), *báj-báj* 1, *csók* 1, *csájsztok* 1, *csó* 1, *szerbusz* 1, *pá* 1; — a nagynéniknek-nagybácsiknak: *csókolom* 60, *szia* 59 (: *sziasztok* 20), *heló* 29 (: *helósztok* 4), *szevasz* 6 (: *szevasztok* 3), *jó napot kívánok* 3, *viszontlátásra* 2 (: *viszlát* 1); — a tanároknak: *jó napot kívánok* 110 (: *jó napot* 17), *csókolom* 30, *viszontlátásra* 17 (: *viszontlátás* 1); — az iskolatársaknak: *szia* 76 (: *sziasztok* 49), *heló* 59 *helótok* 10, *helósztok* 7), *szevasz* 3 (: *szevasztok* 2), *csájsztok* 1, *csó* 1, *csűsz* 1, *háj* 1, *jó reggelt* 1, *szerbusz* 1; — a papoknak: *dicsértessék a Jézus Krisztus* 87 (: *dicsértessék* 25), *erős vár a mi Istenünk* 33 (: *erős vár* 6), *csókolom* 20, *jó napot kívánok* 7 (: *jó napot* 3), *viszontlátásra* 1; — a boltban: *csókolom* 126, *viszontlátásra* 11 (: *viszlát* 1), *szia* 5 (: *sziasztok* 5), *jó napot kívánok* 5 (: *jó napot* 3); — az orvosi rendelőben: *csókolom* 112, *jó napot kívánok* 23 (: *jó napot* 10), *viszontlátásra* 10 (: *viszlát* 1), *szia* 4 (: *sziasztok* 3).

Az általános iskolásoknak így köszönnek a szülők: *szia* 115 (: *sziasztok* 3), *heló* 25, *szerbusz* 16 (: *szerbusztok* 1), *szevasz* 1; — a nagyszülők: *szia* 78 (: *sziasztok* 6), *szerbusz* 51 (: *szerbusz* 10, *szerbusztok* 1), *heló* 12, *Isten veled* 1, *szevasz* 1; — a nagynénik-nagybácsik: *szia* 94 (: *sziasztok* 3), *heló* 31, *szerbusz* 28 (: *szerbusz* 3), *szevasz* 2, *csókolom* 1, *jó napot kívánok* 1; — a testvér(ek): *heló* 82, *szia* 60, *szerbusz* 5 (: *szerbusztok* 2), *szevasz* 2, *pá* 1, *viszontlátásra* 1; — a tanárok: *szerbusz* 88 (: *szervusz* 10, *szervusztok* 5), *szia* 45 (: *sziasztok* 11), *jó napot kívánok* 24 (: *jó napot* 6), *csókolom* 4, *viszontlátásra* 3 (: *viszlát* 1), *szevasz* 1, *heló* 1; — az iskolatársak: *heló* 77, *szia* 62, *szerbusz* 7 (: *szervusztok* 1), *háj* 2, *szevasz* 2, *csájsztok* 1, *csó* 1, *csűsz* 1; — a papok: *mindörökké ámen* 47 (: *mindörökké* 15, *és a te lelkeddel mindörökké* 1), *szerbusz* 40 (: *szervusz* 8), *szia* 34, *erős vár a mi Istenünk* 24 (: *erős várunk* 5, *erős vár* 5, *a mi Istenünk* 2), *dicsértessék a Jézus Krisztus* 6 (: *dicsértessék* 4), *viszontlátásra* 2 (: *viszlát* 1); — az idegen iskolások: *szia* 95 (: *sziasztok* 4), *heló* 28, nem köszön 22, *szerbusz* 4 (: *szervusz* 1), *viszlát* 1.

Az általános iskolások szülei így köszönnek gyermekeik nagyszüleinek: *csókolom* 110, *szia* 18, *jó napot kívánok* 10 (: *jó napot* 6), *heló* 5, *szervusz* 3 (: *szerbusztok* 1), *viszontlátásra* 3 (: *viszlát* 2); — gyermekeik nagynénjeinek-nagybácsijainak: *szia* 84 (: *sziasztok* 1), *heló* 32 (: *helótok* 2), *szerbusz* 16, *csókolom* 14, *jó napot* 3, *viszontlátásra* 3 (: *viszlát* 1), *szevasz* 2; — a tanároknak: *jó napot kívánok* 107 (: *jó napot* 54), *viszontlátásra* 28 (: *viszlát* 2), *csókolom* 10, *szia* 8, *erős vár* 2, *szervusz* 2, *tiszteletem* 1; — a papoknak: *jó napot kívánok* 59 (: *jó napot* 33), *dicsértessék a Jézus Krisztus* 57 (: *dicsértessék* 31), *erős vár a mi Istenünk* 12, *viszontlátásra* 11, *csókolom* 6, *szerbusz* 2; — idegeneknek: *jó napot kívánok* 84 (: *jó napot* 52), *viszontlátásra* 19 (: *viszlát* 1), *csókolom* 12, nem köszönnek sehogy 6, *heló* 3, *szia* 2.

A 78 általános iskolás közül 29-en magázzák nagynénjeiket-nagybácsijaikat, 28-an nagyszüleiket, 18-an idegen fiatalokat és egyetlenegy magázza szüleit, a többi tegezi őket.

Az előző alpontban felsorolt köszönésformák tetszési sorrendje a szülők megítélésében (zárójelben a 10 pedagógus szavazata): *jó napot kívánok* 94 (9), *csókolom* 81 (8), *viszontlátásra* 78 (6), *szerbusz* 65 (5), *szia* 63 (5), *szevasz* 55 (3), *Isten vele* 50 (6), *viszlát* 46 (3), *heló* 36 (3) — *csó* 3 (1), *báj-báj* és *pá*: 1-1.

Megszólításformák:

Az általános iskolások véleménye szerint a gyerekek így szólítják anyjukat: *anyu* 74, *anya* 6, *anyuci* 4, *anci* 2, *annya*, *édesanya*, *idesanyám*, *mama*: 1-1; apjukat: *apu* 74, *apa* 6, *apuci* 5, *aptya*, *édesapa*: 1-1; — nagymamájukat: *mami* 38, *mama* 34, *nagymama* 13, *nagymami*, *mamikám*, *namci*: 1-1; — nagypapájukat: *papa* 66, *nagypapa* 6, *papi* 4, *nagypapi*, *papci*: 1-1; — nagynénjüket: (puszta vagy becéző alakú) keresztnév (például *Edít*, *Magdi*, *Pircsi*) 33, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *néni* 20, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *nénnye* 13, *nénnye* 13, *néném*: 1; — nagybátyjukat: (puszta vagy becéző alakú) keresztnév (például *Laci*, *Ócsi*, *Péter*) 28, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *bátyya* 17, *bátyya* 14, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *bácsi* 13, *bátyus* 1; — keresztyanjukat: *keri* 21, *keresztmama* 20, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév 17, *keresztanyu* 10, *kereszt* 7, *kereszta-*

nyám, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *néni*: 6-6, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *kereszt* 5, *keresztanya* 4, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *keri* 3, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *keresztmama*, *keresztmami*, *kerimama*, *mami*: 1-1; — keresztapjukat: *keresztapa* 25, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév 22, *keri* 8, *keresztapu* 7, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *bácsi* 6, *kereszt* 5, *keresztapám* 4, *keresztapa*, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *kereszt*: 3-3, *keripapa*, (puszta vagy becéző alakú) keresztnév + *keresztapa*: 2-2, *kepa*, *papi*: 1-1; — bátyjukat: *bátyya*, *bragyó*, *tesó*: 1-1, a többi mind keresztnév; — nővérüket: csak keresztnévvel (és becéző változataikkal) illették; — húgukat: *tesó* 2, *virág* 1; — öccsüket: *csibe* 2, *picin*, *tesó*: 1-1 (a többi e két utóbbi esetben is keresztnév s becéző változatai; — barátok egymás között: szinte kizárólag keresztnévük becéző alakjaival szólítják egymást, ragadványnevekkel jóval ritkábban s ezekkel: *Baba*, *Bokarugdaló*, *Cselmátyás*, *Gyesej*, *Hustorony*, *Kaktusz*, *Karvalycsőr*, *Kicsilány*, *Kuvik*, *Létra*, *Mágika*, *Mamut*, *Papi*, *Sólyom*, *Soma*, *Szösz*, *Vebigél*, *Vekker*; — tanárnőiket: *tanár néni* 77, keresztnév + *tanár néni* 12, *tanító néni* 10, családnév + *tanár néni* 1; — tanáraikat: *tanár bácsi* 78, *tanár bá*, keresztnév + *tanár bácsi*: 5-5, családnév + *tanár bácsi*, *tanár úr*, keresztnév: 1-1; — igazgatójukat: *tanár néni* 32, *igazgató néni* 25, keresztnév + *tanár néni* 20, keresztnév + *néni* 12, *tanító néni* 2, illetőleg *igazgató bácsi* 6, *igazgató úr* 2; — orvosukat: *doktor bácsi* 69, *doktor úr* 10, keresztnév + *bácsi* 2; — a gyógyszerészt: keresztnév + *néni* 26; — a plébánost: *tisztelendő bácsi* 75, *plébános úr* 2, keresztnév + *atya*, *tisztelendő úr*: 1-1; — az evangélikus lelkészt: *tisztelendő bácsi* 47, *tisztelendő úr* 1; — idegen felnőtteket: *néni* és *bácsi*: 55.

Az általános iskolások véleménye szerint a szülők így szólítják őket: *lányom* 21, *kislányom* 20, *fiam* 16, *kisfiam* 8, illetőleg megszólításpótlókkal: *tücsök* 2, *babi*, *báránykám*, *bogaram*, *egyetlenem*, *mucikám*, *picim*, *sziszi*, *szöcske*, *tökmag*; legtöbbször azonban a keresztnév becéző alakjával; — a nagyszülők így szólítják iskolás unokáikat: *kislányom* 14, *kisunokám*, *lányom*: 8-8, *fiam* 5, *kisfiam*, *unokám*: 4-4, *aranfiam*, *fiacskám*, *idesfiam*: 1-1, illetőleg megszólításpótlókkal: *aranyom* 3, *angyalom*, *kicsim*, *lölköm*, *picin*, *tubicám*, *virágom*: 1-1, legtöbbször pedig a keresztnév becéző alakjával.

A szülők véleménye szerint gyerekeik így szólítják őket: *apu* 70, *anyu* 55, *apa* 4, *anya* 3, *anyuci*, *édesanya*, *édesapa*, *édesapám*: 2-2, *anci*, *apuci*, *édesanyám*: 1-1; — a szülők így szólítják szüleiket (tehát gyermekeik nagyszüleit): *anyu* 37, *annya* 30, *apu* 26, *aptya* 14, *ides* 11, *papa* 7, *anyuka*, *idesanyám*, *idesapám*, *édesanyám*, *mama*: 4-4, *édesapám* 3, *anya*, *apuka*, *édesapa*: 2-2, *anyus*, *apa*, *apus*, *édesanya*, *idesanya*, *idesapa*, *mami*: 1-1; — a szülők így szólítják-szólították nagyszüleiket: *mama* 51, *nagymama* 30, *nagypapa* 25, *öreganyám* 15, *papa* 14, *öregapám* 5, *nagyi* 2, *emmama*, *epapa*, *nagyatala*, *nanka*, *picinmama*: 1-1.

Kiss Jenő

Észrevételek az Árpád-kori „közszoí eredetű” személynevek magyarázatához

1. 1079 táján *Guden* úr, aki sokáig fáradt urának, László királynak szolgálatában és munkájában: „Ego *Guden* diu fatigatus in labore et servitio domini mei regis [Ladislau]”, végrendeletében a veszprémi Szent Mihály egyház kanonokjára hagyta paloznaki birtokát és egyéb javait. A végrendelet elkészítésekor tanúi voltak: „*Gurcu* Strigoniensis comes, *Szella* filius *Herney*, *Martynus* praepositus, *Suni* decanus, *Tefil* iudex, *Petrus* gener suus, *Gerardus* magister, *Abraham*, *Uchuge*, *Michael* presbyter, *Ezicius* et ceteri primates tocius Pannoniae testes.” (Diplomata Hungariae Antiquissima 225—6; vö. Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. 424, 480; Solymosy László: *Guden* magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete. Veszprémi Történelmi Tár. 1989. (1) 101—6).

Pais Dezső *Guden* úr, valamint az 1138/1329-évi dömösi összeírásból 3 *Guden* személy (szolga, harangozó, vincellér), és az 1237—40-évi Albeus-féle összeírásból *Geuden* tárnok nevét a „Magyar — részben kölcsönzött — állatnevekből vált személynevek” című csoportban *gödény* ’madár’-nak értelmezi a Régi személyneveink jelentéstana című munkájában (MNyTK. 115. sz. 15).

Kniezsa István az Ugocsa megyei, 15—16. századi *Gödény* (*Geoden*) családnevet a *Gedeon* szn. változatának tartja. Véleménye szerint a *Gödény* nevet azért nem lehet a ’madár’ jelentésű *gödény* közsözből magyarázni, mert a családnév *Geode*, *Gewde*, *Geude* alakban is előfordul. Kniezsa a név végén lévő *-ny*-et gyakori képzőnek tartja az Árpád-korban, amit azonban nehéz elválasztani a vizsgált területen előforduló szláv *-n* képzőtől. Kniezsa magyar *-ny* képzőnek tartja az (Aba→) *Abony*, (Ada→) *Adony*, *Euzen* ~ *Euzud*, *Bölcsény*, *Györény*, *Györkény* nevek végződéseit, és szláv *-n* képzőre példái: *Gyuran*, *Kuban*, *Toman*, *Doman*, *Gyuren*, *Seben*, *Vincen*. Kniezsa egyébként az Ugocsa megyei *Gede*, *Geode*, *Gödes*, a Gömör megyei *Geodeo* családneveket is a *Gedeon*-ból magyarázta (MSzlKcsn. 16, 20, 22, 25, 73, 74).

Kálmán Béla egyrészt Pais, másrészt Kniezsa véleményét fogadta el: az Árpád-kori *Guden*, *Geuden* személyneveket „szimbolikus hasonlítás” alapján állatnévből, a 16. századi *Gödény*, *Göde* családneveket a *Gedeon* szn. csonkított becéző alakjából magyarázza (Nevek világa³ 41, 85), Papp Zsuzsanna a *Gödényháza* hn. előtagját madárnévnek tartja (NévÉrt. 5. sz. 60).

A TESz. a *gödény* ’pelikán’ közszoóra biztos adatot csak 1643-ból idéz, mert az Árpád-kori *Guden*, *Geuden* szn.-eket és az 1414. évből származó *Gewdynhaza* hn. előtagját a közszo korai előfordulására bizonytalannak tartotta. Kiss Jenő a „Magyar madárnevek” c. munkájában (Bp. 1984.) ugyancsak a 17. századi adatot idézi első történelmi adatként a *gödény* madárnévre.

Az 1986. évi zalaegerszegi IV. Magyar Név tudományi Konferencián A. Molnár Ferenc „Név tan, szótörténet és művelődéstörténet (a *gödény* és *pelikán* szavakról)” című tartalmas előadásában összegyűjtötte és rendszerezte a *gödény* ’madárfajtá’-ra vonatkozó, a 17. század-

tól fellelhető irodalmi és néprajzi vonatkozású emlékeket, valamint a szinonimájaként használatos *pelikán* 'madárfajta'-ra vonatkozó, a Besztercei Szójegyzékben (1395 k.) megjelent első adattól kezdve az egyházi, irodalmi és művelődéstörténeti alkotásokban napjainkig előforduló adatokat. — Az egyházi latin eredetű magyar *pelikán* műveltségszónak nincsenek korai személy- vagy földrajzinév adatai, a szerző mégis úgy véli, „abban nem szükséges kételkednünk, hogy Magyarország a pelikán, illetve a gödény az Árpád-korban (és később is) általánosan ismert volt . . . tehát nincs akadály annak hogy az Árpád-kori és más *Geuden*, *Guden* szórványokat a *gödény* madárnévvvel hozzuk kapcsolatba”. A Molnár véleménye szerint a „TESz. túlságosan óvatos, amikor a *gödény* madárnév első előfordulásául egy 1643-as, Comenius »Janua linguae Latinae« című munkájából való adatot hoz” (Névtudomány és Művelődéstörténet. Zalaegerszeg, 1989. 360—7).

2. Az alábbiakban néhány szempont figyelembevételével és egyéb megoldási lehetőség felvillantásával megkísérlem kifejteni, miért nem volt túlságosan óvatos a TESz., amikor az Árpád-kori *Guden*, *Geuden* szn.-eket nem tekintette a *gödény* 'madár' közszó első, ill. korai biztos nyelvtörténeti adatának. Az idézett személynevek közszói jelentésének kétségbevonása egyébként csupán példa értékű kiindulási alapul szolgál hasonló magyarázatoknak mint módszernek megkérdőjelezésére.

1. A. Molnár szerint a *Geuden*, *Guden* adatok „túlnyomórészt nem keresztény jellegű nevek közt fordulnak elő” (i. m. 36). Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy az 1138/1329.-évi dömösi összeírásban, Lingu faluban *Guden* szolga közvetlen környezetében *Budi* (< *Budimir*), *Cubos* (< *Jacobus*) és *Iacob* nevű szolgákat említik; Durusa faluban *Guden*-en kívül harangozó volt még *Endere*, *Simun* és *Weiteh* (< *Wojteh*); Luba faluban a vincellér *Guden* egyik társa *Gure* (*Jure* < *Georgius*) volt. Az Albeus-féle 1237—40. évi összeírásban *Guden* tárnokmester társát *Jordán*-nak nevezték.

2. A. Molnár Ferencnek igaza van abban, amit egyébként már Pais Dezső is kifejtett, hogy a „Gedeon ótestamentomi név Árpádék és a vegyesháziak idejében nem volt használatos, s így bajosan szerepelhetek volna a XIII. század elején és a XIV. század közepén a becézói” (MNy. 40: 125), vagyis az Ugocsa megyei *Gödényháza* hn. előtagja sem kapcsolható össze a *Gedeon* szn.-vel, amint azt Kniezsa állította. Mindamellettt Kniezsa feldolgozása során az derül ki, hogy pl. az Ugocsa megyében egy családhoz tartozókat *Geuden*, *Geude*, *Geode*, *Gewde*, *Gede* néven jegyezték fel. E névvariánsokkal A. Molnár nem foglalkozott, figyelmen kívül hagyta, holott a *Geuden* (és más) családnév alakváltozatainak számbavétele adja meg legtöbbször a névmagyarázat kulcsát. Ez esetben is a *Geuden* családnévvvel egy helyen és időben előforduló *Geude*, *Geode* stb. változatokat már semmi esetre sem lehet megmagyarázni a *gödény* 'madárfajta' közszóból, mert az Árpád-korban és később is az „eredeti nevek mindig teljes alakban fordulnak elő, sohasem rövidítve, mint a jövevénynevek . . . a [közszói eredetű] magyar neveket nem csonkítják meg, mint a jelentéssel nem bíró jövevényneveket” (Berrár Jolán: MNyTK. 80. sz. 48—9).

Az Ugocsa és Gömör megyei *Geuden*, *Geude*, *Geode*, *Gede*, *Gödes* családnéveknek a bibliai *Gedeon* szn.-ből való eredeztetését én sem fogadom el, de Kniezsával egyetértek abban, hogy e nevek lehetnek *-ny(-n)*, *-e*, *-ő*, *-s* képzős alakulatok. A feltételezett (képző nélküli) tövek ugyanis szinte teljesen megegyeznek az Árpád-korban igen nagyszámban előforduló *Geudi*, *Gud*, *Gudi*, *Gedi*, *Gueud* alakokkal, továbbá az úgynevezett képzős alakok az Árpád-kori *Guden*, *Geuden*, *Gudus*, *Guedeu* nevekkel. A Kniezsa által felsorolt példákön kívül magyar *-ny(-n)* vagy szláv *-n* képzős nevek még pl.: *Ete* → *Etény*, *Hete*, *Heta* → *Hetény* (l. Pais: MNyTK. 125, 21), *Gerus* ~ *Geren* (← *Gergely* nem pedig *görény*!!) (Györffy II. 386), *Gure* → *Guryn*, *Guren*, *Gewren* (l. Cs. V. 133), *Chech* → *Csécsey* (FNESz.), *Rema* → *Remen*, *Mysin*, *Musun*, *Musun*, *Wsudyn* stb. (Györffy III. 232; Árpád-kori kis személynévtár).

3. A. Molnár Ferenc szerint az Árpád-kori *Guden*, *Geuden* adatok beleilleszkednek az állatnévből lett nevek sorába, és a névadás indítékául nem csupán a 'madár' jelentés szolgált, hanem nagy részükben az, „hogya a név viselője sokat ivó és nagyétkű (vagy esetleg lógó tokájú, netán kiálló gégejű) volt, vö. 1785: *gödény* 'sokat ivó ember' (TESz.). A gödény ugyanis csőrével a vizet kanalazva rengeteg halat eszik, nagyokat is, roppant étvágú, telhetetlen falánkságú madár (l. Chernel István: Magyarország madarai II/1. Bp. 1899. 79).” A gödény falánkságára A. Molnár 18—20. századi népnyelvi adatokat is idéz (i. m. 360).

Az Árpád-kori *Guden*, *Geuden* szn.-ek effajta értelmezése véleményem szerint már a fantázia körébe tartozik, amin vitatkozni sem érdemes, mert kizárólag hit kérdése. Ugyanis sem A. Molnár nem tudja bizonyítani az Árpád-korban élt *Guden*, *Geuden* nevű személyek falánkságát, netán lógó tokáját, sem én a lógó toka hiányát. Egyébként különösképpen e „lógó toka teória” készítettett a 11—13. századi *Guden*, *Geuden* nevek eredetének (meglehetősen munkaigényes) felülvizsgálatára.

Tapasztalatom szerint az Árpád-kori közsói eredetűnek vélt személynevek szokásos értelmezése jórészt azon alapul, hogy a vizsgált személynév és egy ma használatos közszó között felismerhető bizonyos fokú alaki hasonlóság. Ez a felismerés azonban a szükségesnél jobban, illetőleg nem kellő irányban mozgatja meg a kutatók élénk fantáziáját, és ebből következik, hogy gyakran hamis képzettársítás „áldozatává válik” a névmagyarázat. Nem egy téves magyarázat forrása volt az a módszer, hogy kellő vizsgálat és körültekintés nélkül, túlzott magabiztossággal egy Árpád-kori személynév magyar közszóhoz hasonló hangalakjába — különös asszociáció hatására — belemagyarázták a hozzá hasonló közszó mai jelentését, és így vált egy idegen eredetű Árpád-kori személynév egy ma élő közszó első történeti adatává. E módszer buktatóit számos példával illusztrálva részletesen tárgyaltam a IV. Magyar Névtudományi Konferencián (Névtudomány és Művelődéstörténet. 1989. 223—8).

4. Az Árpád-kori személynevek összekapcsolása egy ma használatos közszóval, ill. e közszó mai jelentésével kiváltképpen akkor igényel fokozott körültekintést, ha a ma élő közszónak nincs kielégítő etimológiája. Például az Árpád-kori *Zegen*, *Scegun* személynevek 'szegény' jelentését nem tudjuk semmilyen feltételezett átdadó nyelvből kikövetkeztetni. E személynevek a TESz.-ben hol kérdőjellel, hol anélkül egyaránt előfordulnak az ismeretlen eredetű *szegény* 'pauper, arm' és a szintén ismeretlen eredetű *szégyen* 'schande, Scham' közszavak korai adataként, holott még az sem lehetetlen, hogy e nevek nem tartoznak egyik közszóhoz sem. Kiváltképpen akkor nem, ha figyelembe vesszük a *Scega*, *Scege*, *Scegue*, *Scegeze* személyneveket (l. Árpád-kori kis személynévtár), és feltesszük, hogy e nevekhez járulhatott az Árpád-korban gyakori magyar *-ny* vagy szláv *-n* képző (l. Kniezsa fent idézett művét), amint a TESz. is feltesz egy *-ny* képzőt az ismeretlen eredetű *szegény* szóban (l. *legény* címszó alatt).

Egyébként Györfly György a *szegény* 'arm' eredetéről — idegen nyelvi párhuzamokra támaszkodva — lehetségesnek tartja, hogy „a régi magyar *szeg-szög* 'sötét, barna' színnév (vö. *szöghajú*, *szögfekete*) és *in* szavunk elhomályosult összetétele ... Ha e magyarázat helytáll, akkor *szegin* eredetileg az *in*-ek szegényebb rétegét jelölte ... tehát rab cselédek” (István király és műve 481).

3. Mivel nehezen hiszem, hogy a minden vagyonát a paloznaki egyházra hagyó *Guden* (Göden) úr gödényhez hasonlított, esetleg falánk, netán lógó tokájú volt, ezért nevének eredetét más módszerrel próbálom megfejteni, mellőzve mindenféle szabad asszociációt.

1. Közismert, hogy az államszervezés idején sváb lovagok és más német főurak (pl. Vecellin, Hont és Pázmány, Héder, Győr, Gut és Keled, Hermány stb.) jöttek be páncélos vitézekkel Géza, ill. István király udvarába. „A beköltöző vitézek társadalmilag az előkelők és a középréteg képviselői voltak. ... A továbbiakban e vitézek beolvadtak a XI. századi

miles rétegbe, a király és a főurak katonai kíséretébe . . . Németi nevű telepeink javarészt ilyen korai időben keletkeztek” . . . I. Endre trónralépése után, 1046-tól királyaink „a bajor és sváb területen átnyúlva a Rajnán túlról” hoztak szász és vallon- »olasz« hospeseket. . . ., Így a második telepítési hullám hozta létre a Szászt (Szászi), továbbá a Borbánt (eredetileg *Brabant*) és *Olaszt* (*Olaszi*) telepeinket” (I. Győrffy György: i. m. 509, 510, 512—3).

A fentiek ismeretében elméletileg semmi nem zárja ki feltevésemet: *Guden* úr, László király vitéze, kísérője és némely *Guden*, *Geuden*, *Gudi*, *Gude* nevű személy német (bajor?, sváb?, szász?) eredetű lehetett. Hipotézisem megtámogatására megnéztem néhány német személynévszótárt, hátha akad a Magyarországon előforduló *Guden*, *Geuden*, *Gude* stb. nevekhez hasonló német név. A következő neveket találtam: *Gudi*, *Gude*, *Goda*, *Gudo*, *Guda*, *Godan*, *Godila*, *Godilo*, *Godin*, *Godino*, *Godina*, *Godenus*, *Goding*, *Godolav*, *Godene*, *Gudin*. E nevek a gót *gods* 'bonus' töre vezethetők vissza (Förstemann, E.: *Altdeutsches Namenbuch*. I. Personennamen. Bonn, 1900². 659—62).

Gödde, *Gödden*, *Göde*, *Gäde*. Hamburgból, a 13. századból: *filius domini Goden*. E nevek a *Godefrid*, *Godeschalk* szn.-ekből rövidültek (Bahlow, Hans: *Deutsches Namenlexikon*. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt. München, 1967. 156, 177).

Gude, *Gud(d)e*, *Gud(d)en* nevek a *Gut* névből (szóból) származnak (Breckenmacher, Karlmann: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen*. I—II. 1957—63². I. 606).

Frankfurtban, egy 1385-ből származó névsorban gyakran előforduló keresztnév volt a *Gude* (Bach, Adolf: *Deutsche Namenkunde*. I/2. 1953². 27).

A *Gotfried* (-*bald*, *beraht*) személynévből 35-féle becézőnevet pl. *Goethe*, *Gide*, *Göte*, *Gode*, *Godela* stb. sorol fel Fleischer, Wolfgang *Die deutschen Personennamen* (1968. 127) című munkájában.

Tehát a német szótári adatok alapján az Árpád-kori Magyarországon előforduló *Guden*, *Gudi* stb. személynéveket el lehetne fogadni német eredetűeknek. Néhány biztos adat támogathatja is e nevek német eredetét.

Például német vagy vallon származású volt az 1265—1332 között említett Esztergom város kereskedő polgára: *Syr Godin* (*Godyn*); *Godinus* comes; Stephanus, *Godinus*, Rubinus filii *Godini* comitis (Győrffy II. 253—5).

A szász vizaknai Alárd fiak birtokában levő, erdélyi Fehér megyében fekvő *Godyn* nevű föld: „t. *Godyn* . . . que vulg. Ryngelkyrch nominatur” (Győrffy II. 182) névadóját is német eredetűnek tartom. Egyébként e megyében az egyik szász plébánost 1309-ben *Godeschalcum* de Winz néven említik (Győrffy II. 192—3).

Kortársunk *Godenus* János József „A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája” (Bp. 1990) című és más könyv szerzője is a rádióban elhangzott riportban holland származásának vallja magát (vö. *Magyar Nemzet* 1990. nov. 7., 8).

2. Az A. Molnár Ferenc által is említett és az OklSz.-ből idézett *Gödényháza* helynév magyarázatának felülvizsgálata előtt azonban ismertetek egy 50 évvel ezelőtt megjelent dolgozatot:

Szabó Dénes rövid, de igen tartalmas cikkben foglalkozott a Somogy megyei *Gadács* (1138/1329: *Gudas*, *Gedas*) helynévvel.

Az EtSz. bizonytalan eredetűnek ítélte a nevet, Szabó Dénes viszont összekapcsolta a hazai forrásainkban gyakran előforduló horvát *Godomerius*, *Guidimer*, *Godomer*, *Guduzlaus*, *Godoslaus* személynévekkel, és utalt a szerb *Godemir*, *Godomir*, cseh *Hodislav*, lengyel *Godzislav* szn.-ekre is. A *Gadács* (*Gudas*, *Gedas*) az említettek egyikének, ill. rövidített alakjának -*ačb* képzős becézője. A hn. korai *Gedas* változata elhasonulás eredménye. A szláv *Gudimer* — *Godimer*, *Guduslav* — *Godoslav* stb. nevekből alakultak a magyarországi *Gad* < *God*, *Guda*,

Gudus, Goda, Godus, Godinus, Gadoch szn.-ek és *Guda, Gada, Godan, Gadan, Godin, Godina, Gadasyn, Godenowcz* stb. helynevek (MNy. 41: 92—3; vö. MNyTK. 85. sz. 10).

A Szabó Dénes tanulmányából idézett szláv eredetű személynevek szinte teljesen megegyeznek a német szótárak *Gude, Goda, Godan, Godin* stb. alakjaival (vö. FNESz. *Gád, Gadács, Gadány, Göd, Godines, Godisa, Godján, Alsógagy* szócikkeit). Ebből következik, hogy rendkívül nehéz a név viselőjének, helynév esetében a névadónak eredetére a név alapján következtetni. Eligazítást csak a szöveggörnyezet, illetőleg a település történetének ismerete adhat.

Krassó megyében a XIV. században a királyi uradalmak vlach hegyifalvakkal teltek meg, így pl. Krassó(fő) vártartományá is. „A román bevándorlással egyidejűleg, de attól függetlenül délszlávok költöztek be... s megindult a helynévanyag elszlávosodása... és általánossá vált a telepítő román és szláv kenézek nevére való elnevezés” (Györffy III. 474—5). A Krassó megyei *Vaja* (Patak) nevű földet 1378-ban körüljárták és határának leírásában megjelölték *Guden* nevű kenéz telkét, melyen 5, Krassófő várhoz tartozó orosz tartózkodott: „fluvius Crassou, Zecenpataka, una possessio et Kenezatus *Guden* vocatus in quo quinque rustici ad Crassoufeu pertinentes resideret” (DocVal. 277; vö. Györffy III. 497). A *Guden* → *Gödény* nevet a DocVal. (59) szláv eredetűnek tartja, Csánki (II. 102) is *Gödény* néven jegyzi az adatot. Különböző Krassó megyében, Vajától délre volt *Oroszi* (*Ruszolc*) nevű település, Rusova néven ma is meg van (Györffy III. 491).

Temes megyében az orsovai vár építői között volt 1371–72-ben Petrus filius *Guden* (DocVal. 243).

Hunyad megyében, 1418-ban a Folti és Illyei családok megosztottak Illyén és a hozzátartozó oláh falvakon. Ez utóbbiak között említették „poss. volahalis *Gedenfalua*”-t, későbbi nevén *Godonest, Godenest*, ma *Godinesd*. A hn. a szerb-horvát *Godin* szn.-ből alakult (Györffy III. 287; Csánki V. 92, 292—3; FNESz. *Godinesd*).

A. Molnár Ferenc az OklSz.-ből idézett 1414. évi Stephano de *Gewdynhaza* földrajzinéven is a *gödény* ’madár’ köznevet vagy a belőle alakult személynevet véli felfedezni. Az adat az Ugocsa megyei *Gödényháza* hn.-re vonatkozik, és e helyen korábban *Tornatelke* nevű település állt. *Gödényháza* hn.-re legkorábbi biztos adatunk 1370-ből származik. Ekkor egy peres ügyben Michael de *Kedynhaza* nevű királyi ember is részt vett. További adatok: 1390: „nobiles de *Geudenhaza* alias *Tornaitelke*... Blasii et Valentini filiorum Petri de *Gewdynhaza*”; 1393: „Valentinus de *Gudenhaza*”; 1398: „Jacobus de *Geudenhaza*”; 1414: Stephano de *Gewdynhaza*” stb. (DocVal. 225, 464, 501; CD.X/1: 660; KárOkl. II: 15. vö. Csánki I. 433).

Az Ugocsa megyei Tornatelkét a tatárdúlás előtt királyi hospesek lakták, és Szabó István szerint „aligha kétséges, hogy e vendégek szászok vagy flamandok éspedig ugyanazok voltak, akik ugyanekkor már a Tisza-völgy déli partvonalát tartották kezeik között”. Az elhagyott és pusztává vált Tornatelkét 1262-ben István ifjabb király *Munkách* fiának *Nede*-nek adta, akinek „leszármazottai voltak a *Gödény*-ek, ill. *Gödényházi*-ak... falujuk az ugocsai magyar kisenemesi vidéktől elszigetelten előbb szász, majd jórésztben orosz és oláh elemekkel átítatott környezetbe, a hatalmas nyalábi uradalom közepébe ékelődött be” (Szabó: Ugocsa megye 521—2; Nagy Iván: Magyarország családai II. 433—4).

Ha az Ugocsa megyei *Gödény*-ek valóban *Munkach* fia *Nede* leszármazottai, akkor a *Guden* (*Geuden, Gewdin*) személynevet szláv eredetűnek kell tekintenünk, amit a morvaországi *Gödning* (ma *Hodonin*) vár neve is igazolni látszik. A vár neve a XIV. századi magyarországi krónikákban *Godyn, Godin* alakban fordul elő. 1401-ben (amikor Zsigmond király *Gödning* várért gróf Szentgyörgyi Templinusnak adta a Pozsony megyei *Fél* nevű királyi birtokot) a Pozsony megyében kiadott oklevélben a vár nevének írott alakja tökéletesen megegyezik az Ugocsa megyei, 1414-ben feljegyzett *Gewdynhaza* hn. első tagjával: „castrum *Gewdyn* vocatum in Marchionatu Morauie circa litus fluvii Morauie appellati in opposito

castri nostri Wywar vocati” (SRH. I. 40; II. 47; ZsimOkl. II/1: 108/904; 397/3346). A helynév alapja a szláv *god* ‘habilitas, pulchritudo’ tőből alakult személynév (Miklosich: BSPO. 49, 142), Melich János a *Gödöng*-et német alakulásnak tartja (HonfMg. 368).

Zemplén megyében, ahol németek, vallonok és oroszok is laktak, szintén volt *Gödöny* hn., 1327–1439 között *Geuden*, *Guden*, *Gewden*, *Gwden*, *Gwdyn*, *Geudyn*, *Geden* írott formában fordult elő (Csánki I. 347; ZichyOkm. II–VIII. SztárOkl. I. 308; II. 278, 291, 334; Györfly Gy.: A magyarság keleti elemei 160–1).

Heves megyében, ahol korai bajor telepítések voltak, Tar határleírásában szerepelt 1265-ben „*Geuden* porloga” (I. OklSz.; Györfly III. 55, 60, 139).

Bars megyében, Szelepcsény határleírásában is feltűnik 1234/1364-ben „*Gödény*” földje (Györfly I. 476; vö. CDES. I: 318).

3. A felsorolt példákából kitűnik, hogy a *Guden*, *Geuden*, *Geudyn*, *Geden* szerte az országban egyaránt előfordul német, illetőleg szláv telepítésű helyeken is. Csak igen gondos és minden részletre kiterjedő nyomozás után lehetne biztonsággal kijelenteni, hogy a név, illetőleg viselője német vagy szláv eredetű volt.

Az idegen eredetű nevekben bekövetkezett magán- és mássalhangzó-változások után az utókor a számára értelmetlen neveket megértelmesítette, az érthetetlen hangsort egy ismert magyar közzóhoz hasonlította, majd azzal egynek tekintette. Ugocsa megyében a 16. században az egy családhoz tartozó *Geoden*, *Gede* stb. nevűek még ismerhették a közös őst (? *Godefrid*, *Godeschalk*, — ? *Godimer*, *Godoslav*) nevét, és fel sem merülhetett bennük, hogy nevükben akár a *Gedeon* személynév, akár a *gödény* madárnév rejlik. Századok folyamán azonban az ősz eredeti neve, főleg nevének értelme feledésbe merült, és ma már a *Gödény*-ek, *Gödényházi*-ak (és a kutatók egy része) a névben madárnevet sejt. Ezt a jelenséget nevezzük népetimológiának.

Mindezek után nekem az a véleményem, hogy az Ugocsa megyei *Gödényháza* helynévnek annyi köze van a gödény madárhoz, mint a Baranya megyei *Lánycsók* helynévnek egy leány csókjához (I. FNESz.). A TESz. helyesen járt el, amikor az Árpád-kori *Guden*, *Geuden* személynéveket nem tekintette biztos történeti adatnak a *gödény* ‘madárfajta’ közzó magyarázatában. Hiszen hasonló módszer alapján akár még *Guden* úr egyik tanújának, *Suni* decanusnak a neve is bekerülhetett volna a TESz.-be a *sunyi* közzó első adataként!

Természetesen nem kívánom kizárni annak lehetőségét, hogy az Árpád-korban a *gödény* madárnévből is alakulhatott személynév. De mondanivalóm lényege: az Árpád-kori, magyar közzói eredetűnek vélt személynévek magyarázata előtt kívánatos a velünk és környezetünkben élő népek személynévi szótárát is áttanulmányozni; ezáltal magabiztonságunk némileg csökken, de talán jobb megoldást találunk az „ismeretlen eredetű” személynévek magyarázatára.

4. A Magyarországon nagyszámban előforduló *Gede*, *Gude* ~ *Gede* szn.-ek tarka képet mutató magyarázatát tovább színezi egy adat: 1349-ben Ilona nemes asszony apja *Wgud* néven, 1362-ben *Gede* néven szerepel: „domina Elena nomine . . . filia videlicet *Wgud* filii Samsonis; dominam Elenam filiam *Gede* filii Samsonis” (SztárOkl. I. 218, 324). Az *Wgud* — (*Gude*), *Gede* változat megegyezik a *Jacobus* személynév *Cubos* becézőjének alakulásával. Tehát elképzelhető, hogy a *Guda* ~ *Gude* ~ *Gede* nevek egy része a *-gud* (*-gude*) végződésű (*Egud*, *Egude*, *Bugud*, *Mogud*, *Ragud*, *Sungud*, *Zongud*, *Vgud*) személynévek becéző változata.

4. A TESz. a *gödölye* ‘kecskegida’ közzó nyelvtörténeti adatai között a *Gödöllő* helynév korai előfordulásait kérdőjellel idézi, és a helynevet nem tekinti a közzóhoz tartozónak. Raátz Judit ugyan elképzelhetőnek tartja, hogy a helynév alapjául pusztaszemélynév szolgált, de ő is állatnévre gondol, mert szerinte „az ómagyar személynévadásban az állatne-

vek nagy szerepet játszottak” (NévtDolg. 14. sz. 6), különösen akkor — teszem hozzá —, ha mint az előzőekben kifejtettem, némely idegen eredetű személynévben is merész fantáziával magyar állatnevet vélnek felfedezni.

Az ismeretlen vagy bizonytalan eredetűnek tartott Pest megyei *Gödöllő* (1349/1370; *Gudullew*; 1410: *Gedullew*; 1467: *Gedele*; Kálmán: NV³, 165; FNESz.; ZsigmOkl. II/2: 351/7546; Csánki I. 28) helynevet is kielégítően meg lehet magyarázni a német *Gude*, *Göde* szn. -l képzős *Godel*, *Gödele* („Koseform aus einem mit *Gode*- anlautenden Vollnamen, meist < *Gottfried*” Brechenmacher i. m. I. 573) alakjából. Baselben a XIII. században pl. feljegyezték *Godeli* pellifex nevét és egy Lotharingia-i tanú neve 1030-ban *Godelinus* volt (Socin, A.: *Mittelhochdeutsches Namenbuch*. 1968. 142; *Diplomata Hungariae Antiquissima* Bp. 1992. 107; vö. Förstemann i. h., Fleischer i. h.).

Gondolataim lezárásaként Poór Antal fejtegetésével tökéletesen egyetértve idézem a több mint száz évvel ezelőtt megjelent cikk egy részletét: „Minél tovább tanulmányozom a XIII. és XIV. századbeli szokatlanabb személyneveket, annál inkább erősödik bennem a meggyőződés, hogy ama régi személynevekben mentül kevesebb az »ősmagyar«. Sőt már is szabályul merném fölállítani, hogy a XIII. és XIV. században használatos, ma már szokatlan keresztnevek (és nem a többnyire »dictus«-szal jelölt vezetéknevek) az ó-testamentumból és keresztény Martyrologiumból kölcsönzött, részint magyarított, részint esonkított vagy átídomított, részint a szlávból, németből, olaszból és más idegen nyelvekből már átídomítva átvett nevek. Annak ugyan nem mondhatok még ellent, hogy e szabály alól lehetnek kivételek, minthogy sok név származását megfejteni se vagyok képes, annál kevésbé megokolni; de azt hiszem, hogyha a magyar onomastikával foglalkozó tudósaink az imént jelzett, közelebb eső elvből indulnak ki, mielőbb tetemes eredményre jutnak” (Turul 1889. 67).

Fehértói Katalin

Sz. Bakró-Nagy Marianne—Kontra Miklós (szerk.): A Nyelvészetről — egyes szám, első személyben. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-tudományi Intézete, Budapest, 1991. 270 oldal

Ötlet és cím formája Amerikából jött (vö. *First Person Singular*, szerk. B. H. Davis & R. O'Cain. Amsterdam: Benjamins, 1980.). Mind az amerikai, mind a magyar kötet azt jelzi, hogy sok neves mai nyelvész örömmel beszél önmagáról és szakmájáról. Műfajilag lényegében önvallomásokról van szó, jóllehet a magyar könyv harminc közleménye közül a „vallomás” szó csak egy cikk címrésztében (Bakos Ferencéében) fordul elő. A harminc magyar nyelvész a második világháború utáni magyar nyelvtudomány „fiatalabb” generációját képviseli, a legfiatalabb köztük Moravcsik Edit (1936.) és Papp Ferenc (1930.) a legidősebb Kovalovszky Miklós (1911.) és Lakó György (1908.). A tréfásan destruktív nyelvészek klubjának nevezett idősebb nemzedék vezető egyéniségei (Pais, Zsirai, Tamás, Ligeti, Kniezsa, részben Laziczius és Németh Gyula) voltak a harminc nyelvész korszakának (nagyjából az 1945 és 1990 közti időszakról van szó) irányító magyar nyelvészei, kik 1945 után is a két világháború közti magas szintű egyetemi és akadémiai élet tekintélyhordozóinak számítottak (vö. UAJb 60 [1988]. 196—9). Mellettük a könyvben munkásságukról számot adó harminc nyelvész legtöbbször csak kisebb mértékben állott a nyelvészeti szín rivaldafényében, mely a szocialista rendszerben egyébként is kevésbé volt vonzó és „díszes”, mint a Horthy-időkében. A szocialista rendszer azonban mindenesetre több lehetőséget adott az intenzív, elmélyedt, hosszú lélekzetű munkákra, gyakran intézeti vagy szakcsoportos tervmunkák keretében. Így aligha meglepő, hogy a harminc magyar nyelvész munkássága eredményeiben aligha marad el a Pais-nemzedék egészének teljesítménye mögött. Sokan a „fiatalok” közül részesei voltak a nagy akadémiai tervmunkáknak (Értelmező Szótár, etimológiai szótárak), ami lekötötte munkaerejük tetemes hányadát. Ennek ellenére legtöbbjük (terven kívüli) egyéni teljesítménye is számottevő. Néhányan a független egyéni teljesítményi vonalon aktívabbak voltak, mint a tervmunkákban (Hajdú, Kiss Lajos, Vértes Edit), jóllehet a fogantatásában tervmunkai és egyéni a korszakban nehezen különíthető el egymástól.

Méltánytalan volna szerkesztőktől számon kérni, miért nem szerepel több nyelvész a kötetben. Hiszen ők számos további kollegát is felkértek közreműködésre (egyebek közt, jelen recenzió íróját is). Érthető, hogy sokan a felkértek közül úgy gondolták, nincs még itt az ideje a vallomástételnek. Vannak, akik elvből nem akarnak memoárt írni (például e sorok írója), mások úgy gondolhatták, hogy a rendszerváltás körülményei közt kínos korábbi tevékenységeikről nyilatkozni. Efféle nyilatkozatokat a kívülálló öngazolásnak vagy esetleg kimagyarázkodásnak tekinthetnék. Emlékezésekből soha nem lehet kikapcsolni a subjektív szempontot. Úgy vagyunk azokkal, mint a jegyzőkönyvekkel: gyakran nem azt tartalmazzák, ami valóban történt, hanem azt, amit a szerzőjük vagy megfogalmazójuk kívánatosnak tart utólag, hogy megtörténtként legyen odaállítva. Mindezzel nem rosszhiszeműségre gondolok, hanem csak azt hangsúlyozom, hogy a subjektivitás kikerülhetetlen tényező személyes visszaemlékezésekben.

Megjegyzendő: ahhoz, hogy kerek képünk legyen az utolsó ötven év magyar nyelvtudományának történetéről, meg kellett volna nyerni Antal Lászlót (jelenleg Washingtonban) és Szépe Györgyöt a kötet munkatársának. Más kérdés, hogy a szomszédos országok magyar anyanyelvű nyelvészei közül miért csak egy (Penavin Olga) szerepel, amikor a távolabbi külföldről öt szerző (Fónagy, Hetzron, Kerék, Makkai, Moravcsik E.) van a szerzők sorában. Közülük Hetzron, Kerék és Makkai nem Magyarországon szerezte nyelvészeti képesítését. A szomszéd államokbeli magyar nyelvészek általában nem Magyarországon végezték egyetemi tanulmányaikat. S az erdélyieknek megvolt 1945 óta a maguk kolozsvári iskolájuk (Szabó T. Attila s köre), a felvidékiek (Sima Ferenc) a szlovák egyetemen szereztek magyar nyelvészeti képesítésüket (e sorok írója is tanult az orientalista Bakos Ferentől Pozsonyban magyar nyelvészetet 1947-ben, s a Jancsovics nevű előadó szemináriumában magyar irodalomtörténetet). Bizunk abban, hogy Antal és Szépe másutt előadja nézeteit, annál is inkább, mert a kötet szerzői többször elismeréssel hivatkoztak rájuk: hiszen a hatvanas években ők kezdték importálni a modern amerikai formalizmust Magyarországra (vö. 27, 42, 197). Más lapra tartozik, hogy ezt ma érdemnek vagy sajnálatos vállalkozásnak tekintik. Kívánatos lett volna olyan személyiségeket is szólásra bírni, mint Hadrovics László, Kara György, Hazai György, Büky Béla, Király Péter, Gregor Ferenc, Vértes O. András, Kniezsa Veronika, Rot Sándor, nem beszélve a kor olyan fontos egyéniségeiről mint Benkő Loránd és Telegdy Zsigmond.

A kor magyar nyelvészei közül egyesek már más helyen nyilatkoztak pályájukról, többen részletesebben, mint e kötet szerzői. Így Szemerényi Oszvald (Osvát) „Summing up a life” című önéletrajzában (Hochschul Verlag, Freiburg i. Breggau 1992., vö. UAJb 65 [1993.], Short Notes) vagy Seboek Tamás jónehány úgynevezett személyes memoárban Lotzcal és önmagával kapcsolatban (UAJb 46 [1973.]: 1—26, 50 [1978.]: 138—43, 64 [1992.]: 1—12). Magammal kapcsolatban az Ural-Altäische Jahrbücher 50. kötetéhez írt Geleitwortomra hivatkozom, melyben van néhány megfigyelés a kor nyelvtudományi szervezési problémáit, különösen a nyugati magyar nyelvészek munkásságát illetően.

A szerkesztők felkérő levelükben hat kérdést tettek fel a kötet munkatársainak; céljuk ezzel egy sematizált egységes adatfelvétel lehetett. Az első (Mitől nyelvész? a nyelvész?) és az utolsó kérdés (Milyen irányzatok hatottak a magyar nyelvészetre?) általános érdekű, a négy a személyi tapasztalatok jobb előadását volt hivatva segíteni. Ez utóbbiakkal itt nem foglalkozunk. Valamennyi fontos adalék — s ami lényeges: autentikus adalék — az elmúlt ötven esztendő magyar nyelvtudományának történetéhez kapcsolódik akkor is, ha szubjektív elemek találhatók bennük. Megjegyzendő, hogy Kiss Lajos (135—44), B. Lőrinczy Éva (164—170), Molnár Iona (183—90), Moravcsik Edit (191—203) egyoldalúan csak életrajzot (CV-t, vagyis curriculum vitae) adott. Petőfi S. János cikke pedig nem más, mint bevezetés szövegtani téziseinek újabb terminológiájába (213—23). Moravcsik kivételével (kinek utalásai alább találhatók) egyikük sem foglalkozott a szerkesztők által feltett első és hatodik kérdéssel.

A válaszokat a két általános jellegű kérdésre érdemesnek látszik külön blokkban összeállítani, mert igen nagy a jelentőségük egy magyar nyelvtudománytörténet számára. E feladatot az alábbiakban elvégeztem. Ha ennek során az elkerülhetetlen sematizálás itt-ott megváltoztatta a szerzők nézeteit, ez akaratom ellenére történt, s elnézést kérek előre is (korrekciókat szívesen fogadok). Az A alatt az első (Mitől nyelvész a nyelvész?), B alatt a hatodik kérdésre adott válasz található (Milyen irányzatok hatottak a magyar nyelvészetre?).

A. Aki hivatásszerűen foglalkozik a nyelvvel. B. Saussure, prágai strukturalizmus (Bakos).

A. Aki nyelvvel foglalkozik. B. Magyar módszer, mely mindig lépést tartott az európai fejlődéssel (Deme).

- A. Aki tud absztrahálni. B. Magyar módszer, Trubeckoj, Laziczius (Elekfi).
- A. Akinek a nyelvvel való foglalkozás hivatása. B. Sokrétű, 1956 óta (Fónagy).
- A. Introvertált, absztraháló típus jó intuícióval. B. Újgrammatikus, pszichológista, saussurre-ánus, nyelvtudomány, újabban double-talk (Fülei-Szántó).
- A. Fit, non nascitur. B. Hazai konzervativizmus (Hajdú).
- A. Aki a nyelvet teszi tudományos vizsgálat tárgyává. B. Nem egy egyelméletű, egy módszerű nyelvtudomány hazai alapokon. Ennek nincs különösebb szégyellnivalója teljesítmény dolgában (Herman J.).
- A. Aki egy nagy beavatási szertartáson, egyetemi képzésen átesett. B. Hazai hagyomány, Gombocz, Laziczius (Hetzron).
- A. Közös egyéniségjegyeik nincsenek. B. Hagymányos, az utóbbi időben modern irányzatokkal frissítve (Hexendorf E.).
- A. A nyelvész az emberi nyelv... tudományos vizsgálatát tekinti főfeladatának. B. Hazai rendszer, mely jónéhány külföldi elméletet adoptált (felszínesen elfogadott), de nem adaptált (Imre S.).
- A. A nyelvésznek nem kell huszonnégy nyelven perfektül beszélnie. B. Magyar és finn hagyomány: Reguly, Castrén, Munkácsi, Paasonen, Gombocz (Kálmán B.).
- A. A nyelvészeket a nyelv érdekli. Egységes egyéniségjegyeik nincsenek. B. Hazai hagyomány, különböző (külföldi) irányzatok a gyakorlatban jól megférnek egymással (Károly S.).
- A. Kit a véletlen hozzásegít. B. Nem foglal állást (Kerék A.).
- A. Az ember véletlenül válik nyelvészé. B. Nem foglal állást. Egyénileg külföldi modern irányzatoktól kapott sokat (Kiefer).
- A. Nyelvészettel hivatásszerűen foglalkozó kutató (kiegészítőleg: érzelmileg telített felsorolásos definíció). B. Hagymányos szemlélet és módszer, tárgykörök, témák és műfajok talmi korszerűsködéstől mentesen (Kovalovszky M.).
- A. Pluralisztikus felfogású nyelvkutató. Tudja, hogy a nyelvészet művelése nem ötven évvel ezelőtt Amerikában kezdődött el, hanem már jóval korábban Európában. B. Újgrammatikusok, de Saussure, prágai nyelvész, Leonard Bloomfield és néhány más amerikai nyelvész (Lakó).
- A. A nyelvészé válás alapfeltétele valamiféle zenei hallás. B. Nem foglal állást (Mak-kai).
- A. A nyelvész megfigyeli azt, amit mindenki más természetesen vesz: a nyelvhasználatot. B. Elméleten-kívüli, preteoretikus, tényszerű látásmód (Moravcsik E.).
- A. Tartós memória háttérként. B. A külföldi hatás mindig gyenge volt, mert nyelvészeink monolingválisok, korábban legfeljebb németül, most meg csak angolul olvasnak (Papp F.).
- A. Nyelvészeti gondolkodásmód, nyelvi problémaészlelés jellemzi. B. Átesett minden gyermekbetegségen, mindenféle irányzat fertőzésén. B. A klasszikusnak mondott vagy az eklektikus nyelvvizsgálati módszerek is eredményt hoztak. A modern irányzatok sok vita után eresztettek gyökereket. Nem egynek kiváló magyar képviselői világszínvonalon is megbecsülést szereztek (Penavin O.).
- A. A nyelvész antropológus a szó legtágabb értelmében. B. Nagyrabecsülendő hagyomány. Kívánatos az együttműködés modern irányzatokkal (Péter M.).
- A. Nem ad definíciót. B. A különféle irányzatok búvápatakszerűen hatottak/hatnak (Petőfi S. János).
- A. A nyelvész kedveli a konkrétságot és egzakttságot. B. Századunk második felében a leíró nyelvtani érdeklődés (Rác E.).
- A. Grammaticus non nascitur, sed fit. B. Nem foglal állást (Rédei).

A. A nyelvész filozófus, aki az egyetemes kategóriák megértéséhez a nyelv felől közeledik. B. Tárgyi forrásismeret, kutatási módszertan, történeti problematika megfogalmazása (Róna-Tas, vö. 237).

A. Hozzáértő és lelkes tanár hatására lesz valaki nyelvész. B. Régi és új módszer együtt (Szathmári I.).

A. A nyelvész filosz: érdeklődésének központjában a nyelv áll. B. Különböző irányzatok hatottak és hatnak (Vértés Edit).

Az első kérdésre adott megnyilatkozások (Mitől nyelvész a nyelvész?), bármennyire érdekesek vagy eredetiek, nem sokat segítenek a fogalom tisztázásában. Legtöbbjük az értelmező szótárak meghatározására támaszkodik, s inkább azt mondja meg, mi a nyelvész, s nem azt, mitől lesz a nyelvész nyelvészé. Figyelemre méltó a véletlen nagy szerepe a nyelvészé válásban. Rá kell mutatni itt Hajdú (Fit, non nascitur) és Rédei egyező véleményére (A nyelvész nem születik, hanem lesz). Magáért beszél e vonatkozásban Kálmán Béla közleményének címe is, ki nyelvészeti pályafutását így jellemzi: Véletlenek sora (103). Róna-Tas, ki fiatalon szociológus és néprajzos akart lenni, s akkori ideológiai terheltségük miatt hagyta ott e szakokat, feltűnően hangsúlyozza a nyelvész filozófiai és társadalmi kötöttségét, valamint a pályaválasztás morális szempontjait; közvetve ezek is a véletlen szerepére utalnak. Kerék és Kiefer is nyilván mélyen gyökerező személyes tapasztalatok alapján ugyancsak a véletlent tartja fontos tényezőnek a nyelvészé válásban. Ezt magam is megerősíthetem saját emlékeim alapján. Kniezsa István is sokszor emlegette, mily nagy szerepet játszott a véletlen nyelvészeti érdeklődésének kifejlődésében.

A második kérdésre adott válaszok egyértelműek, s röviden így foglalhatók össze: Létezik egy igen erős hazai hagyomány önálló elméleti keretben az elméletiség hangsúlyozása nélkül; ez abszorbeálta a mindenkori mérvadó külföldi irányzatokat, lényegében azonban megmaradt olyan hazai keretben fejlődött hungarocentrikus nemzeti diszciplínának, amelyen az importált keveset változtatott. Számadatban ez megítélésem szerint úgy festhet, hogy a magyar nyelvtudomány 80%-ában hazai szellemi javakban és az azokból levezethető vagy kiadódó elméleti beágyazásban gyökerezik, s talán ha 20%-ában idegen impulzusok gyümölcse. Az idegen is az átvétel során vagy az után sokszor jól sikerült „magyaros” átalakításban honosodott meg. Gondoljunk csak arra, hogy Laziczius a fonológiai elveket saját áttételében adta elő, jórészt a prágai iskola nemzetközi népszerűségének megalapozása előtt. Amit ő külföldről fonológiailag átvett a harmincas évek elején, az inkább közvetlen Kruszewskitől és Baudouin de Courtenaytól származott, semmint azok elveinek/felismeréseinek divatos és nemzetközileg jobban ismert prágai/bécsi strukturalista kodifikálótól (Mathesius, Trubetzkoy, Roman Jakobson). Fontos megjegyezni azt, hogy a magyar nyelvtudomány klasszikus eredményeket felmutató területein (etimológia, nyelvtörténet, nyelvjárástan) az erősen leíró jellegű általános nyelvészeti eredmények egyszerűen nem alkalmazhatók. E sorok írója soha nem értette, hogy kérhették számon a mindenkori modernnek számító általános nyelvészeti irányzatok (marrizmus, saussure-izmus, fonológiai iskola, amerikai formalizmus) olykor hangos hazai képviselői a fonetikusoktól, nyelvtörténészekről, nyelvjárási szövegkiadóktól, klasszikus filológusoktól, orientalistáktól, nyelvészociológusoktól, összehasonlító finnugor nyelvészekről stb. az importált modernista elméletek felhasználását. E részdiszciplínákban sehol a világon nem alkalmaztak modernista nézeteket, s képviselőiket a nyelvészeti formalizmus ignorálása miatt sehol nem minősítették maradinak. Megjegyzendő ehhez, hogy a mindenkori divatos általános nyelvészeti irányok soha nem voltak átfogó jellegűek, hanem a nyelvi működés egészéből mindenkor egy részletre irányultak vagy azon alapultak. Így de Saussure és a prágai iskola erősen hangtani orientációjú, az amerikai formalizmus morfológiai indítékú, a marrizmus szociolingvisztikai jellegű. Olyan általános

nyelvészeti irányzat, amely a nyelvi jelenségeket időbeli, szociális és földrajzi totális összefüggésben tárgyalná, eddig nincsen. Talán az Amerikában induló globális nyelvészet (Transworld Linguistics, vö. Global Linguistic Connections című könyvem 56—7. oldalait) próbál majd megfelelni egy ilyen univerzális követelménynek.

Figyelemreméltó a következő jelenség a B válaszokban! Jóllehet a legtöbb válaszadó nyilván osztja a nézetet, mely szerint a hazai hagyománynak igen nagy a prioritása az import előtt, mégis legtöbbször a szükségesnél jobban hangsúlyozza a külföldi hatás abszorbálásának (feltételezett) tényét. Ez afféle reflex lehet a totalitarizmus korszakából, amikor semmilyen értelmes tanulmányt nem lehetett közzé tenni, ha a szerző nem misézett Párizsért egy bizonyos személy nyelvtudományi munkáinak a bevezetésben való említésével (Sztálin 1950—1955 közt), vagy egy kötelezőnek deklarált iskola (marxizmus 1948—1950, prágai vagy amerikai formalizmus 1965—1980) elméleti fontosságára való hivatkozással. Különösen feltűnő ez Lakó György állásfoglalásában (B. Újgrammatikusok, de Saussure, prágai nyelvész, Leonard Bloomfield és néhány más amerikai nyelvész) akkor is, ha az, amit mond, igaz. Megjegyzendő ehhez, hogy az újgrammatikus vagy a történeti elv (H. Paul) és a formalizmus bizonyos tételei annyira univerzálisak, hogy alkalmazásuk olyan helyi-hazai fejlődés eredménye is lehet, amelyben a külföldi iskolás hatás nem játszott szerepet. Ami újgrammatikus, történeti vagy strukturalista Magyarországon, nem feltétlenül importatást jelez akkor sem, ha a megfelelő elveket előzőleg külföldön formulázták meg elméletileg mértékadóan. Lehet ez egyszerűen az elméletmentes józan ész hazai alkalmazásának is köszönhető.

Az amerikai újmódi iránti szükségtelen magyar (s részben európai) szubmisszivitást jelez Hetzron megállapítása (69): „A hollandoknál és a magyaroknál a MIT monopólium sokkal erősebben nyilvánul meg, mint Amerikában. Amerikában a MIT egyike a sok iskolának.” Rá kell mutatni azonban arra, hogy a nyelvtudományi szervezetekben (Linguistic Society of America, Language, az igen befolyásos angol intézetek nyelvészeti szekcióiban) a chomskyánus formalizmusnak Amerikában garantált prioritása van. A hatvanas-hetvenes években fiatalon fontos pozíciókba jutott nyelvészprofesszorok az USA-ban vagy fundamentalista chomskyánusok, vagy a Chomsky-irányzat valamilyen individualista változatát hirdetik. Se szeri, se száma olyanfajta irányzatoknak, mint sztratifkációs nyelvtan (Lamb elmélete) vagy a Franciaországból importált dependencianyelvtan (Tesnière). Magyarországon Károly Sándor egy, feltehetőleg a generatív nyelvtanon alapuló „produktivitás-nyelvtan”-t dolgozott ki (vö. 117—8 a jelen kötetben). Az effajta fáradozásoknak Amerikában soha nem volt komoly elméleti jelentőségük. A fundamentalista chomskyánizmus uralmát — mely nemzetközileg afféle amerikai patrióta teoriának van feljásztva — senki nem képes ott megdönteni, különösen nem az alapjában hibás generatív nyelvtan téziseinek változtatásával. Bármennyire népszerű is, hivatalosnak kikiáltott a chomskyánizmus (generatív nyelvtan, transzformációs nyelvtan) az USA-ban, a nagyszámú egzegetikus Chomsky-irányzatok vagy eredetieskedő független elméletek miatt (melyeknek semmi közük Chomskyhoz) helyesebb az amerikai általános nyelvészetet egészében formalistának, semmint chomskyánusnak vagy generatívnek nevezni.

Nemzetközileg valahogy úgy vagyunk a chomskyizmussal, mint a hamburgerrel. Az emberek tudják, hogy nem jó, de rajognak érte, egyszerűen azért, mert amerikai. S ami amerikai, az csak jó lehet akkor is, ha minden ellentmond használhatóságának. Nem más ez, mint a központilag diktált egykori szovjet monizmus iránti kötelező tiszteletnek a továbbélése reflexeinkben egy olyan megváltozott világban, amely ilyesmit nem kíván meg többé.

Jól jelzi a külföldi elméleti hatás magyarországi mértékét a kérdéses korifeusok nevének kötetbeli frekvenciája (a 261—7. oldalakon található névmutató alapján): Chomsky 27, Saussure 21, Marr 8, Bloomfield 6, R. Jakobson 7, Trubetzkoy 7, Martinet 6, Bühler 4, Petőfi

S. J. 4, Abondolo 2, Austerlitz 2, Kerék 2, Hetzron 1, Kiparsky P. 1, Moravcsik E. 1, Sebeok T. 1. Tanulságos ezzel szembeállítani a nevesebb hazai nyelvészekre való hivatkozás előfordulási gyakoriságát (ugyancsak a névmutató alapján, a több oldalszamos jelzéseket egységesen öt előfordulásnak véve): Pais 41, Bárczi 26, Gombocz 25, Laziczius 25, Zsirai 19, Gáldi 17, Knieszsa 14, Csüry 11, Ország L. 11, Hadrovics 10, Klemm A. 10, Szépe 10, Kelemen J. 9, Simonyi 7, Károly S. 6, Deme 5, Lőrincze 6, Mészöly G. 5, Antal L. 3, Moravcsik Gy. 1, Nyíri A. 1. Megemlítem, hogy a magyar nyelvészet terén is aktív, ismertebb külföldi szakemberek közül olyanok, mint Schlachter, Sauvageot, Sinor, Futaky, Gulya, Décsy a névmutató szerint egyszer sincsenek említve a kötetben.

A magyar nyelvészet anekdotakincse igen jelentős. Sajnálható hogy az életrajzi részekbe semmi nem került bele belőle, kivéve Róna-Tas egy igen szellemes szóviccét (237): „Pais [a kruszkban való első megjelenésemkor] nevemre célozva azzal fogadott, hogy névrokonok volnánk. Mire én azt válaszoltam, hogy igen, de én lekoptam, és nyiltabbá váltam.”

Kontra Miklós a Hetzronnal folytatott beszélgetésében felhívja a figyelmet arra a jelenségre, amely „teoretizsnek” nevezhető (71). A mai tipikus általános nyelvész elméletet épít, akár van szükség rá, akár nincs. Az elméletépítés (Theorie-Bildung, theory building) az anekdotikus hagyomány szerint német eredetű, nyilván Marx és Engels teoretizmusával jutott be az orosz szellemi életbe. A franciák, angolok vagy az amerikaiak számára hosszú ideig idegen volt. A mai amerikai „theory building” feltehetőleg orosz eredetű, s mint ilyen része annak a nagyarányú szovjet hatásnak, amely tudva-öntudatlan a Sputnik-komplexussal furakodott be az USA-ba a hatvanas évek kezdetétől fogva. Az elméletieskedés ott termékeny talajra talált, különösen a nyelvészet berkeiben. Könnyebb elméletet építeni az íróasztal mellett, mint a világ háromezer nyelvvel foglalkozni, s azok adataira támaszkodva tenni megállapításokat. Alábecsülni az elméletieskedő munkastilust természetesen nem lehet, legfőbbképp mennyiségi okok miatt. Amerika háromezer egyetemének és főiskolájának mindegyikén van ma angol intézet átlagban 10-15 tanárral. Ezekből mindenütt három-négy a nyelvész, s majd mindegyikük chomskyánus. Ezeknek sejtelmük sincs arról, hogy Chomskyn kívül is van nyelvtudomány. Az „egykönyvű” nyelvészhad dogmája, hogy ők vezérük tündöklő intellektusának fényében 24 év alatt többet tudtak meg a nyelvről, mint a világ nem chomskyánus nyelvtudósai az 1963 év előtti 2500 esztendő alatt összevéve (ahogy egy chomskysta korifeus fogalmazta az önteltség és hybris felülmúlhatatlan megnyilatkozásaként). S ahogy egy magyar formalista mondta: Chomsky a nemzetközi nyelvészetnek közös nyelve. Japán, Délkelet-Ázsia, Afrika ifjú nyelvészei — jó néhány ezer tudósjelölt, kik legnagyobbbrészt amerikai egyetemeken tanultak — nem is tudják elképzelni, hogy másfajta nyelvtudomány is létezhet, mint az MIT-formalizmus kerekded együgyűsége. Velük egyszerűen nem lehet a hagyományos európai nyelvészeti terminológiában értekezni. . .

Az effajta mennyiségi szempontok miatt jellegzetesen amerikainak vélt chomskyzmus szervezeties és ideológiai-funkcionális beágyazottság tekintetében így hasonló jelenség, mint a monista marrizmus volt a Szovjetunióban. Egy államhatalmi központ által jóváhagyott ideológia, amit a hatalmi pozíciókon belüliek nem engednek megkérdőjelezni. Amerikában a legtermészetesebb ma, hogy a gyakorlatnak is van elmélete, s ha nincs, „épitenek” neki („theory building”). Így például az alkalmazott nyelvtudománynak is, amely pedig óvatos kísérletként azért jött létre, hogy a túlzott teoretizálástól egy kicsit megszabadítsák (helyesebben: felszabadítsák) a nyelvtudomány művelőit. Értékítéletet illetően nehéz itt nem hivatkozni Lotz kissé cinikus parafrázisára, mely szerint az elméleti nyelvtudomány csak egy kis, nem nagyon fontos része az alkalmazott nyelvtudománynak; az utóbbin végeredményben az egész elméletmentes hagyományos nyelvtudomány értendő. Miként Kontra megjegyzéseiből látható, a mindenáron való elméletieskedés kedvelt irányzat Magyarországon is. Az amerikai „anti-establishment” a nyelvészetben ma jól ismert szlogen a „data-orientedness”

(Koerner és a Diachronia nevű új folyóirat a fő terjesztője); hívei közé tartozik Pike köre (részben a Word folyóirat is) és egy egész sor kevésbé ismert fiatalabb organum és hagyományos szakterület; ezek azonban alig képesek ellensúlyozni a Linguistic Society és a Language látványos monisztikus-patriotikus chomskysta formalizmusát és nemzetközileg igen hatásos „gleichschaltott” elméletieskedését. Mégis talán, az amerikai pluralisztikus nyelvtudományi tendenciák híre elérkezik Európába is rövidesen. Magyarországon az tovább erősítheti azon hagyományos magyar gyökerű és önelvű nyelvtudományi kutatások pozícióját, melyek töretlen vitalitásának a jelen kötet beszédes bizonyítéka.

Bloomington, Indiana

Décsy Gyula

Kemény Gábor (szerk.): Normatudat — nyelvi norma. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 1992. 257 oldal

A kötet tárgya egy téma három vetülete: az elmélet(ek), a fogalom- és jelenségértelmezések, valamint a jelenséghalmazok leírása. A megközelítés választott látószögei így pontosan meg is felelnek a nyelvi-nyelvhasználati norma legfontosabb tárgyi vonatkozásainak, azaz rendszerbeli helyének, a rá vonatkozó megismerési eljárások változatainak és magának az úzusnak, az utóbbit — természetesen — a szemléltető értékelő szempontjainak szigorúbb vagy engedékenyebb megítélése szerint tárgyalva.

A tizenöt tanulmány a Nyelvtudományi Intézet normakutató téma csoportjának, a gyakorlat kérdései iránt különösen fogékony szakembereknek a munkája, amelyen a szerzők 1986 és 1989 között dolgoztak Grétsy László, majd Kemény Gábor vezetésével.

1. A tanulmánygyűjtemény középponti fogalmát a szakszóhasználat eleve egy nagyobb közösség létmódját irányító elvek körébe utalja. Nagyjából oda, ahová a szokásjog, a személyközi kapcsolatok kultúraspecifikus előírása is tartoznak. Ebben az értelemben a nyelvi norma — tudati és gyakorlati aspektusaival együtt — a rendszer és alkalmazásai között van, kétirányú kényszerhatásokkal változva és változtatva térben és a történeti időben. A nyelvész ennek jegyében megválasztott elméleti pozíciója két fontos következtetéssel jár. A ‘szabály’ (azaz a nyelvi rendszer ún. jólformáltsági ismérvekkel meghatározott szabályai, mint a grammatikalitás) nem vehető azonosnak a ‘normával’ másfelől, a közösségi lét hierarchikus és térbeli szerkezetében a normatartalmak szükségszerűen „dialektális” eltéréseket fognak mutatni — anélkül azonban, hogy közvetlen összefüggést találjunk a társadalom hatalmi struktúrájában érvényesülő presztízsértékekkel (vö. Villó Ildikó: A nyelvi norma meghatározásáról, 7—22). A rétegződés egyik iránya a köznyelv—tájnyelv tengelyen szemléltethető. Balogh Lajos (A regionális nyelvváltozatok és a nyelvi norma, 23—30) ezzel kapcsolatban arra mutat rá, hogy az egyes nyelvtani és kiejtésbeli alakzatok mintaként való használata alkalmasan, de nem véglegesen jelöli ki valamely nyelvi anyag helyét a nyelv norma szerinti értékskáláján. A változások folyamatai, mint pl. a zárt *ē* kihalása egy-egy regionális nyelvváltozatban, mindig csak átmeneti pozíciókat engednek meg az értékelésben.

A téma elméleti kezelésében kézenfekvően kínálkozik egy másik szakmai alapfogalommal való analógia, a stílusé. Mint Eöry Vilma (Nyelvi norma — stílusnorma, 31—40) felhívja rá a figyelmet, a szakirodalom nemritkán szinonimaként használja a nyelvi rétegek és a stílusrétegek megjelölését (31). A szerző — Fabó Kinga nyomán — elfogadja annak szükségét, hogy a konstitutív szabályokhoz tartó normát és a megnyilatkozások cselekvéértékét

szerephez juttató norma fogalmát elméletileg élesen meg kell különböztetni. Ennek az ekülönítésnek megfelelően Eöry Vilma az általános értelemben vett normát a (funkcionális szemléletű) stílusnormával rokonítja. Amikor viszont a 'kifejezőmód' értelemben vett stílus problematikájába ágyazódik bele a norma kérdése, sajátos helyzet áll elő. A közléstárgy ábrázolásának adekvát jellege — ha mint a megítélés ismértvét alkalmazzuk — arra a következtetésre vezet, hogy 'eszmény' (stíluseszmény és a választékos nyelvhasználat eszménye, az optimális norma), valamint az aktuálisan követendő kifejezőmód alkalmi normája — és általánosítva: eszmény és norma — szükségszerűen nem esik egybe (vö. Tolcsvai Nagy Gábor: A nyelvi norma és a mai magyar próza, 41—8). Ez a felfogás, amely éles vitában áll a század főként első felének nyelvészeti álláspontjával, széles körű jogosultságot engedélyez a nem autonómnak tekintett normaszinteknek is. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy olyan felmérésre van szükség, amely az elfogadott/elfogadható normatartalmak megítélése végett mindenekelett a nyelvhasználat tagolódását tárja föl. Ennek a munkának a kategorizáló elméleti kereteit Wacha Imre írja le (A nyelvi rétegződés kérdései — „Perújrafelvétel” a magyar szakirodalom alapján, 49—105). A szerző évtizedek óta végzett elméleti, de főleg gyakorlati munkája alapján olyan összeállítást, körültekintően definiált nyelvhasználati „periódusos rendszert” mutat be, amely egyszerre van tekintettel a nyelvhasználat térbeli és különböző szintek szerinti szisztematikus eltéréseire, sőt a közlés műfajaira is.

2. Hogyan kezeli a nyelvészet mint szakma a norma és a normák problémáit? A következő öt dolgozat ehhez a kérdéskörhöz ad egyfelől illusztrációt, másrészt azonban olyan nézőpontokat és mintákat, amelyek megfontolásra érdemesek egyes hazai kutatási és oktatási irányelvek megfogalmazásához. Különösképpen Réger Zita szociolingvisztikai, de részletes nyelvtani vizsgálatai nyomán is, végre jelentősen más színben tűnnek fel a magyarországi cigány etnikum oktatásának speciális nehézségei. Mintha csak ennek a motívumnak a kibontását, modellen való bemutatását tűzte volna célul Kontra Miklós (A sztenderd amerikai és a néger angol különbségéről, 109—15). A cikk valójában nem két nyelvvaltozat különbségéről szól. Azzal csupán bemutatja, hogy nem szabad kulturális értékkülönbséget látni a két változat másságában, hiszen a funkciók azonosak, és csupán a megoldásmódok térnek el. Másrészt azt, hogyan lehet kezelni a két közösség etnikai-kulturális eltéréseiből adódó gyakorlati problémákat, mindenekelett az oktatásban. A szerzőt kevésbé kedvező honi tapasztalatai arra sarkallják, hogy nem mulassza el a háttérben lappangó ideológiai vonatkozásokat is szóvá tenni, ott látva bennük a rasszizmus rémét. (Az élvezetes kultúrtörténeti olvasmány egy pontján eltér a véleményem Kontra Miklósétól. Ha a pedagógus ugyanis azt állapítja meg, hogy cigány anyanyelvű diákja a zárhangokat hehezettel ejti, és ezt magyar beszédében történetesen hiányosságnak tekinti, akkor kétségtelenül helyesen ítél.)

Négy további elemzés mutatja be három nyelv, a francia, a német és az orosz kutatóinak elemzése alapján a norma-felfogások eltérő lehetséges kifejtését (Sörös Anna: A norma-fogalom megközelítése Franciaországban, 117—24, ugyanő: A norma megközelítése egy Kanadában kiadott tanulmánykötet alapján, 125—32, Török Gábor: Német nyelvű szakirodalom a nyelvi normáról, 133—62 és Kardos Tamás: Az orosz nyelvi normára irányuló újabb kutatások, 163—74). Szeretném közülük külön említeni Török Gáborét. Ő a frankfurti iskolában leporolt marxista felfogás terminusaiban tárgyalja a kérdést, igen tájékozottan és ötletgazdagon. Azokon a pontokon, ahol fogalomhasználata és szemlélete a később kisajátított (majd elsősorban Lukács által tovább bontott) hegeli kategóriákat alkalmazza, mint amilyen az 'egyedi', az 'általános' és a 'különös' fogalmi hármassé új értelmezési szempontokat kapunk, mindenekelett — ahogy ezt korábban volt szokás mondani — a társadalmi lét egyéb rétegeinek és a nyelvi normának a kölcsönviszonyairól. (Kérdés számomra, vajon nem lehetett volna elméletileg és gyakorlatilag egy kicsit továbblépni, mondjuk Max Weber és

Adorno felé. Náluk ugyanis éppen a választott résztéma vonatkozásában találhatók életszagúbb, a norma fogalmára még jobban rímelő irányjelzések. És a szerzőnek sem kellett volna föltétlenül lemondania ideológiai alapállásáról.)

3. A gyűjtemény utolsó harmadában találkozunk a mai magyar nyelvhasználat norma-követő/normaszegő jelenségeinek vizsgálatával, ill. ezek ismertetésével. Felde Györgyi (Nyelvérzék és normatudat egy általános iskolai tanulók körében végzett felmérés tükrében, 177—92) kísérleti eljárásra alapozva ad képet általános iskolások normatív nyelvhasználatának és normaérzékelésének állapotáról, pontosabban normaismeretéről (a szerző szóhasználatában: normatudatáról). Felde Györgyi tesztlapjain olyan mondatsorokat szerepeltetett, amelyekben váltakozó használatú, azonban normánk szerint eltérő megítélésű szavak, kifejezések fordulnak elő (pl. *nehéz fába vágjuk a fejszénket; olyasmít... amely; egyhangúan megszavazták*; vagy éppen *a rossz idő miatt*). Három iskola tanulóinak ítélete alapján az alábbi fontosabb következtetések adódnak. A nyolcadikosok kevésbé aggályosak ('hibás' és 'hibátlan') váltakozó használatú alakok megítélésében. Vannak közöttük olyanok, amelyekről tudják, hogy szabályosak, de nemigen használatosak. Úgy látszik emellett, hogy bizonyos, jelentéstanilag elkülönítő szerepű változatok között nem differenciálnak (így az *egy* névelő használatában). Vagyis — teszi hozzá a recenzens — a nyelvi tudatosság (e korban még) fejletlen: az ítéletek nagyjából a változatok gyakorisági eloszlását követik. Jellegzetesen a felnőttek nyelvhasználatának egy mindenkor aktuális vonatkozásával foglalkozik Szűts László tanulmánya (Az újonnan átvett idegen szavak beilleszkedése szókinszünkbe, 193—204). Az a vázlat, amelyet az átvételek legújabb tételeivel kapcsolatban Szűts László felrajzol, valószínűleg általánosan érvényes, szinte bármely nyelvre és bármely nyelvtörténeti korra elmondható: az idegen és a magyar változatok rendre vívják harcukat, váltakozó sikerrel; a párhuzamos alakok gyakran segítenek a fogalmi elkülönítések pontosabb megjelenítésében; a jövevények egyes esetekben a hangrendszerben is képesek módosulásokat indukálni (így a magánhangzóközi *dzs* megjelenésével, mint a *fridzsider* szóban, vagy a hosszú *e* rendszeres előfordulásával, mint a *doktriner*-ben). A nyelvművelő pedig rendületlenül próbálja érvényesíteni ízlésének követelményeit.

Ezután egy szintaktikai és egy morfológiai kérdést taglaló dolgozat következik. Kemény Gábor (Igekötő-elhagyási tendencia: normasértés vagy normatágítás? 205—28) választása — az egyszerű jelenségleírás mellett — az okmagyarázatra esik. Kiindulása tehát az, hogy a normahatáron túl eső használat nem véletlen eloszlású, hanem mindenkor a kontextushoz kötött változat. Az igekötő elhagyása (pl. *[le]bonyolít, [el]hanyagol, [meg]térít [költiséget]*) lényegében két okcsoportra vezethető vissza: *a*) a funkcióáttételre és *b*) a jeltárgy vagy a kijelentés túláltalánosításának aktuális közlési szükségére. Közelebbről, *a*) ha egy szintaktikai szerkezetben valamely (hangsúlyos) összetevő az ige előtt az igekötő aspektusjelzését már kifejezi, az igekötő elmaradhat; és *b*) az igekötő elhagyása feloldja a szerkezet perfektív (lezáró) jellegét (így: *megtesz* → *tesz*), és ezzel a kijelentés tárgyutalását egy 'általában érvényes' [default] irányában tolja el (l. *[meg]tanul*). A szerző az igekötő nélküli változatokat akkor tartja megengedhetőnek, ha — az én megfogalmazásomban — a tényállásleírás aktuálisan egy nem perfektuált igeszemléleti váltást kíván meg a hiteles, éppen indokolt általánosítás végett (vö. 225), mivel ezen a módon elkerülhetővé válnak az azonos szerepű igei perifrázisos vagy határozós szerkezetek (pl. *ütközés* 'állandó összeütközések'). Az ingadozás az igeragozási paradigmák egyikében, az átalakulóban levő ikes ragozásban szintén élőben vizsgálható. T. Urbán Ilona (Ikes ragozás és nyelvi norma — Az ikes ragozás mai állapotának vizsgálata újságnyelvi adatok alapján, 225—44) műfajánál fogva az élőbeszédnél nagyobb mértékben normakövető szövegekre nézve mérte föl a helyzetet. (A tisztánlátás végett itt érdemes megjegyezni, hogy a konjugáció ikes/iktelen osztályai közötti határok

elmosódásával a váltakozás olyan állapota alakult ki, amely a szabálytalan használatot átterjesztette eredetileg nem íkes igékre is.) A helyzetet ma az jellemzi, hogy „a rendszernek csupán a nyomai élnek”, de „megingathatatlan a kijelentő mód, egyes szám, első személyben” (l. 245). A dolgozatban egy helyen utalás van arra is, milyen körülményeknek lehet hatása a rendszer alakulására. T. Urbán Ilona feltárta, hogy a ritka használatú, egyszersmind választékos stilisztikai minősítésű igék nagyobb mértékben normatartók. Végül egy cikk (Kontra Miklós—Gósy Mária: A sztenderd megközelítése — A kétnyelvű beszéd variabilitásának egyik formája, 245—57), amely — főként a kiejtésre vonatkozó adatok elemzésével — arra ad illusztrációt, hogyan alakul a norma amerikai magyarok magyar beszédében. A leírásból hadd idézzek egyetlen megállapítást: a normakövetésre való törekvésben döntő szerepe van annak, ki a közlőtárs, és az maga mennyire tartja a normát.

A kutatási program résztvevői független egyéniségekként dolgoztak. Ennélfogva az olvasók várhatóan széles táborából mindenki a saját ízlése szerint választhatja ki az érdeklődésének megfelelő mozaikkockát a kép részlegesen összefüggő, egészében mégis logikus rendjében.

Szende Tamás

A magyar nyelv könyve. Szerkesztette: Adamikné Jászó Anna. Írták: A. Jászó Anna, Albertné Herbszt Mária, Bokor József, Hangay Zoltán, Kálmáné Bors Irén, Király Lajos, Cs. Nyagy Lajos. Trezor Kiadó, Budapest, 1991. 604 oldal

A könyv szerzői szándékuk szerint nem grammatikát kívántak írni, hanem nyelvelírást. A nyelvtannál tágabb körű nyelvelírásban helyet kapott a szókészlettan és a szövegten is. Az így születő összegző munkában a szerzők alapján véve funkcionális módszerrel írták le a magyar nyelvet, azt vallva, hogy a nyelvi tények funkció nélküli bemutatásának nincsen semmi értelme, de azért egy-egy fejezet erejéig felvillantották a strukturális és transzformációs generatív nyelvelírás alkalmazásának a lehetőségeit is. Nagy erénye a műnek az az eljárás, hogy alkotói a megújított hagyományos grammatikába szervesen építették be az új nyelvészeti felismeréseket és a korszerű módszereket (vö. 363—4). A világosság és az áttekinthetőség kedvéért a nyelvi rendszer leírásának azt a felépítését választották, hogy az alacsonyabb nyelvi szintektől haladtak a magasabbak felé, mert a felsőbb nyelvi szintek leírása nem valósulhat meg az alsóbbak ismerete nélkül. Bár ez a könyv túlnyomórészt szinkrón szempontú megközelítéssel rajzolja meg nyelvünk mai rendszerét, de nem statikuságában, hanem rámutat a nyelvváltozás okaira általában (183, 452) és egy-egy nyelvi jelenség kapcsán is (103—4, 183, 452—5).

Ez a könyv több szerzőjűsége ellenére is alapján véve egységes alkotás, azzá teszi egységes szemlélete, fogalomértelmezése és műszóhasználat.

A könyv első nagy fejezete sűrítetten próbál általános ismereteket adni a nyelvről és a nyelvtudományról. Ennek a résznek az indításaként A. Jászó Anna a beszéd és a nyelv sajátos jellemzőit veti egybe, majd a kommunikációs folyamatban helyezi el a nyelvezetnek ezt a két oldalát. Ezt követően a nyelv mibenlétét fejtegeti, egységének: a nyelvi jelnek (a morfémának) a jellegzetességeit (konvencionális, lineáris, szegmentálható és rendszerszerű voltát) ismerteti. Érzésem szerint megtévesztő lehet viszont az ebben a részben olvasható egyik meghatározása: „A nyelvi jelek a szavak (lexémák) és a szóelemek (morfémák)” (12), mert azt sugallja, hogy a szó nem morféma, pedig valójában a szavak a morfémák egyik alosztályát képezik az affixumok mellett. Különben ez a megfogalmazás ellent is mond a

könyv morfológiai fejezetében olvashatóknak (vö. 238). A szövegkörnyezet hatására („A nyelvi jelek hierarchikus struktúrát alkotnak” 16) kissé zavaró a következő osztályozás is: „A nyelvi szintek a következők: I. a fonémák szintje” (16), mivel úgy tűnik, mintha a fonéma is nyelvi jel lenne, holott maga a szerző is nagyon helyesen azt állítja, hogy csak jelelem (13). A. Jászó Anna a nyelv és a gondolkodás kölcsönhatását és ezzel összefüggésben a nyelv keletkezését, majd a nyelvnek a közlésfolyamatban betöltött funkcióit világosan magyarázza, a nyelv változékonyságát és állandóságát számos példával igazolja, illetve röviden jelzi azt is, hogy az állandóság és egységesség hatását keltő nyelv sokrétűséget mutat. A nyelvek tipológiai és genetikai osztályozását, a nyelvrokonság bizonyítékait, majd konkrétan nyelvünknek a finnugor nyelvcsaládhoz tartozását számos példával bizonyítja.

A nyelvtudomány című alfejezetben Albertné Herbszt Mária először a nyelvtudomány területeit és módszereit taglalja, majd röviden áttekinti történetét, ezen belül a teljesség igénye nélkül mutatja be a hagyományos nyelvészet legnagyobb hazai képviselőit, Saussure-nek, a nyelvtudományban nagy fordulatot hozó nyelvésznek a munkásságát, a nyelvészeti strukturalizmus lényegét, iskoláit, módszereit és végül a generatív grammatika újat hozó felfogását és eljárásait.

A könyv második nagy fejezete, a hangtan végtelenül sok ismeretet sűrít egybe, hiszen A. Jászó Anna sorra veszi a beszélőt és a hallgatót összekötő beszédlánc szakaszait (artikuláció, a beszédhang mint fizikai-akusztikai jelenség, beszédészlelés és -értés), és az annak megfelelő fonetikai területek szerint (kortikális, artikulációs, akusztikai, auditorikus, percpicós) építi fel a hangtan tárgyalását. A hangok csoportosítása végtelenül részletes, hiszen mind a magán- (102, 103, 111, 116), mind a mássalhangzók (109, 110, 112, 117) rendszerezése négyszer ismétlődik meg. Bár ezek az ábrák többnyire lényegesen újszerűt nem adnak egymáshoz képest, de a bevésést kétségtelenül jól szolgálják. A konzonánsok táblázatos ábrázolásában azonban talán célszerű lett volna — a teljesség kedvéért — a hangszalagregésből fakadó különbséget is feltüntetni, hiszen a felosztás ezt nem teszi félreérthetlenné, ugyanis például a 109. oldalon a *g* és *ny* a *p* és *t* sávjába kerül, a *j* és *h* a *zs* és az *s* sávja közé.

Nagyon gondos a hangtörvények magyarázása, bár a szokásostól eltérő az igazodásnak és a hiátus törvényének A mássalhangzók és a magánhangzók egymásra hatása a beszédben cím alatt történő tárgyalása. Különösen hasznos a példák tipográfiai szedése (124—30), mert így a vizuális kép is segít az akusztikus és az írott forma megjegyzésében. A magyar artikulációs bázisra jellemző sajátosságok felsorolását követően a kiejtési normától eltérő beszéd- és kiejtési hibák leírását kapjuk meg. A hangtan utolsó egysége pedig már a stilisztika illetékességi területére visz át, hiszen a beszédhangok expresszivitásának okait kutatja.

A Szótan című fejezet, szervesen ráépülve a hangtanra, a szó elnevezés három különböző jelentésének (szótári szó, szóelőfordulás, szóalak) megfelelően szokásosan három alfejezetre különül el: szókészlettan, szófajtan és szóalaktan. Ennek a nagy fejezetnek a kimunkáltságán jól érződik, hogy ez már eléggé feltárt terület.

Az első alfejezet a szókészletteni rész (lexikológia), de a lexikográfia fogalmát, a szótárírás célját is megvilágítja, jellemezve a szótárak négy csoportját. Ezután Bokor József jól követhetően tisztáz szókészletteni alapfogalmakat: a szókészlet és a szókincs, az alap- és kiegészítő szókészlet, az aktív és passzív szókincs, illetve a mezőösszefüggés fogalmát. Viszont szükségtelennek gondolom a szótári szó, a szóelőfordulás és a szóalak meghatározást néhány oldalon belül elismételni (159, 165), mert alighanem elegendő lett volna a visszautalás is. — A lexéma és a frazéma elnevezések szükségességét, fogalmát világos magyarázat érteti meg, fajtáikat pedig jól szemléltetik a példák. Szókészletünk eredet szerinti csoportosítását, mai rétegződését és változását is sok példán szemléltethetjük.

Sok nyelvész sokféleképpen kísérlete már meg eddig is megalkotni a magyar szófajok rendszerét. A szófaji érték megállapításában a gondot az jelenti, hogy sok szempontra kell

tekintettel lenni. A szófajtani részben Bokor József a mondatbeli felhasználhatóságot, a toldalékfelvevő képességet, a bővíthetőséget, illetve a szótári jelentés típusát figyelembe véve a régebbi nyelvtanok csoportosításán azzal újít, hogy az igeneveket egyetlen kategóriába sorolja. A szófajokról nagyon helyesen nemcsak ismertetést ad, hanem röviden a helyes és stílusos használatukról is szól.

A morfológia a szóelemeket többféle szempontból csoportosítja: jelentésük, helyük, alaki tulajdonságuk és egymáshoz való kapcsolódásuk szerint. Bokor József kellő alapossgággal tárgyalja az ige- és névszótövek tőtípusrendszerét, vagyis a szójelentés szempontjából leglényegesebb szóelemnek a morfológiai szabályosságait foglalja össze. Az ezt követő jelezés- és ragozástan az igei és névszói tőhöz szabályosan járuló jelek és ragok rendszerét áttekinthető táblázatokban vázolja fel.

A szóalaktani résznek szerves folytatása a szóalkotástani egység. Cs. Nagy Lajos először mai szóalkotásunk legtermészetesebb módjáról szól, vagyis a magyar nyelvtörténet folyamán kialakult összetett szavakat elemzi, majd a szóösszetétel mai fajtáit ismerteti. Ezt követően a nyelvünket gazdagító másik legjelentősebb szóalkotó mód: a szóképzés típusait, legjellegzetesebb toldalékait sorolja fel, feltüntetve azok funkcióját és jelentését is. Zárásként pedig a szóalkotás ritkább módjait említi.

A mondatnyi fejezet a mondat-meghatározások sorával indul, amely kétséget kizáróan jól igazolja Cs. Nagy Lajos észrevételét, tudniillik hogy a definíciók vagy tartalmilag, vagy strukturálisan közelítik meg a mondat fogalmát. De ezek összegyűjtése inkább szaktudományi igény, és egy kézikönyvnek — mint ez is — elegendő lett volna egy, a szerző által elfogadott definíciót idézni, magyarázni. A továbbiakban a mondatok szokásos, háromféle szempontú kategorizálása: modalitás, logikai minőség és szerkezet szerinti rendszere, az egyes mondatfajták sajátosságainak számbavétele következik. Ez a része a könyvnek inkább szaktudományi értekezéshez közelít, mert a szaktudományból vett sok idézet megterheli a szöveget. Ezért értelmezése és megjegyzése a nem szakember számára nem kis feladat.

Az egyszerű mondat fogalmának, fajtáinak taglalása után szemléletesen állítja szembe Kálmáné Bors Irén a valódi és az álszintagmákat, és rendszeresen, jól követhetően (ábrákkal) és didaktikusan (például elemzési modellel) tárgyalja a mondatrészek szófaji kifejezőeszközait, típusait, alaki jellemzőit. Bemutatja, hogy nagyon ajánlható a transzformáció az egymással sokszor összekeverhető mondatrészi szerepek szétválasztására (364—5). De nem osztom a véleményem a szerzővel az alany hiányának második esetét illetően, mert az „Azokért is sírnom kell” mondatban megvan a grammatikai alany (*sírnom*), csak az ún. logikai alany, még pontosabban a cselekvő személye nincs megnevezve, ha kitennék, a *nekem* grammatikailag részeshatározó lenne. — Úgyes összegzés viszont az a táblázat, amely a mondatrészi szerep és a szófaji érték összefüggését jól érzékeltetve igazít el a kettős-hármas szófajúság és a nyelvtani homonimák területén.

Az összetett mondat című alfejezetben Király Lajos szisztematikusan foglalkozik először a mellé-, majd az alárendelő mondatokkal, ezt követően a többszörösen összetett mondatokkal és annak művészi változatával: a körmondatokkal. Jól segíti a megértést az, hogy az egymással könnyen összetéveszthető mondatfajtákat szembeállítja (398). A mondatrend és a mondatátzövődés fogalmának és fajtáinak tárgyalása után végül a mondat szerkesztésre vonatkozó nyelvhelyességi szabályokat fogalmazza meg.

A Jelentéstan című fejezet, eltérően a régebbi nyelvtanoktól, már nem kizárólag szójelentéstan, hanem vizsgálódását kiterjeszti a szón mint alaktani és szókészletteni egységen kívül a szintagmára, a mondatra és a szövegre is. Hangay Zoltán először is a nyelvi jel és jelentés összefüggésében sokoldalúan világítja meg a jelentés fogalmát, majd részletezi a különféle jelentésfajtákat. Nagy figyelmet szentel a polisziémia, homonímia, szinonímia,

antonímia és a mezőösszefüggés magyarázatának. Befejezőként pedig a mai nyelvre legjellemzőbb jelentésváltozásokat elemzi.

A nyelvi kommunikáció legnagyobb funkcionális egységének: a szövegnek külön fejezetet szentel a könyv. Hangay Zoltán a szöveg alapvető sajátosságainak felsorolása után a különféle szempontok alapján elkülöníthető szövegfajtákat jellemzi, a szövegkonstrukció jellegzetességeit mutatja be példákon, a szövegkohézió mibenlétét és fajtáit értelmezi, a nyelvtani kategóriák szövegbeli szerepeit, a szövegjelentést alakító tényezőket példákkal igazolja. Ezért meglepő, hogy a szövegpragmatikai rész kizárólag elméleti megközelítésű, megállapításait elemzett példák nem támogatják. Felfogásom szerint talán nem ártott volna még részletesebben írni a szövegelemzésről és -szegmentálásról.

Érdekes és sűrítetten sok ismeretet nyújtó fejezet a névtani, hiszen összefoglalást ad a magyar személynévek (vezeték- és keresztnévek) adásának történetéről, a mai névdivatról és becenevekről. Ezt követően pedig Király Lajos a többi tulajdonnév alkotásának módjaiba is betekintést nyújt.

A magyar dialektológia is helyet kapott a könyvben, így nemcsak a köznyelv jellemzőit ismerheti meg az olvasó. Ez a fejezet (Király Lajos munkája) három nagyobb egységre különül el. Az első általánosságban ír a magyar nyelvjárások szerepéről, keletkezéséről, a nyelvjárási jelenségek terjedéséről és határaitól. A második egység részletezi a magyar nyelvjárások hangtani, alaktani, mondattani, szókészlettani sajátosságait, és a magyar nyelvjárási régiókat egyenként is jellemzi. A harmadik, rövid rész a magyar nyelvjáráskutatás vázlatos történetét adja, és a nyelvjárási jelenségek rögzítésének és feldolgozásának főbb műfajait ismerteti.

Rövid fejezetben szól Albertné Herbszt Mária a gyermeknyelvi hangtani, szótani-alaktani, szóalkotási és szóhasználati, mondat- és szövegalkotási jellegzetességekről. Szerencsés lett volna utalni a szóalkotásmódok között a gyermeknyelvi ikerítésre is, mint a gyermeki játékosztón sajátos megnyilvánulására.

A könyv záró fejezetében Albertné Herbszt Mária a nyelvtudomány interdiszciplináris kapcsolatait tárja fel. Ugyanis néhány évtized óta nyelvi kérdések révén igen szorosra fűződött a nyelvtudomány kapcsolata más tudományágakkal: a szemiotikával, kommunikációelmélettel, illetve határtudományok keletkeztek: a pszicho-, szocio-, etnolingvisztika és a matematikai nyelvészet.

Nagy értéke a könyvnek, hogy hasznos és áttekinthető táblázatok (100, 264—7, 247, 249, 364—5), ábrák (67, 103, 134, 244), csoportosítások (115, 436) és rajzok (25, 77) segítik a nyelvi tények rendszerben való látását és ugyanakkor könnyű bevésését. A szövegek tipográfiája is jól szolgálja a kiemelést: vastagított betűkkel szedték a lényeges fogalmakat, definíciókat és dőlttel a példákat. Az érdeklődők számára fontos lehet, hogy a könyv szerzői minden nagy fejezet végén közlik a téma legfontosabb szakirodalmát.

Ha újabb kiadást érne meg a könyv, célszerű lenne a még pontosabb tájékozódás kedvéért egy tárgymutatóval kiegészíteni, illetve az elvétve található helyesírási és nyelvhelyességi hibákat kigyomlálni.

Nehéz lenne a könyv műfaját meghatározni, mert egyes részeiben a szaktudományi értekezéshez közelít, máskor a tanári kézikönyvek didaktikus módszerével él, alapjában véve azonban nyelvtani kézikönyv. Ezt a funkcióját tökéletesen betölti.

Összegezve: Ezt a kézikönyvszerű kötetet haszonnal forgathatják magyartanárok, a felsőoktatási intézmények hallgatói és a nyelv kérdései iránt érdeklődő laikusok is, hiszen ez a mű úgy tárja fel nyelvünk mai rendszerét, hogy elméleti ismeretanyagot közöl, a szabatos és stílusos magyar nyelvhasználatra vonatkozó gyakorlati tanácsokat ad, illetve nyelvhelyességi és helyesírási kérdésekkel is foglalkozik.

Dicséret illeti a Trezor Kiadót is a tetszetős és gondos nyomdai kivitelezésért.

Hadrovics László: Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 501 oldal

Fontos és hasznos monográfiával lett gazdagabb a magyar nyelvtudomány.

Nehéz munkába fogtam, mikor e könyv ismertetésére jelentkeztem. Jelentőségének úttörő volta és a könyv terjedelme miatt tanulmányt kellett volna írnom róla. Ehhez azonban közelebbről meg kellett volna ismerkednem a szerző forrásaival, jobban beleásni magamat a jelentéstan hazai és külföldi irodalmába, kiegészíteni — ha szükséges — példaanyagát, bírálni a könyv szerkezetét, fölépítését, megvizsgálni példatárát.

Mindez sok munkát, utánjárást vett volna igénybe és késleltette volna az ismertetés megjelenését.

A másik megoldás egy kissé kibővített „fülszöveg” lett volna, de ennél jóval többet érdemel meg Hadrovics László ismertetendő könyve. Így néhány részletet kiemelve, a mű rendszerét vázolván, tettem megjegyzéseket, és felhívom az olvasó figyelmét új eredményekre és rendszerezésének felépítésére.

Ha nem lenne akadály a túlságosan hosszú könyvcím, még hozzá lehetne adni a magyar történeti jelentéstanhoz a következő alcímet: „a magyar nyelvtörténet enciklopédiája”.

Van benne tömérdek etimológia, amelyet a felsoroltakon kívül a szerző kiegészít és korrigálja szófajok szerint az idézett példákat. Lehetne alcím még: „etimológiai szófajtan” is.

A szerző jól ismeri a külföldi idevágó anyagot. Így időben és térben egyaránt tájékozott. Mivel a könyv magyar jelentéstan, ezért természetesen elsősorban magyar példákat ismertet: legrégebbi írott emlékeinket, kódexeinket, a további századokat. Még a 6—8. századból is bőven hoz példákat alig ismert hivatalos iratokból, levelezésből. A 19. századból legszívesebben Aranyt veszi elő, de jócskán idézi Jókait és Mikszáthot is. Hellyel-közzel a mai köznyelvből is felhasznál néhány példát.

Bemutatja, hogyan változhat meg egy-egy szó alakja és jelentése az idők folyamán. Például a szláv *brána* a magyarban *borona* alakban szilárdult meg. Nem ritka a szóhasadás sem: *kegyelmed* → *kend*.

Az ismertetendő könyv jóval többet nyújt, mint amit a szerény cím takar. A magyar jelentéstanon kívül ugyanis az első magyar szófajtan, nyelvtörténeti szókincstár, rövid elméleti (logikai) nyelvészet stb.

Örvendtes a könyv hátlapján olvasható — a szerző kézírásában kinyomtatott — következő megjegyzés: „Az egész munka — szigorú tudományossága mellett — olyan egyszerű nyelven van fogalmazva, hogy a szakmai körökön túl bárki érdeklődőnek könnyen érthető olvasmányt nyújthat.”

Bárcsak más nyelvész szerzők is ezt a példát követnék! Nem egy könyvnek, cikknek szerzői ugyanis olyan nyelven írnak, hogy egy átlagos olvasó az idegen szavak szótárának sűrű használata nélkül alig érti meg a cikk vagy könyv mondanivalóját.

Hadrovics László könyvének nyelve követendő példa. Ma már kevés tudományos munka nélkülözheti a nemzetközi szakszavak egy részét, de igen soknak van elterjedt és közismert magyar megfelelője is. Hadrovics ezt az eljárást választotta, így nemcsak néhány szakembernek, hanem valamennyi a nyelvtudomány iránt érdeklődőnek — tanárnak, diáknak, értelmiséginek — írta meg könyvét.

Előtte két magyar jelentéstan került ki a nyomdából: Gombocz Zoltáné (1926) és Károly Sándoré (1970). Mindkettőnek ma is megvannak az értékei, de más rendszerre épülnek, mint ez a könyv. Gombocz Zoltán munkája inkább bevezetés, vázlat, Károly Sándoré pedig az amerikai formalista nyelvészet alapjaira épült.

Hadrovics az említett két korábbi jelentéstani mű ismertetésére és bírálatára nem tér ki, hiszen ő teljesen más rendszer alapján csoportosítja anyagát.

A bevezető és előszó után megadja a rövidítve idézett forrásokat, szakirodalmat és egyéb rövidítéseket (19—28).

Ezután következnek: A jelentéstan szófajok fölötti kérdései (29—46). Itt megjegyzi, hogy a *jelentéstan* kifejezést csak a szavak jelentésére vonatkoztatja.

A fogalom és az ítélet viszonya (46—65), foglalkozik a logika és a nyelvtudomány kapcsolatával, valamint a „mély és felületi struktúra” nyelvi vetületével.

A szójelentés változásának mozgató erői (65—93), a konkrét és absztrakt sík szembenállása, pl. a társadalom fejlődése; hangalaktól függő jelentésváltozások, számos magyar és külföldi példával.

A fogalmi tartalomtól függő jelentésváltozások (93—114), szinonímia, idegen szavak beilleszkedése a magyar szókincsbe, az ellentét hatása a jelentésre.

Etimológia és szójelentés (114—23).

Második főrész, Az egyes szófajok vizsgálata (124—85). Az áttekinthetőség és összehasonlítás lehetősége miatt nagyon fontos a rendszer, amellyel minden magyar szófaj keletkezését, történetét, idegen hatásait szigorú következetességgel, minden oldalról alaposan megvizsgálja. Más nyelvek hasonló vagy éppen ellentétes fejlődését is tárgyalja. Bőven közöl latin, szláv és más indoeurópai hasonlóságokat és ellentéteket.

Egy ilyen átfogó, gazdag, több évig tartó munka eredményeihez mégis kiegészítésként — az indoeurópai párhuzamok, ellentétek mellett — néhány finnugor (elsősorban obi-ugor) példa talán belefért volna. Így például az igekötő a finnugor nyelvek közül csak az ugor nyelvekben és az észtenben fejlődött ki. — Ez persze csak a kákán is csomót kereső megjegyzés.

A főnév (125—85) vizsgálatában megtalálható a főnév az érzéki valóságban; névátvitel a tárgyak hasonlósága, térbeli érintkezés alapján; a jelentés bővülése és szűkülése; alkalmi, pejoratív és melioratív jelentésfejlődés; főnevek átvitele az elvont fogalmi síkra.

Vallás és nyelvhasználat (185—200). Az absztrakt és konkrét sík. A természeti népek az Isten fogalmát konkrét valóságban képzelik el. Az istenség az égben lakik, trónuson ül, szentek és angyalok veszik körül. Az Úr trónusa azonban lehet a hatalom szimbóluma is. Az egyház hívei olyanok, mint a test tagjai. Ma már minden egyesület, párt is tagokból áll. Előfordul, hogy elvont főnév konkrét jelentést kap. A *segéd* eredeti jelentése 'segítség'.

Főnévből melléknév (200—9). A *jámbor* elhomályosult összetétel = *jó + ember > jámbor*. *Néember* a *nő + ember*-ből keletkezett. A *keresztény*—*pogány ellentét* főnév és melléknév egyszerre.

A szerző külön fejezetben vizsgálja a világi társadalom kifejezéseit (209—10), többek közt a vásári mulattatók elnevezéseit. A *csúf* főnévként eredetileg színész, mulattató volt; melléknévi mai használata a „csúf beszéd, mondás” jelentésben fejlődött ki. Hasonló jelentésváltozáson ment át a *galád* szó: mulattató, csavargó; melléknévként azonban: 'ravasz, alattomos'.

Számos példát mutat be élő és élettelen dolgok elnevezésének melléknévi használatára (210—23).

A főnév egyéb funkciókban (223—8). A főnév gyakran veszi át más szófaj funkcióját. Lehet általános alany, névmás eleme, képző és rag.

A melléknév (228—61). Szól a melléknévről tárgyi és elvont síkon. Említi bizonyos gyakori, mindennapi szerepben. Ilyen lehet a megszólítás, a címzés, szerénykedés (mint „árva ~ szegény fejem”); a fokozás használata és jelentéstana; a melléknév vonzatai. A melléknév főnévvé is válhat. A magyarban gyakori a főnevesedés az egyházi kifejezésekben:

szentek, boldogok, bűnösök. Emberi testszínek: *feketék, fehérek, sárgák*. Találunk példákat a melléknév és határozó viszonyára.

A számnév (261—8). A magyar jelentéstanok a számnevekkel alig foglalkoznak. (A finnugor számnevek kialakulásáról, típusairól, történetéről Honti László írt az 1960—80-as években számos magyar és német nyelvű műveiben.) A magyar számrendszer kialakulása még a finnugor alapnyelvre vezethető vissza (nem az urálira, a szamojéd számrendszer ugyanis más). A számnak fogalmi tartalma nincsen. „A számnév ürességét az is jellemzi, hogy eredeti állapotában semmiféle jelzöt nem kaphat” (262). Képzős melléknév van a játékkártyák elnevezésében: *hatos, tízes*; a villamos, autóbusz útvonalaiiban: „a 47-es nagyon sűrűn jár” (266).

A névmások (268—75). A névmások funkciója a rámutatás. „De nem annyira elvont tartalmúak, mint a számnevek, mert használatuk többféle megkötöttséggel jár. Még a legelvontabb mutatónévmás jelentése is korlátozódik azzal, hogy közelre vagy távolra mutat” (268—9) A mutató névmások még a személy-nem személy megkülönböztetésére sem alkalmasak, csak arra szolgálnak, hogy valamely tárgy közelebb vagy távolabb van hozzám (*ez-az*). Ez volt a mutató névmások legfőbb funkciója. Ez a fejezet foglalkozik még a további névmásokkal is.

A határozószó (276—85). A különféle határozószavak (hely-, mód-, társ- stb. határozók kapcsolatait, jelentésváltozásait, egymásba folyását is ebben a szakaszban mutatja be a szerző.

Az ige (285—353). Az igéket többek között felosztják tárgyias és tárgyatlan igékre. A nyelvtörténet folyamán gyakran előfordul, hogy az eredetileg tárgyias ige tárgyatlanná, a tárgyatlan pedig tárgyassá válik.

A szerző szerint a folyamatos, mozzanatos, gyakorító megkülönböztetés a nyelvtanokban a jelentést alig érinti. A szófaj természetét a képzők szabják meg. Egy képző gyökeresen megváltoztathatja a jelentését (*téved ~ tévelyeg*).

Számos nyelvben bebizonyítható, hogy a nomen-verbumok (névigék) voltak az igék névszók ősei. Az ősi nomen-verbumok (*nyom, les*) mellett keletkezettek újak, de átvehettek más nyelvekből is, mint pl. a *zár-ni* 'schließen' ige és a *zár* 'Schloß' főnév (285). Az ige kifejezheti a létet (*van, létezik*) és ellenkezőjét (*nincs*); A mozgást, állapotot (*áll, ül, alszik*); történést (*esik, gurul*) (285). Mondhatjuk: „egész nap az erdőt járja” (tehát tárgyias igével) vagy: „egész nap az erdőben jár” (tárgyatlan). Az *ért, felfog, tapasztal* eredetileg: 'tapogat'. Az ige jelentéstartalma nemcsak a magyarban bonyolult, hanem sok más európai nyelvben is. A hosszú fejezetben a szerző részletesen bemutatja az ige szerepét és viszonyát a többi szófajhoz.

Az ige a tárgyi valóságban (289). Felsorolja az igék két nagy csoportját, a tárgyias és tárgyatlant a jelentéstartalom szempontjából. „A tárgyias igéknek van egy olyan csoportja, amelynek jelentéstartalma annyira gazdag, hogy mondataalkotásnál az alaphelyzetben a tárgyat nem kell melléje kitenni. . . Pl.: a gazda *szánt*, a fia *kaszál*, a felesége *főz*. . .” (289). Tárgyatlan igék válhatnak tárgyassá és fordítva is. Ismerteti a névátvitelt az igék körében. Foglalkozik az ige jelentésének bővülésével és szűkülésével. Egyéb szempontok: pejoratív és melioratív fejlődés, hangutánzás. Az ige az elvont síkon, az érzékelés igéi, a testi és lelki változások igéi, a műveltető igék. Tárgyalja a legelvontabb igék különleges szerepét. A felsoroltakon kívül még sok részletkérdést ismerhetünk meg.

Az igekötők (353—63) többsége csak az írásos időkben alakult ki az indoeurópai és a finnugor nyelvek egy részében. Számos igekötő teljesen összenőtt az igéjével, ilyenek a szláv igekötők. A latinban és görögben is találunk el nem váló igekötőt.

A magyar igekötők helyezkedhetnek el a legszabadabban. Állhatnak az ige előtt, mögött, és a két szót más szavak megszakíthatják. Ez teszi lehetővé, hogy az eldönthető

kérdésre pusztá igekötővel is válaszolhatunk. *Elérte, nem érte el, el is érte. Meglátad? — meg; elviszed? — el; megfogod? — meg.* Bőven, sok példával foglalkozik az ősi igekötőkkel: *meg < megé, el < elé.* Ma már csak a szakemberek ismerik az újabb jelentéseket. A *meg* ma leginkább a régi állapot visszaállítását jelenti. A *megtér* Balassi korában még a 'visszatér' jelentésű volt. A szerző igen tüzetesen foglalkozik az igekötő kialakulásával, jelentésváltozásaival a szófaj első megjelenésétől kezdve napjainkig. Sorra veszi névelőinket, mindegyiknek bemutatja történelmi alak- és jelentésváltozatait, használati területét.

Igenevek (363—96). A többi fejezethez hasonlóan az igenevek kialakulását, használatát, történelmét vizsgálja meg. Külön-külön szakaszokban tárgyalja az egyes típusokat jelentés és változás szerint.

A folyamatos (-ó, -ő végű melléknévi igenév). Lehet cselekvő és szenvedő használata. Jellemezhet eszközt: *mosószappan, mosókonyha, kaszáló (rét).* A cselekvő igenév főnevesülhet: *áruló, szabó, tanító, teremtő, megváltó.* Ugyanez az igenévtípus szenvedő szerepet is kaphat: *szerető.* — A főnevesültek között nagyon régi a *folyó.* Újabb fejlemények és jelentések: *lakó, várakozó, birkózó.*

A *való* jelentésfejlődésére néhány példa: *akasztófárávaló, lábravaló, rántani való (csirke)* (379). Hadrovics bőven mutat be a régi és mai magyar szövegekből példákat a befejezett cselekvésű igékre.

Az utolsó igeneves példákat a határozói igeneves példák kapják.

Egy 500 lapnyi monográfia — még akkor is — ha logikus a tagolása, annyi és sokféle adatot tartalmaz, hogy nem nélkülözheti a mutatókat, alfejezeteket, kitéréseket.

Mikor a szerző évekig gyűjtött, ellenőrzött, késznek vélt kéziratát átnézi, akkor még a harmadik olvasáskor is talál egy-egy jobb példát, rájön, hogy valaki már írt hasonló véleményt, mint ő, rájön, hogy egy jövevényszóra jobb megoldás is van, egy-egy hosszabb mondata világosabban is megírható, hogy egy-két utalása jobban pontosítható, akkor ezzel nem terheli meg minduntalan lapalji jegyzetekkel és betoldásokkal a szöveget, hanem az utólagos mondanivalót a Kiegészítések részben mutatja be (397—428). Ezt követi a Névmutató (429—33), Tárgymutató (434—42), Magyar szómutató (443—92), Idegen nyelvi egyesített szómutató (493—501).

Hadrovics László monográfiája nem könnyű, de igen hasznos, kitűnően megírt olvasmány és „kézikönyv”. Szerzője a nyelvtudomány minden területén otthon van. Melegen ajánlom valamennyi gimnázium tanári könyvtárának, minden egyetemi és más felsőoktatási nyelvi tanszéknek, valamint a nyelvtudomány iránt érdeklődőknek.

Kálmán Béla

Kabán Annamária: A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodás koráig — Szemiotikai, szövegnyelvészeti megközelítés. (Linguistica, Series A, Studia et dissertationes, 12.) Budapest, 1993. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 130 + 4 oldal

1. Kabán Annamária a címben megjelölt témának már egy évtizede nálunk is ismert kolozsvári kutatója. Tanulmányai, cikkei jelennek meg 1982-től kezdve a funkcionális stílusok, elsősorban a tudományos stílus, a szöveg, illetve a szemiotikai szövegelméleti kérdéseiről, valamint elemzései a XVI—XVIII. század tudományos szövegeiről.

A Soros alapítvány támogatásával az MTA Nyelvtudományi Intézetének kiadásaként megjelent kötete összefoglalása e tízéves kutatás eddig publikált eredményeinek. Sőt ennél

jóval több: alaposan kidolgozott elméleti háttérrel ad áttekintést a magyar tudományos stílus első évszázadairól.

A kötet szerkezete két nagy részre oszlik. Az első az elméleti kérdések tisztázására szolgál, s a második részben tárgyalja a címben is ígért témát: a magyar tudományos stílus kialakulását, fejlődését a felvilágosodás koráig.

2. Az elmélet iránt érdeklődő szakember számára a könyv első része talán még érdekesebb, mint a második — annak ellenére, hogy ez a fejezet alig harmadrésze az egész tanulmánynak. Az itt tárgyalt kérdések közül az első a funkcionális stílusokról szól. A fogalom korábbi megközelítéseinek áttekintésével segít tovább tisztázni a bonyolult, sokszor többértelmű terminust. Hivatkozik Benkő Loránd (1960.), Cotenau (1973.), Kretschmer (1916.), Jakobson (1960.), Guirand (1957.), a prágaiak közül elsősorban Vachec (1975.), azután Galperin (1958.), Budagov (1962.), Fábrián, Szathmári és Terestyéni (1959.) egymástól különböző, de egymásra sokban hasonlító stílusfelfogására.

A funkcionális stílusok szemiotikai megközelítésével tágitja azonban a korábban vázolt felfogások szempontjait: kiemeli a stílusrétegek kommunikációs szemléletű megközelítésének fontosságát, sőt egyedül lehetséges módját. Hangsúlyozza, hogy a stílust a kommunikációs helyzet határozza meg, a funkcionális stílus tehát a nyelv részrealizációja (a nyelvhasználatnak egy formája). A kommunikációban részt vevő feladónak és vevőnek nem csupán nyelvi (grammatikai), hanem nyelvszociológiai kompetenciával is rendelkeznie kell az érthető közlemény létrehozásához, illetve megértéséhez. Ebből a szemléletről kiindulva szükséges tehát, hogy a funkcionális stílusok vizsgálata kiterjedjen a nyelven kívüli, pragmatikai tényezőkre is, ne csak a nyelvi jellemzőkre.

Az elméleti fejezet második részében a tudományos stílus vizsgálatának két fő fázisát különíti el: a kontextuális, tulajdonképpen pragmatikai, valamint a kontextuális, a szöveg belső összefüggéseire vonatkozó elemzést (Petőfi 1971.). A tudományos szöveg pragmatikai tényezői közül meghatározónak tartja a társadalmi szférát és a közlés célját, valamint a feladó és a címzett műveltségét, a köztük levő viszonyt és a közlés anyagát. A nyelvi tényezők közül pedig a tudományos és másfajta szövegek közötti oppozíciókat tartja fontosnak, de megelőlegezi a tudományos nyelv jellemzésére a következő kijelentést: „a tudományos nyelvhasználat tükrözi az egyetemes logikai viszonyokat és a valóság vizsgált tartományainak a belső logikáját, viszonyhálózatát, vagyis a tudomány nyelvét a szabatos, egyértelmű és normatív szóhasználat és mondat-, illetve szövegszerkesztés jellemzi” (25).

Az elméleti bevezetőt a vizsgálat módszereinek — a szövegpragmatikai, a szövegszemantikai és szövegszintaktikai módszernek — a leírása zárja.

3. A tudományos stílus történeti vizsgálatát egy-egy művelődéstörténeti korszakhoz kötött, négy alfejezetben végzi. Először a tudományos stílus előzményeiről, azután kialakulásáról a reneszánsz idején, majd a barokk kor, végül a későbarokk tudományos stílusáról értekezik. Az alfejezetek mindegyikét részletes művelődéstörténeti áttekintés vezet be, ezt követi a kor tudományos műveinek általános stílusjellemezése. Koronként külön is kiemel egy-egy alkotást, amelyet a korábban meghatározott szempontok szerint elemez: a pragmatikai és a szemantikai leírást a szövegek szintaxisának részletesebb elemzése követi. Vizsgálja a szabad mondatok kapcsolódását (a témafejlődést), majd Deme László módszerei nyomán a mondatok hosszúságát, szerkesztettségi mutatóját, tömbösödését, a mondategységek kapcsolódásának mennyiségét (bonyolultságát) és minőségét (mellé- vagy alárendelő mondatok).

A részletes elemzést Melius Péter Herbariumának, Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediájának, Pápai Páriz Ferenc Pax Corpori-

sának, valamint Bod Péter Magyar Athenasának egy-egy kiválasztott szövegrészletén végzi. Kár, hogy a vizsgált anyag jellegéből adódóan teljes szövegeket nem elemezhetett, s hogy a makrostruktúra jellemzőit nem tárgyalhatta. Eredményei így is meggyőzőek: jól mutatják a tudományos nyelv alakulását, a benne elkülöníthető különböző jellegű, szerkesztésű (a szerző szerint különböző szövegtípushoz tartozó) szövegfajtákat-, illetve szövegrészeket. Jól körülhatárolódik a leíró, az érvelő, a tanácsoló és az elbeszélő részek dominanciájával jellemezhető szövegek gondolati és nyelvi struktúrája.

A leíró jellegű szövegek a legegyszerűbb kapcsolású szövegfajták. Témakapcsolásukra a szövegen végigfutó téma vagy a láncszerű témafejlődés jellemző. Az érvelő szövegben a témafejlődés egyszerű, de jellemző a szabad mondatok közti határozott tartalmi-logikai kapcsolás, elsősorban az ellentétes, az okadó magyarázó és a következtető. A tanácsoló szövegekre a tartalmi relációk összefogó ereje jellemző, valamint a feltételeken állított jelennek és a tanácsolt jövőnek megfelelő határoló és kapcsolóelemek. Mindezen belül az egyes konkrét szövegek szintaktikai elemzése a mondatok hosszáról, a mondatrészekben belüli mondategységeken az alá- és mellérendelések viszonyáról, a tipikus alá-, illetőleg mellérendelő kapcsolásokról ad áttekinthető táblázatokban részletes adatokat.

5. A könyv azonban nemcsak eredményei miatt érdemel figyelmet, bár ezek sem csekélyek. Egyrészt hozzájárul a nálunk ma még csak éppen megindult szövegtipológiai kutatások módszereinek, szempontjainak bővítéséhez. Ezenkívül azonban lenyűgöző mennyiségű ismeretanyag alapján bemutatja tudományos nyelvünk első évszázadait, a részletesen elemzett kultúrtörténeti háttérrel együtt. S mindezt az óriási tudományagot olyan szerényen, olyan példamutató alázattal rendszerezi, kezeli, amely a mai tudományos életben egyre inkább ritkaságnak számít.

Eőry Vilma

Bolla Kálmán (szerk.): Egyetemi Fonetikai Füzetek (4—6.)

Az Egyetemi Fonetikai Füzetek legutóbbi három száma az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fonetikai tanszékének gondozásában jelent meg. Az anyanyelv ápolásáért eddig is a legtöbbet vállalt magára az a szerkesztőbizottság, amelynek tagjai sorából sajnos Z. Szabó László már hiányzik.

A 4. kötetet teljes egészében a „Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás” kérdéseinek szentelték a beszédkutatók. A felsőoktatási intézmények hallgatói számára megrendezett, Kazinczyról elnevezett szép magyar beszéd, helyes kiejtés versenyeivel, a versenyekre való szakmai felkészüléssel, felkészítéssel olyan alapossággal foglalkoztak a rendezők, hogy tapasztalataikból, eredményeikből tanulmánykötet kerekedett ki. Az 1991-ben megrendezett „Egyetemi Anyanyelvi Napok” az egyetemi kiejtési versenyek sorában az 50. volt, míg a vidéki főiskolák segítségével lebonyolított Kazinczy-verseny legutóbbi országos döntője a 19. volt a sorban, és a házigazda szerepét a Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola vállalta magára.

Mint az Előszóból kiderült, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, valamint a Kazinczy Alapítványi Bizottság egy testületet hozott létre a versenyekhez kapcsolódó szakmai munka koordinálására, amelyben öt állandó és két cserélődő tag vesz részt. A versenyeken kívül az érdeklődő szakemberek számára szimpóziumot szerveznek minden ősszel. A „Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás” kötet részletesen bemutatja a szépkiejtési versenyek eseményeit. Benkő Loránd „Kiejtési versenyek múltja és jelene”

című előadásában kiemelte a félévszázados jubileum jelentőségét. Visszatekintett az indulásra, annak tudománytörténeti fontosságára. 1937. december 9-én Kodály Zoltán tartott előadást az Eötvös József Kollégium volt tagjainak közgyűlésén a magyar kiejtés akkori helyzetéről. Elsősorban az akkori beszédkultúra hiányosságait elemezte, rámutatott a beszéd hangképzési, hangsúlyozási, hanglejtési hibáira s az idegen nyelvi hatások kerülésére.

Az, hogy éppen egy zeneszerző tartott előadást az élőszóról, önmagában is figyelemre méltó. A zenei érzékenység, tehetség, a muzsikusság nem viselte könnyen a nyelvi, beszédbeli disszonanciát, a tisztátlan hangzást, az elhanyagolt, henye hangképzést, beszédmodot. Bár Lazíczius Gyula „kívülről” jött embernek tartotta Kodályt hozzászólásaiért, gyakorlatilag vitájuk után alakult meg az egyetem fonetikai tanszéke, amelynek vezetője 1938-tól Lazíczius Gyula lett. 1939-ben megtartották a helyes magyar kiejtés első versenyét. A szervezők között ott volt Eckhardt Sándor, az akkori bölcsészdekan, Horváth János, Pais Dezső, Györfly István, Kodály Zoltán, Nagy Adorján, Németh Gyula, Zsirai Miklós is. Az első verseny győztese Lőrincze Lajos volt. Sajnos, 1944–45-ben a háború félbeszakította a sikeres kezdést. Az első három verseny tanulságait Eckhardt Sándor „A jó magyar ejtés aktái” címmel 1941-ben publikálta is.

1946-ban ismét Kodály Zoltán kezdeményezte a kiejtési versenyek újjászervezését. Ekkor az egyetem Magyarságtudományi Intézete vállalta magára a fő szerepet. Eckhardt Sándor és Horváth János tartott előadást.

A harmadik újrakezdesre 1954-ben került sor. Bárczi Géza a magyar nyelvészeti tanszék vezetőjeként segítette a versenyek szervezését, majd Benkő Loránd vette át a bírálóbizottság vezetését, s megkezdődött a Fonetikai Laboratórium és az új Fonetikai Tanszék kiépítése.

Jelentős változás az 1970-es években történt, amikor Péchy Blanka színművésznő kezdeményezésére a középiskolákban is megindultak a Kazinczy-versenyek. 1989-től a minisztérium javaslatára a versenyeket váltott színtereken, vidéken kell megrendezni, s ez a budapesti egyetemet hátrányosan érintette. Az ELTE a hagyományőrzést és a kezdeményezést hangsúlyozva házi versenyeket rendezett, s legjobb hallgatóit elküldte a vidéki kiejtési erőpróba. A kiejtési versenyek újabb szakaszaiban a magyar köznyelv vált a szövegmondás mértékéül.

1965-ben Egerben megrendezték a kiejtési konferenciát, amelyen Bárczi Géza, Deme László kiejtési kódex kiadását javasolták. Fontos kérdés lett a kiválasztandó szövegek műfajiságának bővítése, az értékes szépirodalmi alkotások felolvastatása. A terjedőben lévő beszédbeli igénytelenség, érzelmi elszürkülés, durvaság leküzdése napjaink egyik legégetőbb feladata.

Deme László „Anyanyelvünk a változó társadalomban” című előadásában az információval, a kommunikációval és ennek magasabb szintű formájával, a pszichikummal bíró egyedek mentális egymásra hatásával foglalkozott. „Ahhoz, hogy a kommunikációból beszéd legyen... létre kell jönnie az érzelmet és az akaratot kifejező hangeszközök mellett annak a harmadik típusnak, amelyik túlmutat a megnyilatkozó egyénen, sőt a kommunikációs partneren is: a külvilágnak.”

A beszéd is többféle lehet mint az önkifejezés, önmegvalósítás eszköze. A nyelv, amelyen megszólalnak, szintén sokféle lehet, de az anyanyelv az egyén szempontjából elsődlegesen „reflexnyelv: a külső és belső ingerekre való közvetlen áttétel nélküli, spontán reagálás eszköze. Ámde nyelv mégis, azaz kollektív érvényű eszközkészlet, melynek elemei és formái társadalmilag kötött értékűek a használó számára.” Deme László abbéli reményének adott hangot előadásának zárórészében, hogy a politikai és gazdasági rendszerváltás segítőjeként bekövetkezik a mentális és a morális rendszerváltás is.

Szathmári István „Az egyetemi anyanyelvi napok elé” szerkesztett beszédében Bárczi Gézárt idézte: „... a nyelvnek... e mindennapi eszközünknek szabatos, helyes, sőt hatásos használata mindenki érdeke.”

A gazdag képanyag segít felidézni a versenyek szereplőit és szervezőit. A Sárospatakon megrendezett Kazinczy-verseny 1991. évi országos döntőjéről Kováts Dániel számolt be.

Bolla Kálmán írása „A fonetika műhelyéből” címmel a tervekről, eredményekről és problémákról ejtett szót. Az ELTE Fonetika Tanszékén végzett legújabb kutatásokról adott hírt, számba véve a szakirodalom feldolgozását, a hangatlasz, a hangbank (ez eléggé új elnevezés) a hangtani kézikönyvek, a számítógépes szoftverek és a videoösszeállítások készletét.

Deme László „A hangzásforma hírértéke — a hírérték hangzásformája” állításának igazolására seregnyi elemzett példát hozott, bemutatva a lejegyzés, a szemléltetés lehetőségét is, amely nem egyszerű. A cím tehát valóban „egyugyanazon jelenség kettős arca. Hírérték és hangzásforma okszerűen együttjáró, elválaszthatatlan tényezők a kommunikáció menetében.”

Wacha Imre egy szöveg értő-értető megszólaltatásához, a felkészüléshez adott nélkülözhetetlen tanácsokat a „Tartalom, szöveg, szándék és hangzásforma harmóniája” című írásával. A szerző rámutatott a 25 év tapasztalatából levonható legáltalánosabb hiányosságokra: „e versenyeken többnyire a szövegnek csak a hangosítását hallhattuk. Maga a szöveg s a szövegben rejlő gondolat — gondolkodás és mondanivaló — viszonylag ritkán hangzott fel.”

Bolla Kálmán „A hangzásforma akusztikus paraméterei”-t Pázmány Péter A halálról szóló szentbeszédének elemzéséből nyerte. A beszéd szövegelemzését Wacha Imre végezte el korábban (EFF 1. 1988. 105—14).

Bolla Kálmán akusztikai laboratóriumi kísérletei és mérései eredményei (idő-, dallam-, dinamikai paraméterek) azt mutatták, hogy a hangzásforma paraméterei és szubjektív észlelése sok ponton eltér még akkor is, ha ugyanannak a személynek az előadását és hangélményét vizsgáljuk. A hangzási benyomások sokszor nem felelnek meg a fizikai valóságnak (pl. dinamikának gondoljuk a hangfekvés megemelését). A szupraszegmentális eszközök együttesen hozzák létre a nyelvileg releváns hangzásformákat. A szupraszegmentális hangszerkezet alapegysége a beszédszakasz. A megnyilatkozási beszédszakaszokra tagolóása feltehetően az emberi beszédtevékenység pszichofiziológiai sajátossága, amelyeknek hangzásideje ritkán haladja meg a 3s-t.

A szegedi országos döntő hibaelemzését Molnár Ildikó végezte el.

Az EFF. 5. kötete „A beszéd és hangzási jellemzői”-t taglalta. Szathmári István mai nyelvünk változásait mutatta be bő példaanyaggal. A győri versenyről Hegyi Marianna számolt be. Az 1991-es sárospataki, szakmai konferencia elemzését Molnár Ildikó végezte el. A felolvasás szupraszegmentális szerkezetének fonetikai elemzésére Bolla Kálmán és Földi Éva vállalkozott Zolnai Béla „Visszapillantás” című részletének mingográfus feldolgozásával. Wacha Imre a szöveg és interpretáció összefüggéseivel foglalkozva arra a következtetésre jutott, hogy a szövegek interpretációja során szövegszinten is jelentkeznek olyan megszívlelendő jellemzők, amelyekre ügyelnünk kell.

Tolcsvai Nagy Gábor az egi kiejtési konferenciától (1965.) napjainkig tekintette át a nyelvi norma, kiejtési és beszédnorma kérdéskörét. Következtetése az: „Tudomásul kell venni, hogy sok kiejtési norma van Magyarországon, részben nyelvjárási eredetű, részben más, városi gyökerű... Természetesen létezik egy sztenderd változat, az irodalmi nyelv, melynek szociológiájáról, de fonetikájáról és fonológiájáról is keveset tudunk. És létezik egy kiejtési eszmény.” Tolcsvai amerikai mintája szerint: „Ennek lényege: a mindenkori műveltségi elit kialakítja saját beszédeszményét és kiejtési normáját... Minden plurális társada-

lomban csak szűk körre terjed ki és lassan szivárog lefelé rétegenkénti felfelé igazodó modellben, úgy, ahogy azt William Labov New York-i rétegvizsgálataiban már kimutatta” (az 1960-as években).

A magyar vonatkozásokat Wacha Imre mutatta be a nyelvhasználati rétegződés figyelembevételével mind a kiejtésben, mind a hangzásban.

Szabó Géza az iskolai nyelvhasználatra vetítette át ugyanezt a vizsgálatot. Deme László a létezik-e szövegfonetika? kérdését a hangzás oldaláról közelítette meg: „a hangzás kulcsa maga a szöveg; csak meg kell találni benne.”

Pesti János az azóta már megjelent, és valószínűleg alaposan lektorált Fekete László-féle Kiejtési szótárt választotta bírálata tárgyául. Molnár Ildikó a rádióban és a televízióban elhangzó beszéd pontatlanságait elemezte. Aggodalmát fejezte ki az egész magyar beszédkultúráért. Erdei Iván a beszéd művészete és a művészi beszéd összefüggéseire, a nyilvánosság előtt beszélők felelősségéről szólt. A művészek, szónokok beszéde ugyanis példa értékű az emberek szemében. „Meghatározója lehet az újabb generáció nyelvi eszményének.” Erdei Iván mint a Színművészeti Főiskola beszédtanára, az 1970-es évektől kezdődően foglalkozott a szép magyar beszéd és a nyelvhelyesség kérdéseivel. Az anyanyelv szeretete segíthet megtenni az első lépéseket a beszéd meghallásának útján.

Balázs Géza napjaink közéleti megnyilatkozóinak hangzását vizsgálta, megállapítva: „A sokszor emlegetett rendszerváltás leginkább a közéletben hozott gyökeres átalakulást.” Az egyes személyiségtypusok és mai közéletünk kiválóságainak beszédmódja összefüggéseket mutat, mint ahogy műveltségük, képzettségük különbségeket. Külön fejezetet szentelt a szerző az ún. marketing kommunikációnak, felhívja a figyelmet arra a hiányosságra, hogy a piacon egyetlen magyar szerző könyve sem látható és kapható. Különösen érezhető a Montágh Imre halálával bekövetkezett űr a beszédművelés ezen területein.

Az EFF. 6. füzeté Lángi Péter önálló tanulmánya, a „Számítógép alkalmazása a hangtan közép fokú oktatásában” Zala megyei segítséggel készült. A számítógép fogadtatása az iskolai oktatásban kettős: valóban segítségünkre lehet, ha megfelelő programúak és jó felkészültségű tanárok állnak rendelkezésre, s nem utolsósorban megfelelő mennyiségű gép, monitor és érdeklődő diákság is igényli az új szemléletű oktatóprogramok bevezetését.

A magyar nyelv mondatelemző, szófajmeghatározó, helyesírást gyakorló programjai mellé Bolla Kálmán kidolgozott egy hangtani jellegű programot is, amelyet Lángi Péter számítógépre vive kipróbált szakközépiskolás tanítványai körében. Kísérletei azt igazolták, hogy a hangtani ismeretek számítógéppel is oktathatók, de nem lenne célszerű kizárólagossá tenni a gépi módszereket.

Az Egyetemi Fonetikai Füzetek az ELTE Fonetikai Tanszékének munkáját reprezentáló sorozat, amely részben a hagyományápolást, a szép magyar beszéd, a helyes beszédkultúra elsajátíttatását tűzte ki célul, részben pedig a tudományos hipotézisek gyakorlati alkalmazását és kipróbálását szorgalmazta a tanulmányok közlésével.

Kincses Kovács Éva

Kiss Jenő és Szűts László szerk.: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 728 oldal

A magyar nyelvtudomány története a magyar nyelvészek V. nemzetközi kongresszusának (Budapest, 1988. augusztus 27—30.) központi témája volt. Az ismertető kötet a kongresszus előadásaiból közöl válogatást (l. Előszó), előnyben részesítve azokat, amelyek a

magyar nyelvtudomány történetével foglalkoznak. Az együttes ülések előadásai az elhangzás sorrendjében, a szekcióülések pedig a szerzők nevének betűrendjében következnek. A kötetben számszerint 120 előadás írott változata szerepel. Ez önmagában is indokolja, hogy tartalmi ismertetésükre nem vállalkozhatom. Helyette nézzük meg az előadások tematikai megoszlását!

A kongresszus jó alkalom volt arra, hogy átfogó elemzések szülessenek egy-egy nyelvészeti iskoláról, irányzatról, vagy csupán egy-egy szerzőről vagy egy-egy műről. Mindegyikre találunk példát a kötetben. Benkő Loránd (13—26) a „budapesti iskolá”-ról tartott előadást. Bárcki Gézátt idézi, aki az ún. budapesti iskola magyar névadója és egyik legjelesebb képviselője volt (vö. 13, 26). Itt jegyzem meg, hogy a jeles tudós hangtörténeti munkásságáról E. Abaffy Erzsébet tartott előadást (49—56). A külföldi tudósok közül elsősorban A. Sauvageot, C. Tagliavini (14, 25) Collinder, Hakulinen és Šmilauer (25) nyilatkoztak elismerően a budapesti nyelvészek működéséről. Ami a „budapesti iskola” elnevezést illeti, Benkő Loránd a budapesti helyett inkább a magyart, az iskola helyett pedig irányzatot, csoportot tartana helyesebbnek, s az időbeli határokat is tágabban értelmezi. Egy dologban határozott az állásfoglalása: az iskola nyelvtörténeti irányzata az, amely kétségbevonhatatlanul a legerősebben hatott, „mivel az ide tartozó tudósok mindegyikét a történeti nyelvtudomány szemlélete hatotta át, és a történeti nyelvtudomány tematikája, problematikája vonzotta” (15).

Imre Samu a Csűry-iskoláról (298—306) emlékezett meg. Ezzel a kérdésfeltevéssel kezdi: „... tulajdonképpen beszélhetünk-e Csűry-iskoláról, és ha igen, akkor milyen értelemben.” A választ nem könnyű megadni, bár Imre Samu maga is Csűry-tanítvány volt, és 1938-tól, tanára haláláig közvetlen környezetéhez tartozott (vö. 300, 303), ezért minden bizonnyal egyike azoknak — ha nem egyetlen közülük —, aki erre a válaszára a legkompetensebb. Idézem: „... az 1930-as évek végére Debrecenben megeremtődtek a személyi, szervezeti, elméleti-módszertani, tematikai feltételei annak, hogy Csűry körül kialakuljon egy olyan kutatógárda, amelynek tagjai a dialektológia területén lényegében azonos elméleti-módszertani elvek keretében végzik majd tudományos tevékenységüket” (304), s ezeknek a feltételeknek köszönhetően kialakulhatott volna egy dialektológiai iskola, amely joggal kaphatta volna a Csűry-iskola nevet (305). (Sőt, a Debrecenben végzett nyelvjárásgyűjtő munka hatott a kolozsvári egyetemen 1940-től meginduló hasonló jellegű munkákra is.) A kedvezőtlen történelmi körülmények és Csűry Bálint korai halála miatt azonban ez az iskola „megszűnt, felbomlott, még mielőtt tulajdonképpen kialakult volna, határozottabb jelleget ölthetett volna, elvi-módszertani tekintetben megerősödhetett volna” (vö. 305). Ennek ellenére mind a mai napig Csűry-iskola néven emlegetjük ezt az időszakot és irányzatot, és ami a nyelvjárási szótárkészítést illeti, ebben a vonatkozásban ma is élő és ható példa számunkra (306).

Amint a bevezetőben említettem, az előadások zöme a nyelvtudomány egy-egy jeles képviselőjéről emlékezett meg. A „névsor” Sajnovics Jánostól (Horváthné Bernáth Rózsa 283—7) Lotz Jánosig (Szili Katalin 664—9) és Berrár Jolánig (Rácz Endre 530—6) terjed, de hangzott el előadás Kazinczyról (Pásztor Emil 520—30) és Kosztolányiról (Szűts László 673—7) is. A finnugristák köréből Munkácsy Bernátról (Csúcs Sándor), Budenz Józsefről (Hajdú Péter), Papp Istvánról (Kiss Antal, K. Szoboszlai Ágnes) hangzott el előadás. A szlavisták közül Melich Jánosról ketten is (Šimon Ondruš 602—12 és Kiss Lajos 381—7) tartottak előadást; Kniezsa István emlékének is adóztak (Csige Katalin 127—31). Többen szenteltek előadást Gombocz Zoltán munkásságának. A plenáris ülések egyikén Robert Austerlitz (26—9) beszélt Gombocz Zoltánról, kiemelve azt, hogy Gomboczot mennyire az egész világ érdekelte univerzális értelemben, nemcsak a nyelvészet, hanem a tudomány maga. Sz. Bakró-Nagy Marianne Gombocz Zoltán szemantikai tevékenységéről, jelentésváltozási rendszerének kialakulásáról beszélt (77—83); Károly Sándor „Gombocz Zoltán rend-

szerelmélete a jelentésstanban és a szintaxisban — ahogy ma látjuk” (333—9) címen tartott előadást; Kiefer Ferenc (Gombocz jelentéstana mai szemmel 363—6) pedig így kezdte előadását: „Gombocz jelentésstanánan néhány tételén ma is érdemes elgondolkoznunk” (363). Végezetül Peter Sherwood angol nyelvű előadását kell megemlítenünk: Zoltan Gombocz and historical semantics (593—9).

Mint már az elején említettem, egy ismertetés terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a kötet minden egyes írásáról — akár csak címszavakban — említést tegyek. Nem is ez volt a célom, hanem a figyelemfelkeltés, remélem, sikerült. Akit a magyar nyelvudomány története érdekel, okvetlenül vegye kézbe ezt a kötetet, amely Kiss Jenő és Szűts László együttes szerkesztői munkájának eredménye, illesse érte őket köszönet.

Posgay Ildikó

Udvari István: Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődés-történeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1992. 358 oldal (Vasvári Pál Társaság füzetei 9.)

Legutóbb ötvenkét évvel ezelőtt, a Franklin Társulat „Magyarágismeret” című sorozatának első köteteként jelent meg magyar nyelvű összefoglalás a Poprádtól a Tisza forrásvidékéig húzódó hegyes-völgyes területen élő ruszinokról: Bonkáló Sándor: A rutének (ruszinok). Budapest. [1940.] 184 o. Korábban e keleti szláv népességnek orosz volt a magyar neve (vö. 1493: *Oroszvég* 'ma Munkácshoz tartozó település a Latorca jobb partján': FNEsz. 4 2: 287), a távolabbi, Moszkva környéki keleti szlávtságot a *muszka* 'nagyorosz' (vö.: 1538: Stephanus *Muzka* szn., 1581: a *muszkvak*: TESz. 2: 982), a Pripjaty folyó mocsárvidéke körüli keleti szlávokat pedig a *fehérorosz* (vö. 1572: *Az feier Oroszoc*: MNy. 74: 509; l. még Mollay: MMNyÉr. 260) népnév jelölte. A ruszinok megnevezésére használatos volt egy időben a *magyarorosz*, majd a *kárpátorosz* is. A *rutén* népnév a középkori, újkori latinból került hozzánk irodalmi úton. A ruszinok önmaguk megnevezéseként a *rus'kij*, *rusnak*, *rusin* népnevet használták és használják részben ma is. Innen való a magyar *rusznák* és *ruszin*. A *rusznyák* átagója a szlovák volt. 1945 után, a Szovjetunióhoz, azon belül Ukrajnához való csatlóást követően az *orosz*, *rutén*, *ruszin*, *rusznák* népnév mellett megjelent az *ukrán* és a *kárpátukrán*. Ugyanis a hivatalos szovjet politika nem ismerte el a *ruszin* népnév jogosságát, mert szeparatista veszélyt látott benne. Napjainkban Kárpátalján újjáéledt a *ruszin*, *rusznák* népnevek használata. Erősödik az önálló ruszin identitástudat, hiszen a Kárpát-medencei ruszinok sajátos történelmi utat jártak be, s ennek folytán gondolkodásmódjuk és nyelvük észrevehetően eltér a Kárpátokon túl élő ukránokétól. 1990. február 17-én Ungváron megalakult a Kárpáti Ruszinok Társasága, amely a legutóbbi időben a Kárpátaljai Ruszinok Társaságára változtatta nevét. Ám az önállósult Ukrajna veszélyt lát a ruszin öntudat erősödésében, mert attól tart, hogy Kárpátalja elszigetelődhet a Kárpátokon túli Ukrajná-tól.

Efféle égetően időszerű dolgokról is értesülhetünk a Nyíregyházán most megjelent, a XVIII. századi ruszinokkal foglalkozó tanulmánykötetből. Szerzője Udvari István, a nyíregyházai Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ruszin és Ukrán Filológiai Tanszékének nagy felkészültségű és rendkívüli szorgalmú tanára. Kedvelt kutatási területe a Kárpát-medencei ruszinság újabb kori története és a magyarországi görög katolikusság. Új kötetében laza füzerként követik egymást a változatos témák, mint amilyenek: A ruszinok népneveiről, mai helyzetükről (Ukrajna-Kárpátalja; Cseh-Szlovákia; Vajdaság, Horvátország; Magyaror-

szág; Románia; Amerikai Egyesült Államok). Hodinka Antal, a ruszin történelem kutatója (1864—1946). A ruszinok XVIII. századi historiográfiája. XVIII. századi történeti-demográfiai adatok Északkelet-Magyarország görög katolikus népességéről. Népességstatisztikai adatok a ruszinokról a nemzeti újjászületést megelőző korban. A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Hajdani ruszin szórványok (Dél-Zemplén, Szabolcs vármegye, Szatmár vármegye). Máriapócs, a ruszinok hajdani vallási, kulturális központja. A XVIII. századi ruszin művelődéstörténet kimagasló alakjai. A ruszin egyházi értelmiség XVIII. századi iskoláztatásáról (Hely, nyelv). Adalékok Vasvári Pál családjáról, életrajzáról. Adalékok a XVIII. századi hajdúdorogi cirill betűs iratokhoz. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés és ruszin vonatkozásai. Szepességi ruszin községek Mária Terézia korában. Zemplén vármegye ruszin és szlovák jobbágnépe Tokaj-Hegyalján és Lengyelországban. Sáros vármegye jobbágnépe Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. Pesolina község élete Mária Terézia korában. Fejezetek Komlóska község XVIII. századi történetéből. Ruszin parasztok életmódja a Felső-Ciróka völgyében Mária Terézia úrbérrendezésekor. Ruszinok a határszéleken (Beszélgetés Tomcsanyij Mihajloval, a Kárpáti Ruszinok Társasága elnökével). — A kötetet számos illusztráció (faksimile, diagram, térkép, pecsétnyomat stb.) gazdagítja.

A magyarsággal évszázadokon át együtt élő ruszinság történetének elmélyült és elfogulatlan tanulmányozása számos tanulsággal szolgálhat mindazok számára, akik érdeklődéssel figyelik a közép- és kelet-európai kis népek ellentmondásokkal terhes, viszontagságos sorsát. Ugyanakkor e kutatási terület szinte korlátlan munkalehetőséget kínál az iskolai oktatásból kiszoruló, de a bűvárkodást kedvelő magyarországi oroszstanárok számára is. Ilyen szempontból is példaadó Udvari István szép tanulmánykötete. Szívesen ajánlom a Magyar Nyelvőr olvasóinak figyelmébe.

Kiss Lajos

Kálmán Béla 80 éves

Kálmán Béla akadémikus, a KLTE önálló Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének a megalapítója és több mint három évtizedig (1952–1984) a vezetője, most töltötte be nyolcvanadik életévét. Akik személyesen ismerik a jubilánst, jól tudják, hogy legendás szerénysége, természetessége tiltakozik a méltatás, az ünneplés ellen. Mégis — a nyolc évtized ürügyén — engedtessek meg, hogy változatos és eredményes pályájára, működésére visszatekintsünk kedvelt fórumának, a Magyar Nyelvőrnek a lapjain is. (Munkásságára nézve l. korábban Sebestyén Árpád: MNyj. 25: 5–26; Keresztes László: A KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 55, 28–30; műveinek bibliográfiáját (1934–1982) Kiss Antal állította össze: MNyj. 25: 27–45)

1. Ünnepeletünk 1913. február 28-án született a Sopron megyei Lakompakon (ma: Ausztria). Középiskolai tanulmányait Szombathelyen végezte, majd 1930-ban a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre került, és az Eötvös József Kollégium tagja lett. Az egyetemen Gombocz Zoltán tanítványa, elsősorban az ő hatására kezdett finnugor nyelvészettel foglalkozni. 1936-ban szerezte meg a magyar–francia szakos tanári oklevelet, 1938-ban pedig a bölcsészdoktori címet. Középiskolai tanárként (1938–48) Budapesten és Érsekújvárott működött, majd 1948–52 között az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa. Két irányban tevékenykedett ekkor; az egyik feladata: Munkácsi Bernát vogul hagyatékának a sajtó alá rendezése, a másik: részvétel a magyar nyelvátasz munkálataiban. 1952-ben nevezték ki a KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének a vezetőjévé. 1954-től 58-ig a BTK dékánja, két évtizedig (1959–78) a debreceni nyári egyetem igazgatója.

1952-ben nyerte el a kandidátusi, 1957-ben az akadémiai doktori fokozatot; 1973-tól az MTA levelező, 1981-től pedig rendes tagja. A Debreceni Akadémiai Bizottság alelnöke, az MTA Nyelvtudományi Bizottságának, valamint az Uralisztikai Komplex Bizottságnak a tagja. 1949-től 52-ig a Magyar Nyelvtudományi Társaság titkára, jelenleg a finnugor szakosztály alelnöke. 1977-től 84-ig elnöke volt az anyanyelvi oktatás korszerűsítésén munkálkodó egyetemközi témabizottságnak is. A Finn Tudományos Akadémia, a helsinki Finnugor Társaság, a Kalevala Társaság és a Finn Irodalmi Társaság külső tagja. A Magyar Nyelvjárások szerkesztője, a Nyelvtudományi Közlemények, az Études Finno-Ougriennes szerkesztőbizottsági tagja. 1963-tól 64-ig vendégtanár Helsinkiben és Jyväskyläben, majd 1968–69-ben Ford-ösztöndíjas az USA-ban. A Finn Oroszlánrend lovagkeresztjének a tulajdonosa. Több nemzetközi kongresszuson vett részt, volt tanulmányúton Belgiumban, Csehszlovákiában, az Egyesült Államokban, Finnországban, Franciaországban, Norvégiában és a Szovjetunióban.

2. Főbb kutatási területei: a finnugor összehasonlító nyelvészet és folklór (elsősorban a vogul nyelv), a magyar nyelvjárástudomány és a névtudomány. Rendkívül termékeny alkotó. Több mint húsz önálló műve jelent meg, bel- és külföldi folyóiratokban publikált cikkeinek a száma pedig eléri az ötszázat. Nem is szólva nyelv művelő írásainak a tömegéről.

Pályája az 50-es évek elejétől (Debrecenbe kerülésétől) kezdett erőteljesebben felfelé ívelni. Első jelentősebb műve, az Obi-ugor állatnevek 1938-ban jelent meg (MNYTk. 43. sz.). Ezt követte A bősárkányi gyékényszövécs és szókincse 1942-ben (MNYjT. 2. sz.). Indulása a 30-as évek végére, főként a 40-es évek elejére esik, és máris érdeklődési körének két legjelentősebb területét, az obi-ugor nyelvek vizsgálatát, valamint a magyar nyelvjáráskutatást mutatja.

A finnugor nyelvész Munkácsi vogul népköltési gyűjtését gondolja, teszi közzé, illetőleg saját munkáit (nyelvkönyveit, kresztomátiáit) jelenteti meg (Manysi [vogul] népköltési gyűjtemény III/2. Medveénekek, 1952, 1962. Akad. Kiadó; Manysi nyelvkönyv, 1955. Tankönyvkiadó; Die russischen Lehrwörter im Wogulischen, 1961. Akad. Kiadó; Chrestomathia Vogulica, 1963, 1976. Tankönyvkiadó; Vogul népköltési gyűjtemény IV/2. Sorsénekek, 1964. Akad. Kiadó; Vogul Chrestomathy (Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Vol. 46. Mouthon, The Hague, 1965.); Wogulische Texte mit einem Glossar, 1976. Akad. Kiadó; Leszállt a medve az égből (Vogul népköltési antológia) szerk., 1980. Európa Kiadó; Munkácsi Bernát, 1981. Akad. Kiadó; Wogulisches Wörterbuch, 1986. Akad. Kiadó). Véleménye szerint a finnugrisztikai és a hungarológiai kutatások kiegészítik egymást (vö. Keresztes László i. m. 29). Ezért irányul figyelme a magyar népryelvre és a nyelvtörténetre is.

A dialektológus már a kezdet kezdetén helyzetfelmérést, feladat-kijelölést végez, Debrecenbe kerülése után pedig kitűnő érzékkel sáfárkodik Csúry Bálint örökségével; egyetemi tankönyveket ír, a magyar nyelvátlaszkutatás terén pedig aktív gyűjtőmunkát végez (vö. Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állása és feladatai, 1949; A mai magyar nyelvjárások, 1951, 1953. Tankönyvkiadó; A hangjelölés. In: A magyar nyelvátlasz munkamódszere. Tanulmánygyűjtemény. Szerk.: Bárczi Géza. Akad. Kiadó, 1955. 93—112; Nyelvjárásaink, 1966, 1971, 1975, 1977; A Magyar Nyelvjárások Atlasza (munkaközösség tagjaként) I, 1968; II, 1970; III, 1973; IV, 1974; V, 1976; VI, 1977. Akad. Kiadó. Ugyancsak Debrecenbe kerülése (1952) óta szerkeszti a Magyar Nyelvjárásokat, melyben maga is gyakorta publikál; a kiadvány időközben a magyar nyelvjáráskutatás egyik legjelentősebb orgánumává vált.)

Kálmán Béla érdeklődési körének felvázolása nem lenne teljes névtudományi vizsgálódásainak a kiemelése nélkül. Műveiben összefoglalta, továbbfejlesztette a magyar névtani kutatásokat (A nevek világa, 1967, 1969, 1973, 1989; angol nyelvű kiadások: The World of Names [A Study in Hungarian Onomatology], 1978. Akad. Kiadó; Helynévkutatás és szóföldrajz, NyÉ. 58, 344—50; A népetimológia helységneveinkben, Nyr. 91: 1—11; Hogyan keletkeztek a helységnevek? Nyelv- és Irod. Oszt. Közl. 30: 171—4; Vezetéknevek és történelem. Névtani Értesítő 1: 9—13. Stb.).

Munkálkodásának három sajátos területe mellett szólnunk kell az iskolával való szoros kapcsolatáról is. Korábbi középiskolai tanári gyakorlata (Benkő Loránd és Deme László társszerzői vállalkozásával) gimnáziumi tankönyv megírására ösztönözte (Magyar nyelvtan, 1951—1960. [11 kiadás], Tankönyvkiadó), de ebből a tárgykörből más írásaira is hivatkozhatunk, mint például a Gyermeeknyelv és nyelvjárások, MNYj. 4: 96—100; Rokon nyelvi alapismeretek a középiskolában, Nyr. 105: 69—75; A nyelvjárástudomány eredményeinek felhasználása az iskolában, Nyr. 106: 191—99. Stb.

A felsorolt munkák jórészt a fontosabb tudományos publikációk közül valók. A megemlékezés jellege és terjedelme miatt ugyanis nincs módunk arra, hogy valamennyi jelentős cikkét, tanulmányát megemlítsük. Adósok maradtunk például értékes szöveftései-nek, nyelvtörténeti, illetőleg leíró nyelvészeti kutatásainak a bemutatásával, pedig akadémiai székfoglaló előadásának a tárgyát is ebből a körből merítette (Értelmi és alaki egyeztetés, NyIOK. 29: 33—46). Bizonyára azonban már ennyi is elegendő annak a megállapítására, hogy Kálmán Béla nemcsak kiváló tudós, hanem neves nyelvművelő és a tudomány jelentős népszerűsítője is. Számára — Sebestyén Árpáddal szólva (MNYj. 10: 3) — nincsen „kis” és „nagy” téma: hosszú évek kutatómunkájának eredményeit éppúgy közreadja, mint felvilla-

nó ötleteit avagy könyvismertetéseit. Nem válogat a megjelentetési helyekben sem, az Akadémiai Kiadótól a napilapokig szinte minden fórumot felhasznál, amelynek révén a nyelvtudomány vagy a nyelvi ismeretterjesztés érdekében cselekedni lehet.

3. Kálmán professzort, mindannyiunk kedves Béla bácsiját magam még 1953-ban — éppen negyven esztendeje — egyetemi hallgató koromban ismertem meg. Nem sokkal előbb került át Budapestről Bárczi Géza örökébe, aki meg a pesti egyetemre távozott. Ünnepeztünk negyvenéves volt akkor. Tele igyekezettel, munkakedvvel (ahogy ez ma is jellemző rá). Sokat vállalt, sokat cselekedett. Nemcsak kutatót és tanított, hanem jelentős oktatás- és tudományszervezési tevékenységet is végzett. Mindemellett az intézetre, a munkatársakra, de a hallgatókra is maradt ideje. Máiig talány előttünk, hogyan győzte türelemmel, energiával. . .

Rendszerint korraeste jelent meg a nyelvészkönyvtárban vagy a kapcsolódó szemináriumi teremben, ahol az intézeti tagok tartózkodtak. Csendesen, feltűnés nélkül érkezett, és kötetlen beszélgetésbe elegyedett velünk tanulmányi, szakdolgozati témákról, személyes dolgainkról, vagy beszámolt budapesti, esetleg külföldi útjának tapasztalatairól, élményeiről. Biztatásait, korholásait is ekkorra időzítette. Közvetlensége, derűje és komolysága, finom humora, franciás szellemessége is ilyenkor nyilatkozott meg igazában. Hát még amikor a nyelvjáráskutató kiszállásokra is elkísért bennünket! Örökké emlékezetes marad közös gyűjtőutunk a Mátraalján és a Tiszántúlon. . . Ezekon a kiruccanásokon elsősorban módszert (kérdézési és lejegyzési technikát), ugyanakkor emberséget, tapintatot, az adatközlőkkel való bánni tudást is tanulhattunk tőle. Az 50-es évek elején számunkra, intézeti tagok számára a KLTE Nyelvtudományi Intézete (a két tanszék) a „boldogság szigete” volt. Bensőséges, családias légkörben élhattünk, formálódhattunk, dolgozhattunk itt. A derű és az együvé tartozás tudata hatotta át gyakori intézeti összejöveteleinket is.

Befejezésül az ember, a tudós és a tanár sok-sok pozitív vonását fel lehetne még villantani: állhatatosságát és szorgalmát, nyugtató nyugalmit, türelmét, önzetlenségét és segítőkészségét. . . Nyolcvanadik születésnapján közelebbi és távolabbi munkatársai, kollégái, egykori és mai tanítványai ezért is gondolnak rá a megbecsülés, a szeretet és a hála érzésével, s kívánnak neki további töretlen munkakedvet, erőt, egészséget.

Fülöp Lajos

Kresznerics Ferenc anyanyelvi verseny Celldömölkön

A celldömölki Városi Könyvtár 1993. február 8-án — működése 40. évfordulóján — vette fel Kresznerics Ferenc nevét. A XVIII—XIX. század fordulóján élt polihisztor sokrétű tevékenységet folytatott, leginkább mégis nyelvészeti munkáival vívott ki elismerést: a Magyar Tudós Társaság 1831. február 15-én tiszteletbeli tagjává választotta. A tudós 1812-től 1832-ig — a ma Celldömölkhöz tartozó — Ság plébánosa volt, életének utolsó tíz esztendejében pedig Kemenesalja esperese. A méltatlanul elfeledett tudósról tanítványa így írt: „Nagyobb önáldozattal, gondosabb szorgalommal, csüggedtlenebb fáradtsággal a magyar szavakat, szójárásokat senki sem gyűjtötte.” Nyelvészeti munkái a későbbi tudományos kutatások forrásanyagát képezték. Közmondásgyűjteményét O. Nagy Gábor is eredményesen használta fel.

Ezért döntött úgy Celldömölk Város Önkormányzata, hogy a könyvtárosok javaslatára Kresznerics Ferenc nevét viselje az intézmény.

A névadás jóváhagyásával egyidejűleg a Városi Könyvtár és a celldömölki Eötvös Loránd Általános Iskola magyar szakos munkaközössége Kresznerics Ferenc Anyanyelvi Versenyt hirdetett Vas megye nyolcadik osztályos tanulói számára. A versenyfelhívást a Vas

Népében és a megyei Pedagógiai Intézet Hírmondó című havilapjában tettük közzé 1992 októberében.

Az volt a célunk, hogy a tanulók ismerjék meg a tudós életét és nyelvészeti munkáit.

Az anyanyelvi versenyt két fordulóban rendeztük: 1992. december 31-ig pályázatot kellett elkészíteniük a tanulóknak „Kresznerics Ferenc élete és munkássága; jelentősége a magyar művelődéstörténetben” címmel. Az ajánló bibliográfia segítségével 18 pályázat született. Ezek közül a háromtagú bírálóbizottság tizenhétnek a szerzőjét méltónak ítélte arra, hogy meghívja a február 8-i névadóünnepségre. Itt Koltai Jenő alsósági esperes-plébános, Kresznerics késői utódja és életének alapos ismerője, valamint Szathmári István egyetemi tanár, a Magyar Nyelvtudományi Társaság alelnöke előadásait hallgatták meg. Megtekintették a könyvtárban Kresznerics Ferenc életét és munkásságát bemutató dokumentum-kiállítást, részt vettek a tudós sírjánál tartott koszorúzási ünnepségen. Meghívást kaptak a verseny második fordulójára, melyet 1993. február 25-én, Kresznerics Ferenc születésnapján rendeztünk meg. Az ünnepélyes megnyitón Bellérné Horváth Cecília, a Kresznerics Ferenc Könyvtár igazgatója köszöntötte meleg szavakkal a résztvevőket, majd Füst Milán: A magyarokhoz című versét Pöcze Lilla, az Eötvös Loránd Általános Iskola kiváló versmondója adta elő. Így a verseny mottójának is tekinthetjük mindenki a költemény első sorait: „Oh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok, s azt meg kell védened.”

Az írásbeli feladatokat Kresznerics Ferenc nyelvészeti munkáinak alapján állította össze a versenybizottság. Kresznerics Magyar Nyelvkönyvének megfelelően először hangtani, szófajtani, mondattani elemzéseket kellett megoldaniuk a tanulóknak, majd közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat, illetve a tudós által gyűjtött szavakat, „népünk nyelvi mélységeinek paraszti kincseit” magyarázták, értelmezték.

Ezután szóbeli verseny következett: az MTA első főtítkára, Döbrentei Gábor szerepében kellett köszönteniük a diákoknak Kresznerics Ferencet abból az alkalomból, hogy a Tudós Társaság tiszteletbeli tagjává fogadta őt. A versenyzők többsége ezúttal bizonyította, hogy valóban megismerkedett a nyelvész életével és munkásságával.

A verseny döntőjén a legjobb hat versenyző vehetett részt. Hat verset — a magyar nyelvről szóló lírai vallomásokat — sorsoltunk ki a döntő résztvevői között. Húsz perces felkészülés után a költeményt értően fel kellett olvasniuk a tanulóknak, majd a költeménnyel kapcsolatos gondolataikat öt percen belül fejthették ki. E feladat megoldása már nyilvános volt. A versenyzőtársak, a felkészítő tanárok, a könyvtárosok, a szülők egyaránt emelkedett szívvel hallgatták az érdelemgazdag előadásokat.

A zsűri (elnöke: Guttmann Miklós, a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola főigazgató-helyettese, tagjai pedig: Köbölkuti Katalin, a szombathelyi Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár osztályvezetője, Koltai Jenő alsósági esperes-plébános, Hargitai József, a Vas Megyei Pedagógiai Intézet munkatársa) meghatottan és elégedetten értékelte a tanulók teljesítményét.

A kimagasló teljesítményt értékes könyvjutalommal és oklevéllel díjazta a versenybizottság. A verseny díjazottjai: I. helyezett: Nagy Márta, aki a Nyelvédésanyánk elnevezésű különdíjat is elnyerte. II. helyezett: Bolla Mária, ő lett a Grammatikai-külföldi tulajdonosa is. III. helyezett: Marsai Krisztina. A legjobb pályamunkáért különdíjat kapott Gerencsér Péter és Jankovics Zsanett. A résztvevőket könyvcsomaggal és emléklappal ajándékozták meg a rendezők, a felkészítő tanárok munkáját egy-egy könyvvel ismerték el. A bőkezű jutalmazást az tette lehetővé, hogy a nemes ügynek sok támogatót sikerült megnyerni. Ezúttal is köszönetet mondunk a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Vas Megyei Szervezetének, Celldömölk Város Önkormányzata Polgármesteri Hivatalának, a két celldömölki könyvkiadónak: az Apáczai és a Pauz Kiadónak és Koltai Jenőnek.

Dörnyei László

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Fehértői Katalin</i> : Észrevételek az Árpád-kori „közszói eredetű” személynevek magyarázatához	229
--	-----

Szemle

Sz. Bakró-Nagy Marianne és Kontra Miklós (szerk.): A nyelvészetről egyes szám első személyben (Ismerteti: <i>Décsy Gyula</i>)	336
Kemény Gábor (szerk.): Normatudat — nyelvi norma (Ismerteti: <i>Szende Tamás</i>)	242
A. Jászó Anna (szerk.): A magyar nyelv könyve (Ismerteti: <i>Szikszainé Nagy Irma</i>) ..	245
Hadrovics László: Magyar történeti jelentéstan (Ismerteti: <i>Kálmán Béla</i>)	249
Kabán Annamária: A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodásig (Ismerteti: <i>Eöry Vilma</i>)	252
Bolla Kálmán (szerk.): Egyetemi Fonetikai Füzetek 4–6. (Ismerteti: <i>Kincses Kovács Éva</i>)	254
Kiss Jenő—Szűts László (szerk.): Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből (Ismerteti: <i>Posgay Ildikó</i>)	257
Udvari István: Ruszinok a XVIII. században (Ismerteti: <i>Kiss Lajos</i>)	259

A Nyelvőr hírei

<i>Fülöp Lajos</i> : Kálmán Béla 80 éves	261
<i>Dörnyei László</i> : Kresznerics Ferenc-anyanyelvi verseny Celldömölkön	263

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel út 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj egy évre 280 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, Pf. 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Piarista köz 1. III.). Példányonként kaphatók a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (Bp. XIII., Lehel út 10/A.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 1-185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 1-382-440) könyvesboltjaiban.

Nyelvészeti kiadványok

- Balogh Lajos—Ördög Ferenc* szerkesztette: Veszprém megye földrajzi nevei. I. kötet: A tapolcai járás. 1982. 328 oldal. MNYTK 156. sz., 80,— Ft. — II. A Pápai járás. 1987. 389 oldal, 100,— Ft. MNYTK 171. sz. — III. Az Ajkai járás. 1991. 423 oldal, 200,— Ft. IV. A Veszprémi járás (Megjelenik 1994-ben). Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest V. Piarista köz 1. III.
- Nyelvművelő kézikönyv. Szerkesztette: *Grétsy László* és *Kovalovszky Miklós*. I. kötet 1980., Akadémiai Kiadó 1294 oldal, 245,— Ft. II. kötet 1985. Akadémiai Kiadó 1291 oldal, 269,— Ft
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerkesztette: *Juhász József—Szőke István—O. Nagy Gábor—Kovalovszky Miklós*. 2. kiadás, 1983. Akadémiai Kiadó. I—II. kötet, 430,— Ft
- O. Nagy Gábor—Ruzsicsky Éva*: Magyar szinonimszótár. 1978. Akadémiai Kiadó 593 oldal, 147,— Ft
- Régi magyar glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette: *Berrár Jolán* és *Károly Sándor*. 1984. Akadémiai Kiadó 805 oldal, 228,— Ft
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás, I—II. kötet. Akadémiai Kiadó 1988. 821 + 822 oldal, 536,— Ft
- Benkő Loránd*: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelemei. 1980. Akadémiai Kiadó, 392 oldal, 115,— Ft
- Új magyar tájszótár. Főszerkesztő: *B. Lőrinczy Éva*, szerkesztő: *Hosszú Ferenc*. I. kötet, 1979. Akadémiai Kiadó 1053 oldal, 207,— Ft. II. kötet, 1988. Akadémiai Kiadó 1175 oldal, 305,— Ft. III. kötet, 1992. Akadémiai Kiadó 1341 oldal, 470,— Ft
- Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete). *Gáldi László* irányításával szerkesztette *J. Soltész Katalin*, *Szabó Dénes*, *Wacha Imre*. I. kötet 1973. Akadémiai Kiadó, 1167 oldal, 198,— Ft. II. kötet 1978. 1351 oldal, 228,— Ft. III. kötet 1987. 603 oldal, 197,— Ft. IV. kötet 1987. 800 oldal, 253,— Ft
- Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: *Szabó T. Attila*. IV. kötet, 1984. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1298 oldal, 286,— Ft
- A magyar helyesírás-szabályai. 11. kiadás, 1984. Akadémiai Kiadó 388 oldal, füzve 23,— Ft, kötve 36,— Ft
- Székely nyelvöldrajzi szótár. Összeállította *Gállfy Mózes* és *Márton Gyula*. 1987. Akadémiai Kiadó, 455 oldal, 110,— Ft
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. I. kötet 1967. 1142 oldal, 250,— Ft; II. kötet 1970. 1111 oldal, 250,— Ft; III. kötet 1976. 1230 oldal, 285,— Ft; IV. kötet: Mutató. 1984. 493 oldal, 159,— Ft
- Soltész Katalin*: Arany János verselése. 1987. Akadémiai Kiadó 347 oldal, 58,— Ft
- Akadémiai kislexikon I. A—K. Akadémiai Kiadó, 1989. 1047 oldal, 495,— Ft; II. L—ZS 979 o., 590,— Ft
- Papp Ferenc*: Alkalmazott nyelvstudomány. Akadémiai Kiadó, 1989. 35 oldal, 16,— Ft
- Deme László—Fábián Pál (szerk.)*: Helyesírási kézikönyvtár. Akadémiai Kiadó, 1988. 687 oldal, 140,— Ft
- Rácz Endre*: Az egyeztetés a magyar nyelvben. 1991. 180,— Ft
- Szemere Gyula*: A Magyar Nyelvőr 70—100. évfolyamának mutatója. 1991. 280,— Ft